

TC
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER
ANABİLİM DALI

**MODERN DÜNYA-EKONOMİDE
ABD HEGEMONYASI ÇAĞI**

Yüksek Lisans Tezi

Emre DEMİR

Ankara – 2010

TC
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER
ANABİLİM DALI

**MODERN DÜNYA-EKONOMİDE
ABD HEGEMONYASI ÇAĞI**

Yüksek Lisans Tezi

Emre Demir

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Melek Fırat

Ankara – 2010

TC
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER
ANABİLİM DALI

**MODERN DÜNYA-EKONOMİDE
ABD HEGEMONYASI ÇAĞI**

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Melek Fırat

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

İmzası

Prof. Dr. Melek Fırat (Tez Danışmanı).....

Doç. Dr. Erel Tellal.....

Doç. Dr. Yelda Demirağ.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

Tez Sınavı Tarihi22.11.2010.....

ÖZET

Sosyal bilimler literatürüne 1970'lerde giren dünya-sistemleri analizi, içinde yaşadığımız dünyayı modern dünya-sistemi olarak adlandırmaktadır. Kapitalist bir dünya-ekonomi olan dünya-sistemi 1500'lerde bir sistem olarak Batı Avrupa'da ortaya çıkmış ve zamanla tüm dünyaya yayılmıştır. Dünya-ekonominin en temel özelliklerinden birisi merkez-çevre yapısıdır. Bu yapı gelişmiş/ileri ülkelerden oluşan merkezin, azgelişmiş olan çevre ülkelerini, onların ekonomik artı'larını kendisine transfer etmek suretiyle sömürdüğü bir ilişki türünü ifade etmektedir. Sistemin bir başka temel unsuru hegemonyadır. Sistemin merkezinde yer alan ve iktisadi, siyasi, askeri ve kültürel anlamda tüm dünya-ekonomiye hâkim olan güç anlamına gelen hegemonya konumuna modern dünya-sistemi tarihinde üç güç gelebilmiştir: 17. yüzyılda Hollanda, 19. yüzyılda İngiltere ve 20. yüzyılda ABD.

Her üç hegemon benzer özelliklere sahip olmakla birlikte daha sonra gelen hegemon güç, öncülünden veya öncüllerinden daha gelişmiş bir yapıya sahip olmuş ve daha geniş bir dünya-sisteminin merkezinde yer almıştır. Bu açıdan bakıldığında ABD en gelişmiş yapıya sahip hegemon güç olarak karşımıza çıkmaktadır.

Çalışmada modern dünya-sistemdeki ABD'nin mutlak hegemonyası çağının ve hegemonyanın temellerinin atıldığı iki savaş arası dönemin özellikleri incelenmiştir. Bu bağlamda birinci bölümde, dünya-sistemleri yaklaşımlarının kuramsal çevresi ve modern dünya-ekonominin tarihsel çerçevesi ele alınmıştır. İkinci bölümde, iki savaş arası dönemin ABD'nin hegemon güç konumuna gelmesinde oynadığı rol incelenmiştir. Son olarak da üçüncü bölümde, ABD'nin mutlak hegemonyası çağı (1945-1971(3)) ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Dünya-Sistemleri Analizi, Modern Dünya-Ekonomi, Merkez-Çevre İlişkileri, ABD Hegemonyası, Kalkınma.

ABSTRACT

The world-system analysis that has entered the social sciences literature in the 1970's, designates the world we live in as modern world-system. The world-system, which is a capitalist world-economy emerged as a system in the 15th century in Western Europe and pervaded to the whole world over time. One of the main characteristics of the world-economy is the center-periphery structure. This structure implies that the center that is composed of developed/advanced countries exploits the underdeveloped periphery by transferring its economic surpluses to itself. Another basic element of the system is the hegemony. Only three powers could rise up to hegemonic position in the history of the modern world-system: Holland in the 17th century, England in the 19th century and the US in the 20th century.

Although all three hegemonies had similar characteristics, every successor had more sophisticated structures and situated in the middle of a broader world-system than their predecessors. From this point of view, the US hegemony appears as the most advanced hegemonic power.

In this study the era of the absolute US hegemony in the modern world-system and the inter-war period in which the foundations of the hegemony were laid are examined. In this respect, the first chapter deals with the theoretical framework of world-systems approaches and the historical framework of the modern world-system. The following chapter focuses on the role of the inter-war period, which is the preparation period for the US hegemony. Finally third chapter covers the era of the absolute US hegemony (1945-1971(3)).

Keywords: World-System Analysis, Modern World-Economy, Center-Periphery Relations, US Hegemony, Development.

KISALTMALAR

ABD	Amerika Birleşik Devletleri
AET	Avrupa Ekonomik Topluluğu
BM	Birleşmiş Milletler
COMECON	Ekonomik Yardımlaşma Konseyi
ÇUŞ	Çok Uluslu Şirketler
ECLA	Latin Amerika için Ekonomi Komisyonu
FED	ABD Merkez Bankası
GATT	Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması
GSMH	Gayri Safi Milli Hâsıla
GSYİH	Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla
IMF	Uluslararası Para Fonu
IRDB	Uluslararası Yeniden İnşa ve Kalkınma Bankası
MÇH	Merkez-çevre-hinterlant
MÖ	Milattan Önce
MS	Milattan Sonra
NATO	Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	i
ABSTRACT.....	ii
KISALTMALAR	iii
İÇİNDEKİLER	iv
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM	
KAVRAMSAL VE TARİHSEL ÇERÇEVE: DÜNYA SİSTEMLERİ ANALİZİ VE MODERN DÜNYA-SİSTEMİ	5
I. 5000 Yıllık Dünya Sistemi.....	6
II. 500 Yıllık Modern (Kapitalist) Dünya-Sistemi.....	12
A. Üretim Ağı Yapıları.....	16
B. Devlet ve Devletlerarası Sistem	24
C. Jeokültür	28
Ç. Tarihsel Çerçeve	30
İKİNCİ BÖLÜM	
OTUZ YILLIK SAVAŞ VE MODERN DÜNYA-SİSTEMİN BUNALIMLI YILLARI: ABD HEGEMONYASINI HAZIRLAYAN KOŞULLAR.....	38
I. Birinci Dünya Savaşı'ndan Büyük Bunalmı Dünyanın Görünümü.....	38
A. Birinci Dünya Savaşı'nın Bilânçosu	39
B. Birinci Dünya Savaşı'ndan 1929 Büyük Bunalmı'na Dünya Ekonomi Politikası	43
II. Büyük Bunalm'dan İkinci Dünya Savaşı'na Bunalmı Yıllar	57
A. Büyük Bunalm	57
B. Bunalm Yıllarının Ekonomi Politikası	60
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	
ABD'İN MUTLAK HEGEMONYASI ÇAĞI	70
I. Yeni Dünya Düzeni.....	71
II. Bretton Woods: Dünya Para ve Ticaret Sistemi	76
III. Marshall Planı ve Ekonominin Yeniden İnşası	80
IV. Asya'da Komünizmin İlerleyişi.....	85

V. Kalkınma Yılları: Dünya-ekonominin A-Evresi ya da Kapitalizmin Altın Çağı	88
A. Batı'nın Kalkınması	88
B. Üçüncü Dünya: Darbe, Kalkınmacılık, Tarafsızlık ve Hayal Kırıklığı	91
VI. 1968 Devrimi ve Bretton Woods Sistemi'nin Çöküşü: Kartal İrtifa Kaybediyor	101
A. Bir Dünya Devrimi Olarak 1968 Devrimi	101
B. ABD Hegemonyasının Gerileişinin Bir Sembolü Olarak Bretton Woods Sistemi'nin Çöküşü	105
SONUÇ	109
KAYNAKÇA	113

GİRİŞ

“Tarih yoktur; ama dünya tarihi vardır.” (There is no history but world history)

Leopold von Ranke

ABD, İkinci Dünya Savaşı’ndan günümüze ekonomi, siyaset, askeriye, kültür gibi alanlarının hepsinde birden dünyanın tamamını etkileme gücüne sahip tek devlet olagelmıştır. Ülke bugün hala sahip olduğu büyük boyutlardaki gücünü, 1945 sonrasında dünya-sistemin hegemon gücü olarak sistemin kural koyucusu olmasına borçludur. İkinci Dünya Savaşı’nın ardından gelen çeyrek asırlık döneme kıyasla bugün artık gerilemiş olmakla birlikte ABD hala, özellikle de askeri güç anlamında, rakipsizdir. Ne var ki bu rakipsizliğine karşın, savaş sonrasında emsalsiz olan dünya-ekonomiyi yönlendirme kudretine artık sahip değildir.

ABD’nin hegemonik konumunun gerilemesi, uluslararası ilişkiler disiplinde hegemonya tartışmalarını beraberinde getirmiştir. Bu tartışmaya, Soğuk Savaş dünyasının hâkim yaklaşımı realizmden eleştirel kurama kadar tüm kuramlar katılmıştır. Bunlardan bir tanesi de dünya-sistemleri analizidir.

1970’lerde Immanuel Wallerstein tarafından ortaya atılan dünya-sistemleri analizi, 1500’lerde ortaya çıkan modern dünya-sistemin, zamanla çağdaşları olan diğer dünya-sistemleri yenerek tüm küreye yayıldığını ve bunu da kapitalist olması sayesinde yaptığını iddia etmektedir. Yaklaşımı savunanlara göre kapitalist sistem, ekonomik altyapı üzerine kuruludur ve bu altyapı üstyapıyı belirlemektedir.

Dünya-sistemci yaklaşım, pozitivism ve onun egemenliğindeki bilim anlayışına karşı çıkarak, disiplinler arasındaki ayrışmayı terk etmiş ve yerine çok disiplinli bir yaklaşım benimsemiştir. Yani ekonomi, tarih, siyaset gibi disiplinler arasındaki keskin ayrılıkları ortadan kaldırarak hepsini bir potada eritme çabası içinde olmuştur. Böylelikle hem tekil alanların bakış açılarındaki boşlukları bütüncül bir bakış açısıyla doldurmayı hem de bir dünya ekonomi-politik tarihi yazmayı amaçlamıştır. Dahası bu dünya tarihi yazımı, “dünya tarihine vurulmuş bir pranga”¹ olan Avrupamerkezciliğe karşı olmuş ve insanı merkezine alan bir dünya tarihi yazmayı hedeflemiştir.

Dünya-sistemci yaklaşım Avrupamerkezciliğe karşı çıkarken aynı zamanda (Samir Amin’in Doğu Akdeniz’i ve ABD’deki Afrikalı-ABD’li tarihçilerin Afrika’yı merkeze almaları gibi) herhangi başka bir bölgeye odaklanmış tarih yazımı türlerine de karşı çıkmaktadır. Esas olan hiçbir kültüre odaklanmadığı gibi hiçbirini de dışlamayan insanmerkezli bir tarih yazıcılığıdır.²

Peki, insanmerkezli bir yaklaşım ortaya koyarken tartışmanın odağına ne konmalıdır? Dünya-sistemleri analizi odağına bir toplumu, devleti veya üretim biçimini koymak yerine, “herhangi bir coğrafi bölgeyi içeren maddi ve politik-askeri karşılıklı etkileşimlerin akla getirdiği en büyük çözümlene birimini... [alarak] birikim, değişim ve hegemonik baskı veya rekabet olgularını”³ vurgulamaktadır. Sonuç olarak da dünya-sisteminin ve sistemin itici gücü olan birikim olgusunun tarihsel sürecin ana belirleyicileri olduğunu ileri sürmektedir.

¹ Andre Gunder Frank ve Barry K. Gills (Ed.), “5000 Yıllık Dünya Sistemi: Disiplinler Arası Bir Giriş”, *Dünya Sistemi: Beş Yüzyıllık mı, Beş Binyıllık mı?*, Çev. Esin Soğancılar, Ankara, İmge Kitabevi, 2003, s.57.

² *Ibid.*, s. 58.

³ *Ibid.*, s. 88.

Dünya-sistemci yaklaşımı, tarih anlayışını ve varsayımları benimseyen bu çalışmayla amaçlanan, içinde yaşadığımız dünya-sistemdeki ABD hegemonyasının başlangıç ve yükseliş aşamalarını dünya-sistemleri analizi çerçevesinde açıklamaktadır. Bu amaçla çalışmada ABD'nin dünya hegemonyasının temellerinin atılmaya başlandığı iki dünya savaşı arası dönem ile ABD'nin mutlak hegemonyasının yaşandığı 1945-1971(3) arası dönem ele alınmaktadır.

Bu bağlamda birinci bölümde ilk olarak ekonomi yönelimli dünya sistemleri yaklaşımlarından Andre Gunder Frank ile Barry K. Gills'in öncülüğünü yaptığı 5000 yıllık dünya sisteminin kuramsal çerçevesi ele alınmaktadır. Ardından da Immanuel Wallerstein ve Giovanni Arrighi'nin öncülüğünü yaptığı dünya-sistemleri yaklaşımının kuramsal ve tarihsel çerçevesi anlatılmaktadır. Kuramsal çerçeve ile modern dünya-sisteminin üç temel unsuru olan üretim ağı yapıları, devletler ve devletlerarası sistem ve jeokültür incelenmektedir. Tarihsel süreçte ise 17. yüzyıl Hollanda hegemonyasından Birinci Dünya Savaşı'nın başladığı tarih olan 1914'e kadarki dönemin kısa bir özeti yapılmaktadır.

İkinci bölümde gerileme dönemindeki İngiliz hegemonyasının yerini almak için rekabet eden ABD ile Almanya arasındaki otuz yıllık dünya savaşı (1914-1945) dönemi incelenmiştir. Otuz yıllık savaş döneminin tek bir dönem olduğu düşünülmeyle birlikte çalışmada dönem 1929 öncesi ve sonrası olarak ikiye ayrılmıştır. Böylelikle Büyük Bunalım'ın otuz yıllık döneme ve daha da önemlisi ABD hegemonyasını hazırlayan koşullara etkisi anlaşılacak istenmiştir.

Üçüncü bölümde ABD'nin mutlak hegemonyası çağı olan 1945-1971(3) dönemi incelenmiş ve dünya-sistemleri yaklaşımıyla anlaşılmaya çalışılmıştır. Bu çerçevede

ABD hegemonyası ile oluşturulan yeni dünya düzeni, Yalta Anlaşmaları'nın devletlerarası sisteme etkileri, Bretton Woods Sistemi, kalkınmacılık, Üçüncü Dünya'nın ortaya çıkışı, 1968 Dünya Devrimi ve tüm bu unsurların ABD hegemonyası açısından anlamı araştırılmıştır.

Son olarak da sonuç bölümünde 1980 sonrası dönemde ABD hegemonyasının ne durumda olduğu analiz edilmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda gerilemeyi önlemek amacıyla 1980'lerle birlikte ABD'nin izlediği politikalar ele alınmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL VE TARİHSEL ÇERÇEVE: DÜNYA SİSTEMLERİ ANALİZİ VE MODERN DÜNYA-SİSTEMİ

Dünya tarihinde büyük ve önemli değişimlerin görüldüğü, Birinci Dünya Savaşı ile başlayan ve 30 yıl süren bunalımlı yıllar sonucunda İngiliz hegemonyası çökerken yerine ABD hegemonyasının yükseldiği ve piyasa egemenliğinden refah devletine geçişin yaşandığı bu çalışmanın konusu olan dönemi anlayabilmek için, içinde yaşadığımız sisteme bakmak gerekir. “Bugün içinde yaşadığımız sistemin yapılarının ve süreçlerinin anlaşılması [da] ancak erken modern Avrupa’daki kuruluşundan bugüne kadarki süreci bilmekle mümkündür.”⁴ Dolayısıyla dünya sisteminin bugününün anlaşılabilmesi için tarihinin incelenmesi gereklidir.

Dünya sistemleri yaklaşımlarının temel meselesi bir dünya (sistemi) tarihinin nasıl yazılacağı sorunudur. Bu yaklaşımı savunanlar, Avrupamerkezci tarih yazımına karşı çıkan, insan temelli bir dünya (sistemi) tarihi yazma amacındadırlar ve dünya sistemini, “dünya politik-ekonomik sistemi” olarak ele almaktadırlar.⁵

Dünya-sistemleri analizi, sosyal bilimlerde 1945-1970 yılları arasında yaşanan dört önemli gelişme sonucunda ortaya çıkmıştır. Bunlardan ilki, Latin Amerika için Ekonomi Komisyonu (ECLA)’nın kurulması ve ardından 1950’li yıllarda bağımlılık teorisinin ortaya atılması; ikincisi komünist akademisyenler arasında yürütülen “Asya Tipi Üretim Tarzı” tartışması; üçüncüsü “feodalizmden kapitalizme geçiş” hakkında Batı Avrupalı tarihçiler arasında (özellikle de Maurice Dobb ile Paul

⁴ Giovanni Arrighi, “Global Governance and Hegemony in the Modern World System”, Ba, A. D. ve Hoffmann M. J. (Ed.), *Contending Perspectives on Global Governance: Coherence, Contestation and World Order*, New York, Routledge, 2005, s. 57.

⁵ Andre Gunder Frank ve Barry K. Gills (Ed.), “Eleştirilere Yanıt ve Sonuçlar”, *Dünya Sistemi: Beş...*, s. 535.

Sweezy temelli) yaşanan tartışma ve dördüncüsü Annales tarih “okulu”⁶nun önce Fransa, ardından da dünya tarih yazımındaki zaferidir.⁷ Bu dört gelişmenin sonucu olarak ortaya çıkan “dünya sistemleri analizi, analiz birimleriyle ilgili kaygıyı, toplumsal zamansallıklarla ve farklı sosyal bilim disiplinleri arasına dikilmiş olan engellerle ilgili kaygıları tutarlı bir şekilde bir araya getirmeye dönük bir çaba”⁸dır.

Dünya sistemleri analizi her ne kadar Wallerstein tarafından ortaya atılmış bir tez olsa da, tek bir görüşün savunulduğu bir yaklaşım değildir. Yani savunulan ortak noktaların yanında, aralarında ciddi görüş farklarının da bulunduğu iki akımı barındıran bir dünya tarihi anlatımıdır. Bunlar George Modelski’nin öncülüğündeki güvenlik temelli yaklaşım ve Immanuel Wallerstein ile Andre Gunder Frank öncülüğündeki ekonomi temelli yaklaşımlardır. Ekonomi yönelimli dünya sistemleri analizi de iki kola ayrılmaktadır. Bunların ilki “tek dünya sistemi”nin en azından 5000 yıldır var olduğu tezini savunurken, diğeri son 500 yıldır var olan “modern dünya-sistemi” tezini savunmaktadır. Bu çalışmada ikinci yaklaşım temel alınmakla birlikte öncelikle 5000 yıllık dünya sistemi tezine değinilecektir.

I. 5000 Yıllık Dünya Sistemi

Andre Gunder Frank ve Barry K. Gills’in öncülüğündeki bir grup düşünür tarafından savunulan 5000 yıllık dünya sistemi tarihinin beş kuramsal kategorisi vardır: Dünya sisteminin kendisi, dünya sisteminin itici gücü olarak sermaye birikimi süreci, dünya sisteminin merkez-çevre yapısı, hegemonya ve rekabetin birbirini

⁶ Vurgu bana aittir. Annales tarih yazımını benimseyen tarihçiler, kendilerinin bir okul oluşturmadıklarını savunmuşlardır.

⁷ Immanuel Wallerstein, *Dünya Sistemleri Analizi: Bir Giriş*, Çev. Ender Abadoğlu ve Nuri Ersoy, İstanbul, Aram Yayıncılık, 2005, s. 29.

⁸ *Ibid.*, s. 36.

izlemesi ve birbirini izleyen yükselme ve alçalma evrelerinden oluşan uzun-kısa ekonomik çevrimler.⁹

Frank ve Gills'e göre, içinde yaşadığımız dünya sistemi (dünya politik-ekonomik sistemi) en az 5000 yıldır varlığını sürdürmektedir ve hemen hemen evrenseldir. 1492 öncesinde Afrika ve Avrasya'yı kapsayan ve merkezi doğuda olan sistem, bu tarihten sonra merkezi bir konuma yükselen Batı'nın "Yeni Dünya"ya yayılmasıyla birlikte Eski Dünya dışında kalan alanlara da yayılmaya başlamıştır.¹⁰

Sistemin en azından 5000 yıllık olduğunu savunmak, hiçbir değişim geçirmediği anlamına gelmemektedir. Sistem, 5000 yıllık tarihsel sürekliliği ve yapısal süreçlerinin en az bu kadar süredir var olması nedeniyle "aynı" sistem olsa da, hep "aynı" kalan bir sistem değildir. Yani sistemin yapısal örüntüleri, sistem üyeleri arasındaki sürekli rekabet dolayısıyla değişimi uyarıcı bir etki yapmakta ve böylelikle sistem, kesintisiz bir biçimde varlığını sürdürürken dönüşüme uğramaktadır.¹¹

İlk olarak Afro-Avrasya bölgesinde ortaya çıkan dünyanın merkezi, 14. yüzyılın ortalarından 15. yüzyılın sonlarına kadar geçirdiği geçiş dönemiyle birlikte Doğu'dan Batı'ya kaymış¹², ardından da 1492 yılında Amerika Kıtası'nın keşfi ile başlayan süreç sonunda adım adım tüm küreye yayılmıştır. Bu yayılmanın en önemli dürtülerinden birisi sermaye birikimi sürecidir. Frank ve Gills'e göre, sermaye birikimi süreci, dünya sisteminde birkaç bin yıl boyunca, kilit nokta olmasa da

⁹ Andre Gunder Frank ve Barry K. Gills, "Beş Binyıllık Dünya...", s. 41-43; Andre Gunder Frank, "World System History", <http://www.hartford-hwp.com/archives/10/034.html>.

¹⁰ Frank ve Gills, "Beş Binyıllık Dünya...", s. 41-42.

¹¹ Frank ve Gills, "Eleştirilere Yanıt ve...", s. 535.

¹² Janet Abu-Lughod, "Süreksizlikler ve Süreklilik: Tek Dünya Sistemi mi Yoksa Birbirini İzleyen Sistemler mi?", *Dünya Sistemi: Beş...*, s. 522-523.

merkezi bir konumda olmuştur. Birikim, “dünya sisteminin ekonomik, politik ve askeri genişlemesinin ve kendi içinde bütünleşmesinin önemli itici güçlerinden biri ve asıl nedenidir. Dolayısıyla, birikim süreci ve bu sürecin yaygınlık kazanması da, büyük ölçüde dünya sisteminin sınırlarının genişlemesiyle ilişkilidir.”¹³

Daha büyük bir sermaye birikimi dürtüsüyle hareket ederek kürenin tamamına yayılan dünya sisteminde bölgeler arası ticaret yollarının kontrolünü sağlayabilen devletler, merkez konumuna yükselebilmişlerdir. Hatta bazı imparatorluklar bu ticaret yollarının birden fazlasının denetimini ele geçirecek güce erişebilmişler ve çevre bölgelerden merkeze yapılan artı transferinin asli yararlanıcısı konumuna gelebilmişlerdir.¹⁴

Dünya sistemleri analizcileri ECLA tarafından geliştirilmiş olan merkez-çevre yapısını daha da geliştirmişlerdir. Buna göre, dünya sisteminin merkez-çevre yapısı, sermaye birikimi süreciyle yakından ilintilidir. Bu yapı hem bölgeler arası artı transferini içerir hem de ondan daha fazlasıdır.¹⁵ Dünya sistemleri düşünürleri, merkez-çevre yapısı hakkında Frank’ın bağımlılık yaklaşımını temel almaktadırlar. Bağımlılık teorisi, merkez-çevre ülkeleri arası ilişki türünün ilkinin lehine, ikincisinin aleyhine olan bir ilişki olduğunu iddia etmektedir. Merkez, kapitalizmin son birkaç yüz yıllık yayılması ile birlikte çevreyi kontrolü altına almış ve çevreden kendisine sermaye akışını sağlamıştır. Eşitsiz mübadele olarak da adlandırılan bu yapı sonucunda da çevre azgelişmişlik sorunuyla karşı karşıya kalmıştır. Merkezin yararına olan bu ilişki türü, Frank’a göre, ancak merkezin krize girmesi ile

¹³ Barry K. Gills ve Andre Gunder Frank, “Kümülatif Birikim”, *Dünya Sistemi: Beş...*, s. 181.

¹⁴ *Ibid.*, s. 187-189.

¹⁵ Frank ve Gills, “5000 Yıllık Dünya...”, s. 42.

zayıflamakta ve bu sayede çevre kendi ekonomik kalkınmasını gerçekleştirebilmektedir.¹⁶

Dünya sisteminde çevreden merkeze artı transferi hem bir bölgenin seçkin devletinin, yine o bölgenin çevresel ülkesinin ürettiği artıya el koyması hem de “iç içe geçmiş birikim” yoluyla gerçekleşmektedir. İç içe geçmiş birikim, bir bölgenin seçkini tarafından el konulan artının, bir başka bölgenin seçkini tarafından sahiplenilmesidir. Bu transfer sadece iki seçkini birbirine bağlamakla kalmaz, “aynı zamanda “toplumların” her birinin artıyı yönetme tarzlarını, sınıfsal temele ve cinsiyete dayalı sömürü ve baskı yöntemlerini, devletin ve ekonominin kurumlarını da birbiriyle ilişkili hale getirir. Dolayısıyla, artının transferi ya da değiş tokuşu, sosyal açıdan “nötr” değil, aksine sistemin bütününe derinden etkileyen bir ilişkidir.”¹⁷

En azından 5000 yıldır tek bir dünya sisteminin var olduğu tezini savunan Frank ve Gills, dünya sisteminin merkez-çevre yapısına bir unsur daha eklemiş ve bu yapıyı “Merkez-Çevre-Hinterlant Kompleksleri” olarak adlandırmışlardır. Buna göre, “merkez-çevre-hinterlant (MÇH) kompleksleri ve farklı halklar, bölgeler ve sınıflar arasındaki hiyerarşiler her zaman dünya sistemi yapısının önemli parçaları olmuştur.”¹⁸ MÇH kompleksi, “üzerinde hegemonyanın daha büyük bir sistem çerçevesinde kurulduğu temel toplumsal komplekstir.”¹⁹

¹⁶ Andre Gunder Frank, *Latin America: Underdevelopment or Revolution*, New York, Monthly Review Press, 1970, s. 4–11.

¹⁷ Frank ve Gills, “Kümülatif Birikim”, s. 195.

¹⁸ *Ibid.*, s. 197.

¹⁹ *Idem.*

Frank ve Gills, dünya sisteminin merkez-çevre yapısının yetersiz kaldığını düşünerek, hinterlant kavramını bu yapıya eklemişlerdir. Hinterlant, merkez-çevre tarafından emilen tüm doğal kaynakları barındırmaktadır. Ne var ki bu kavram hem merkezden hem de çevreden farklı özelliklere sahiptir. Hinterlandı çevreden ayıran özelliği, merkeze çevre kadar bağımlı olmaması, yani kısmi de olsa bir özerkliği bulunmasıdır; ancak bu durumun sonsuza kadar böyle olması gerekmemektedir. Nitekim bir hinterlant halkına merkez tarafından el koyma yöntemleri uygulanmaya başladığı anda hinterlandın “çevreleşme” süreci de başlar.²⁰

Hinterlandın kısmi özerkliğe sahip olması, merkez ile sistemli bir ilişki içinde olmadığı anlamına gelmemelidir. Zira hinterlant, merkez ile çevre arasında bir lojistik bağlantı işlevi üstlenerek, çevreden merkeze doğru gerçekleşen artı transferini kolaylaştırmaktadır.²¹

MÇH kompleksinde yer alan devletler konumlarını sürekli olarak koruyabilmiş değillerdir. Özellikle zamanında merkezi bir konumda olan devletler, çeşitli nedenlerle bu konumlarını kaybetmişler ve hinterlant veya çevre konumuna gerilemişlerdir. Yani dünya sistemi “içinde oynanan köşe kapmaca oyununda köşeleri tutanlar sık sık değişmiş ve bu değişiklikler dünya sisteminin tarihsel değişim dinamiklerine katkıda bulunmuştur.”²²

Birikim çevrimleriyle hegemonya çevrimleri birbirlerine nedensel olarak bağlıdır. Birikimin merkezileşmesi, siyasal örgütün merkezileşmesini ve siyasal

²⁰ *Ibid.*, s. 199-200.

²¹ *Ibid.*, s. 200.

²² *Ibid.* s. 197.

örgütün merkezileşmesi de birikimin merkezileşmesini etkilemektedir. Aynı durum çözülme süreçleri için de geçerlidir.²³

Sistemde bir hegemonya dönemini bölgesel hegemonyalar ve hegemonya için çekişmenin yaşandığı bir rekabet dönemi izler.²⁴ Bunun farkında olan hegemonyacı güçler yükselme ve gerileme dönemlerinde kendilerine karşı tehdit olarak gördükleri güçlere karşı ittifaklar kurarak hegemonyalarını tesis veya muhafaza etmek için çaba sarf ederler. Devletler arasında kurulan farklı ittifaklar bir tür “güç dengesi” kurulmasını sağlar.²⁵

Frank ve Gills, hegemonya kavramsallaştırmasıyla diğer düşünürlerden ayrılırlar. Zira onlara göre, tek bir hegemonun sistem çapında bir egemenlik kurması ihtimali zayıftır. Geçmişte bu konuma yükselmeyi başarabilmiş beş devlet vardır: Hindistan, Çin, MS 8. ve 9. yüzyıllarda Abbasiler, 19. yüzyılda İngiltere ve 20. yüzyılın ikinci yarısında ABD. Onlara göre bu konuma gelebilen güç, sistemin birikim süreçlerini kendi şemsiyesinin altında toplayabilen bir “süperhegemonya” kurabilen güçtür. Öyle ki süperhegemonya, diğer tüm hegemonyaları da kapsayan tek bir sistem kurar.²⁶

Sonuç olarak, en azından 5000 yıldır var olan dünya sisteminin genişlemesinin itici gücü artı değer ve sermaye birikimi olgusudur, denebilir. Binlerce yıldır sürekli; ama çevrimsel bir nitelik sergileyen bu olgu, politik hegemonya krizleriyle açığa

²³ *Ibid.*, s. 212-213.

²⁴ Frank ve Gills, “5000 Yıllık Dünya...”, s. 43.

²⁵ Frank ve Gills, “Kümüatif Birikim”, s. 213.

²⁶ *Ibid.*, s. 212-217. Burada Hindistan ve Çin için bir tarih verilmemesinin sebebi, yazarların net bir tarih ortaya koymamış olmasıdır. Onlara göre, muhtemelen MS 1500’den birkaç yüzyıl önce Çin, ondan bir süre önce de Hindistan bu konuma yükselmiştir.

çıkan ekonomik krizler geçirmektedir.²⁷ Dolayısıyla dünya sisteminin önemli bir özelliği olarak sermaye birikimi, merkez-çevre ilişkisindeki değişim ve hegemonya ve rekabetin birbirini izlemesi süreçleri çevrimsel olarak ve birbiri ardına ortaya çıkmaktadır.²⁸

II. 500 Yıllık Modern (Kapitalist) Dünya-Sistemi

Tek bir dünya sisteminin var olduğu tezine karşılık, Immanuel Wallerstein, Samir Amin ve Giovanni Arrighi'nin öncülüğünü yaptığı bir grup düşünür, 500 yıllık modern dünya-sistemi tezini savunmaktadır. Bu tez ilk olarak 1970'lerde Wallerstein tarafından ortaya atılmıştır. Dünya-sistemleri yaklaşımına göre, dünya tarihinde iki tür dünya-sistemi vardır: "Etkin kontrol derecesi zayıflamış olsa da topraklarının büyük bölümü üzerinde bir tek politik sistemin var olduğu, dünya-imparatorlukları ve bütün topraklar üzerinde böyle bir politik sistemin hiç ya da fiilen hiç, var olmadığı sistemler... Bu ikinci sistemi tanımlamak için "dünya-ekonomisi"²⁹ kavramını kullanıyoruz."³⁰

Wallerstein bilinçli bir şekilde dünya-sistem, dünya-ekonomi ve dünya-imparatorluğu kavramlarında tire işareti kullanmaktadır. Bunun nedeni "(bütün dünyanın sistemleri, ekonomileri ve imparatorluklarından söz etmeyi değil, fakat bir dünya olan (ama muhtemelen ve aslında genellikle de bütün yerküreyi kapsamayan)

²⁷ Barry K. Gills ve Andre Gunder Frank, "Dünya Sisteminde Çevrimler, Krizler ve Hegemonik Değişiklikler (MÖ 1700-MS 1700)", *Dünya Sistemi Beş...*, s. 285.

²⁸ Frank ve Gills, "5000 Yıllık Dünya...", s. 43

²⁹ "Bir dünya-ekonomi, içinde bir iş bölümü olan ve bu yüzden temel ya da asli malların dikkate değer bir büyüklükte içsel mübadelesinin yapıldığı ve sermaye ve emek gücü akışlarının gerçekleştiği büyük bir coğrafi alandır." Wallerstein, *Dünya Sistemleri Analizi...*, s. 45.

³⁰ Immanuel Wallerstein, *Modern Dünya-Sistemi: Kapitalist Tarım ve 16. Yüzyılda Avrupa Dünya Ekonomisinin Kökenleri*, Çev. Latif Boyacı, İstanbul, Bakış Yayınları, 2004, s. 360.

sistemler, ekonomiler ve imparatorluklardan söz etmeyi amaçlama[sıdır].”³¹ Yani sözü edilen sistemler, dünyadaki ya da dünyanın sistemleri değil, aksine kendileri birer dünya olan sistemlerdir. Yani “dünya” sistemin bir sıfatı değildir ve bu ikisi birlikte bir kavram oluşturmaktadır.³² Buradaki dünya, tüm küre anlamında değildir ve bir dünya-sistem veya dünya-ekonomi tüm küreyi kapsamak zorunda değildir ki kapitalist dünya-sistemi dışında hiçbir tarihsel sistem, tüm küreyi kapsayacak kadar genişlemeyi başarabilmiş de değildir.

Bugün içinde yaşadığımız modern dünya-sistemi, dünya tarihinin ilk dünya-ekonomisi olmamakla birlikte kapitalist bir üretim tarzını kurumsallaştırmayı başarabilecek kadar uzun süre varlığını sürdürebilen ve bunun sonucunda da sınırlarını tüm küreyi kuşatacak şekilde genişletebilen tek dünya-ekonomi, hatta tek dünya-sistemdir.³³ Bu kuşatma sonucunda da çağdaşlarının hepsini yok ederek egemenliğini tüm dünyada kurabilecek kadar güçlenebilen tek sistem olarak benzersizdir.³⁴

Dünya-sistemleri analizi, temel birim olarak bağımsız devlet ve ulusal toplum yerine “dünya-sistem”i ele almaktadır; çünkü ona göre bu kavramların ilk ikisi sosyal sistemler değildir ve ancak sosyal sistemlerde sosyal değişimden bahsedilebilmektedir.³⁵ Bu nedenle de araştırma nesnesi olarak ulus devletler yerine

³¹ Wallerstein, *Dünya Sistemleri Analizi...*, s. 36.

³² Immanuel Wallerstein, “Dünya Sistemleri Kavramına Karşı Dünya-Sistemi Kavramı: Bir Eleştiri”, *Dünya Sistemi Beş...*, s. 532.

³³ Immanuel Wallerstein, “The Modern World-System and Evolution”, *Journal of World-System Research*, Vol.1, No. 19, 1995, http://jwsr.ucr.edu/archive/vol1/v1_nj.php.

³⁴ Wallerstein, “Dünya Sistemleri Kavramına...” , s. 533.

³⁵ Wallerstein, *Modern Dünya-Sistemi...*, s. 24.

bugüne kadar üç türde var olduklarını iddia ettiği tarihsel sistemleri geçirmektedir: mini-sistemler, dünya-imparatorlukları ve dünya-ekonomileri.³⁶

Buna göre, insanlığın varlığından bugüne kadar dünyada üç tarihi dönem yaşanmıştır. Bunların ilki MÖ 10.000 ya da 8.000 öncesinde, büyük olasılıkla³⁷ küreye saçılmış çok sayıda mini-sistemden oluşmuştur. İkinci dönem MÖ 10.000 veya 8.000 ile başlayıp MS 1500'e kadar yaşanmış olan çok sistemli dönemdir. Bu dönemde birçok tarihsel sistem –mini-sistemler, dünya-imparatorlukları ve dünya-ekonomileri– bir arada yaşıyordu. Ne var ki bu tarihsel sistemlerin hiçbiri, Samir Amin'e göre, “haraca dayalı”³⁸ ve Wallerstein'e göre de önkapitalist³⁹ olmanın ötesine geçememiş ve kesintisiz sermaye birikimini gerçekleştirebilecek kurumsal yapıyı kuramamıştır. Üçüncü dönem ise, MS 1500'den başlayarak bugüne kadar varlığını sürdürmüş olan modern (kapitalist) dünya-sistemidir.⁴⁰ Diğerlerinden farklı olarak bu sistem kesintisiz sermaye birikimine dayalı bir yapıya sahiptir ve bu yapı sistemi diğer tüm tarihsel sistemlerden ayırt etmektedir. Frank ve Gills'in savundukları tek dünya sistemi tezinin aksine, her ne kadar dünya tarihinin başka kesitlerinde sermaye birikimi süreçleri yaşanmış olsa da bunlar bir kapitalist dünya-sistemindeki gibi kesintisizlik gösterememiş ve bu nedenle de kapitalist olamamışlardır.⁴¹

1500'lü yıllarda ortaya çıkan kapitalizm, evrensel tarihte niteliksel açıdan yeni bir çağdır ve bu nedenle de kapitalizmin genel yapısı, eski zamanların

³⁶ Immanuel Wallerstein, *Dünya Sistemleri Analizi...*, s.36.

³⁷ O dönem hakkında çok az bilgiye sahip olduğu için bu kavramı kullanıyor Wallerstein.

³⁸ Samir Amin, “Modern Kapitalist Dünya-Sistemi Kavramına Karşı Eski Dünya-Sistemleri Kavramı”, *Dünya Sistemi: Beş Yüzyıllık mı, Beş Binyıllık mı?*, Çev. Esin Soğancılar, Ankara, İmge Kitabevi, 2003, s. 458.

³⁹ Wallerstein, “Dünya Sistemleri Kavramına...”, s. 528.

⁴⁰ *Ibid.*, s. 532-533.

⁴¹ *Ibid.*, s. 529.

önkapitalist unsurlarından ayrı tutulmalıdır. Samir Amin, modern çağ öncesindeki 1800 yıllık dönemin başından sonuna kadar tüm ileri toplumların “haraca dayalı” olarak adlandırdığı benzer bir doğaya sahip olduğunu belirtmektedir. Bu nitelendirmeyle Amin, “artı[nın], doğrudan doğruya güç hiyerarşisi örgütlenmesinin ürettiği bazı saydam güç araçları kanalıyla doğrudan köylü etkinliklerinden sızdırıl[dığını]”⁴² söylemektedir. Ona göre gücün, zenginliğin kaynağını oluşturduğu eski toplumlarda politik ve ideolojik kurallar egemendir. Kapitalist toplumlarda ise büyük ölçüde ekonomik ilkeler (değer yasası) egemendir ve zenginlik, gücün kaynağını oluşturmaktadır. Kapitalist sistemi de daha önceki tüm tarihsel sistemlerden ayıran ve sonsuz sermaye birikimine götüren şey budur.⁴³

Sonuç olarak, modern dünya-sistemi diğer tarihsel sistemlerden farklı olarak kapitalist bir nitelik kazanmış ve sermayenin sınırsızca birikmesine izin veren yapıların oluşmasını sağlamıştır. “Kapitalist adını verdiğimiz şey, sermayeyi elinde tutanın dur durak bilmeyen ve ilginç bir biçimde kendine dönük olan bu gitgide daha çok sermaye biriktirme hedefi ve sermayeyi elinde tutanın bu nedenle, hedefine ulaşmak için başka kişilerle kurmak zorunda olduğu ilişkilerdir.”⁴⁴ Sınırsız sermaye birikimi, sistemin ayırt edici özelliği olmakla birlikte tek amaç değildir. Üretim sürecinde başka etkenler de rol oynamaktadır. Yine de tüm amaçlar içinde genellikle sermaye birikimi kapitalist sistemde önceliklidir.⁴⁵

Modern dünya-sistemi son 500 yıldır düzgün ve etkili bir şekilde faaliyet gösteren, karmaşık bir şekilde inşa edilmiş bir takım kurumlardan oluşmaktadır. Bu

⁴² Amin, *op. cit.*, s. 458.

⁴³ *Ibid.*, s. 461-462.

⁴⁴ Immanuel Wallerstein, *Tarihsel Kapitalizm*, Çev. Necmiye Alpay, İstanbul, Metis Yayıncılık, 2006, s. 12.

⁴⁵ *Idem.*

kurumsal düzenlemeler üç temel başlık altında toplanabilir: Üretim ağı yapıları, devlet ve devletlerarası sistem ile jeokültür.⁴⁶

A. Üretim Ağı Yapıları

Dünya-sistemin üretim ağı (ekonomi/piyasa) yapıları, kapitalist dünya sisteminin temel itkisi olan sonsuz sermaye birikimine beş mekanizma vasıtasıyla izin vermektedir: Metalaştırma, işgücünün kontrol biçimlerinin çeşitliliği, meta zincirleri, piyasa karşıtı olarak işleyen uzmanlaşmamış tekelci kapitalistler grubu ve merkez ile çevre arasındaki eşitsiz değişim.⁴⁷

Metalaştırma, üretimi, değiş-tokuşu, tasarrufu veya borçlanmayı içeren aktivitelerin parasallaştırılması ve bu yolla piyasa işlemleri haline gelmesidir. Muhtemelen son 10.000 yıldır bazı faaliyetlerini metalaştırmayan hiçbir tarihsel sistem var olmamıştır. Ne var ki kapitalist dünya-sistemi, daha önceki tarihsel sistemlerden ayıran özellik, bu sistem içinde faaliyet gösterenlerin daima daha fazla sayıdaki faaliyeti metalaştırma yönünde sahip oldukları itkidir. Öyle ki zamanla her şeyin metalaştırılması yönündeki dürtüler artmış ve artık çocuk doğurma eylemi bile metalaştırma sürecinin bir parçası haline gelmiştir.⁴⁸

Önceki tarihsel sistemlerin önkapitalist aşamadan kapitalist aşamaya geçememesinin en önemli nedenlerinden biri yeterince metalaştırmanın olmamasıdır. Zira bir kapitalistin faaliyet gösterebilmesi için gerekli olan ve sermayenin devri olarak adlandırılan, para biçiminde biriktirilmiş stok, üreticinin kullanacağı işgücü, dağıtıcılar ağı, üretilen malı satın alacak olan tüketicilerin varlığı ve satış sonrası elde

⁴⁶ Wallerstein, "The Modern World...".

⁴⁷ *Ibid.*

⁴⁸ *Idem.*

edilen kârın yeniden yatırıma yönelmesi süreci, önceki tarihsel sistemlerde metalaştırılmamış ya da yeterince metalaştırılmamıştır. Yani eski tarihsel sistemlerde bu süreç piyasa dışı bir süreç olarak algılanmıştır. Kapitalizm ise, daha önce piyasa dışı işleyen süreçlerde metalaştırma getirmiş ve böylelikle kapitalistlerin sürekli olarak daha fazla sermaye birikimi için gün geçtikçe toplumsal alanın daha büyük bir kısmını metalaştırmalarını sağlamıştır.⁴⁹

Daha yüksek bir sermaye birikimi düzeyi için üreticilerin verili bir üründen olabildiğince çok üretilip mümkün olan en yüksek düzeyde kâr elde etmeleri gerekmektedir. Bunun için de üreticiler işgücüne ihtiyaç duymaktadır. Ne var ki işgücünün bulunabilirliği ve maliyeti üreticiler için birer kısıt oluşturmaktadır. Daha yüksek bir üretim düzeyi, her ne kadar teknolojinin gelişimi ile sermaye yoğun üretime geçilse de, üreticilerin daha fazla sayıdaki işgücü talep etmelerine yol açmıştır. Bunun sonucunda da tarihsel kapitalizmde işçiler gittikçe daha fazla metalaştırılmıştır, yani proleterleştirilmiştir. Sonuç olarak, modern dünya-sisteminde daha önceki tüm tarihsel sistemlerden daha yoğun bir ücretli emek kullanılmıştır. Yine de doğuşundan bugüne 500 yıldan fazla bir zaman geçmiş olmasına rağmen şaşırtıcı bir biçimde sistemdeki ücretli emek kullanımı, toplam emek kullanımının yüzde ellisine bile ulaşamamıştır.⁵⁰

Ücretli emeğin, 500 yıldan sonra bile hâlâ üreticiler tarafından kullanılan emeğin yarısından daha küçük bir kısmını oluşturmasının önemli bir nedeni vardır. Sistem birden fazla işgücü kontrol yöntemi sağlayarak işçilerin yüksek ücret taleplerini sınırlayan mekanizmaları da yaratmaktadır. Dahası sistem, metalaştırılmamış

⁴⁹ Wallerstein, *Tarihsel Kapitalizm*, s. 13.

⁵⁰ *Ibid.*, s. 17-21.

üretim artı değerine el koyacak mekanizmaları da yaratmaktadır. Bu ikinci mekanizma hane halkının ücret-gelirinin, toplam ömür boyu gelirinin yarısından daha azını oluşturduğu “yarı-proleter hane halkı” mekanizmasıdır.⁵¹ Toplam ömür boyu gelirinin yarısından daha fazlasını ücret-gelirin oluşturduğu “proleter bir hane halkı”nda yaşayan bir işçiye kıyasla yarı-proleter hane halkına mensup bir işçi, daha düşük bir ücretle çalışmayı kabul edecektir. Zira ilkinin hem kendi yaşamını hem de hane halkının yaşamını devam ettirebilmesi için elde etmesi gereken bir taban ücret-gelir vardır. İkincisindeyse ücret-gelirin, toplam gelir içinde nispeten küçük bir paya sahip olması dolayısıyla bu haneye mensup işçiye ilkinden daha düşük bir ücret ödenebilir ve ödenmektedir de. Böylelikle yarı-proleter hane halkının diğer üyeleri tarafından üretilen artı değer bir kısmı işverene transfer edilmektedir.⁵²

Peki, proleterleşmemiş işgücünün kullanımı işverenlerin lehineyken proleterleşme nasıl ve neden gerçekleşebilmiştir? Bir kere işçiler sürekli olarak reel ücret düzeylerini yükseltmek için mücadele etmektedirler. Bu çabalar 19. yüzyıl öncesinde örgütlenmeden ve ideolojik temelden yoksun olduğu için pek bir sonuç vermemişse de işçi sınıfı bu yüzyıldan itibaren burjuvaziye karşı mücadelesinde daha başarılı olabilmıştır. Proleterleşme lehine olan ikinci baskı işverenlerin yarattığı baskıdır. Her ne kadar ücretlerdeki düşüşler bireysel olarak işverenlerin lehine olsa da bir sınıf olarak kapitalistlerin, ürünlerini satın alabilecek olan tüketicilere ihtiyacı vardır. Ayrıca bazı durumlarda ücretlerdeki artışlar, bir takım üreticilerin artan maliyetleri kaldıramaması nedeniyle tasfiye olmasını ve böylelikle de diğerlerinin daha yüksek bir kâr elde etmesini sağlamaktadır. Bu tür nedenlerle bir kısım işveren

⁵¹ Wallerstein, “The Modern World...”.

⁵² Wallerstein, *Dünya Sistemleri Analizi...*, s. 63.

ücret artışını desteklemektedir. Dolayısıyla bu iki tür baskının bir sonucu olarak zaman içinde proleterleşmede bir artış yaşanmaktadır.⁵³

Ne var ki tarihsel kapitalizm, artan proleterleşmeye karşı her zaman maliyetleri düşürecek yeni yarı-proleter hane halkları yaratma çabasında olmuştur.⁵⁴ Bunun yolu sistem dışında bulunan alanların sisteme dâhil edilmesidir. Sistemin yeni alanlara yayılmasının tek nedeni metalaşmamış emeğin “keşfi” olmamakla birlikte, yine de önemli unsurlarından birisidir. Bu durumun anlaşılabilmesi için öncelikle meta zincirlerinin ele alınması gerekir.

Tarihsel kapitalizmde üretim süreçleri, karmaşık meta zincirleri halinde birbirlerine bağlanmıştır. Şöyle ki bir ürünün üretilmesi için hammadde, makine, işgücü vb. unsurlar ve bu unsurların üretilmesi gerekmektedir. Tabii bu unsurların üretilmesinde kullanılacak olan kalemlerin üretilmesi de bir zorunluluktur.⁵⁵ Yani sürekli bir ara malı üretimi söz konusudur. Kapitalist sistemde yapılan alışverişlerin büyük bir kısmı ara malı üreticileri arasında yapılmaktadır. Yani alıcı, bir fiyat mücadelesi sonucunda yeni bir üretim sürecinde kullanılmak üzere, satıcıdan yarı mamul ürün(ler) satın almaktadır. Bu yolla alıcı, aynı zamanda daha önceki üretim süreçlerinde üretilen artı değerden de pay kapmaya çalışmaktadır.

Meta zincirlerinde fiyatın temel belirleyicisi arz-talep ilişkisi olmakla birlikte yatay ve dikey bütünleşmeler de sürece etki etmektedir. Aslında bu iki tür bütünleşme fiyatın belirlenmesinde çok büyük etkilere sahiptir. Bir kere, alıcı ile

⁵³ Wallerstein, *Tarihsel Kapitalizm*, s. 14, 29; Wallerstein, *Dünya Sistemleri Analizi...*, s. 62.

⁵⁴ Wallerstein'in üretim ilişkilerini merkez-çevre yapısı ile ilişkilendirmesi tezine, Arrighi karşı çıkmaktadır. Ona göre, üretim ilişkilerini merkez-çevre yapısındaki konumu belirlemek durumunda değildir. Merkezdeki özelliklere çevrede de rastlanmaktadır. Giovanni Arrighi, *Sermayenin Dolambaçlı Yolları*, Çev. Osman Akinhay, İstanbul, Agora Kitaplığı, 2009, s. 17-18.

⁵⁵ Wallerstein, *Tarihsel Kapitalizm*, s. 14.

satıcının aynı firma olduğu durumlarda, yani dikey bütünleşmenin olduğu durumlarda fiyatın oluşumu arz ile talep arasındaki ilişkiden doğmamaktadır. Çok uluslu şirketlerin (ÇUŞ) farklı birimleri arasında yapılan ticaret bu duruma örnek olarak verilebilir. Günümüzde yapılan ticaretin önemli bir kısmı ÇUŞ'lerin farklı birimleri arasında yapılmaktadır. Dikey bütünleşme yoluyla etkilenebilen fiyat mücadelesi, yatay bütünleşme olan tekeli süreçler tarafından da etkilenebilir. Bir malın üretiminde veya tüketiminde tekel konumunda olan bir firma, arz veya talebi tekelci kısıtlamalar yoluyla belirleyebilir.⁵⁶

Meta zincirlerinin sistematik olarak karmaşık bir şekilde birbirine bağlanmasıyla yaratılan böylesine bir yapı, genel sermaye birikiminin artırılması ve bu artının da sınırlı ellerde toplanması amacıyla sürekli olarak manipülasyona izin vermektedir.⁵⁷ Tekelci yapılanmalar her zaman kapitalist sistemin önemli unsurlarından biri olan pazarın serbestçe işleyişine müdahalede bulunmaktadır. Her ne kadar bizlere pazarın serbestçe işlediği söylene de bu bir efsane olmanın ötesine geçememektedir. Zira tam anlamıyla serbest olan bir pazarın varlığı, sonsuz sermaye birikimini imkânsızlaştırırdı; üretim faktörlerinin (işgücü, sermaye) serbestçe akabildiği, çok sayıda üreticinin ve tüketicinin olduğu ve herkesin eksiksiz bilgiye sahip olduğu bir pazarda tüketiciler, tam bilgiye sahip oldukları için pazarlık yaparak satılan malları mümkün olan en düşük fiyata satın alabilirlerdi. Böyle bir durumda üreticiler arzuladıklarının aksine çok küçük bir kâr elde ederlerdi ve bu da sistemin en temel itkisi olan sonsuz sermaye birikimini önlerdi. Bu nedenle satıcılar her zaman tekelden yanadır. Ne var ki mutlak tekeller çok ender olarak yaratılabildikleri için kısmi tekeller yaratılır. Hem mutlak hem de kısmi tekeller için hayati öneme sahip

⁵⁶ *Ibid.*, s. 26.

⁵⁷ Wallerstein, "The Modern World..".

olan kurum devlettir.⁵⁸ Tarihsel süreç göz önüne alındığında tekelleşmenin en yoğun şekilde yaşandığı dönem klasik emperyalizm dönemi olarak ele alınabilir. Zira Lenin, tekelleşme süreciyle kapitalizmin en yüksek aşaması olan emperyalizme dönüştüğünü ifade etmiş ve “tekelleşmiş kapitalizm” olarak da nitelendirilebilecek emperyalizmi beş başlık altında açıklamıştır. Bu başlıklardan birincisi, üretim ve sermayenin yoğunlaşmasının ekonomik yaşamda belirleyici rolü oynayan tekelleri yaratacak kadar yüksek bir gelişme aşamasına ulaşmasıdır. İkincisi, banka sermayesi ile sanayi sermayesinin iç içe geçip kaynaşması ve mali sermaye temelinde bir mali oligarşinin oluşmasıdır. Üçüncüsü, meta ihracından farklı olarak özellikle sermaye ihracının büyük bir anlam kazanmasıdır. Dördüncüsü, dünyayı kendi aralarında bölüşen tekeli kapitalist birliklerin oluşması ve son olarak da yeryüzü topraklarının kapitalist büyük güçler arasında paylaşımının tamamlanmasıdır.⁵⁹ Dolayısıyla kapitalizmin tekelleşme sürecine girmesiyle dünya tarihinde klasik emperyalist politikaların izlenmesi eşzamanlı gerçekleşmiştir. Bu eşzamanlı gerçekleşen süreç kısmi tekellerin bozulmasıyla da farklı bir hal almıştır.

Kısmi tekel yaratmanın ise altı temel yolu vardır: Bir icadın haklarını belli bir süre için koruyan patentler sistemi, devletlerin uyguladıkları dış ticaret kısıtlamaları, sübvansiyonlar ve vergi indirimleri, zayıf devletler tarafından uygulanan dış ticaret kısıtlamalarının güçlü devletler tarafından önlenmesi, devlet alımları ve küçük üreticilerin dayanma gücünü aşarak büyüklerin tekelleşmesini sağlayan devlet müdahaleleri. Tekelleşmeden bir kısım üreticiler fayda sağlarken, geride kalanlar zarar görmektedirler. Kaybedenler kayıplarını telafi etmek ve galiplerin

⁵⁸ Wallerstein, *Dünya Sistemleri Analizi...*, s.47-49.

⁵⁹ V. İ. Lenin, *Emperyalizm: Kapitalizmin En Yüksek Aşaması*, Çev. Olcay Geridönmez, İstanbul, Evrensel Basım Yayın, 2001, s. 119

kazançlarından paylarını alabilmek amacıyla politik mücadeleye girişirler. Sonuçta, bir süre sonra başka üreticilerin de üretim süreçlerine katılımıyla birlikte kısmi tekel bozulur. Bu aynı zamanda hem yeni bir kısmi tekelleşme sürecinin hem de yeni bir emperyalizm biçiminin⁶⁰ başlangıcıdır. Zira önceki tekelci dönemde büyük bir sermaye birikimi gerçekleştiren üreticiler kontrol ettikleri tekelin çözülmesi ile birlikte sermayelerini yeni bir öndegelen ürüne ya da sanayiye yatırırlar. Sonuç olarak ortaya çıkan öndegelen ürünler döngüsüdür.⁶¹

Öndegelen ürünler bir süre boyunca yüksek kazanç getirdikten sonra yeni üreticilerin devreye girmesiyle daha rekabetçi ve dolayısıyla da daha az kârlı bir hale gelirler. Bunun sonucunda da bu ürünlerin üretimi terk edilerek sermaye yeni bir öndegelen ürüne yatırılır. Üretimin ve meta zincirlerinin bu şekilde örgütlenmesi bizi modern dünya-sistemin aksel işbölümü yapısına götürür. “Kapitalist bir dünya-ekonomünün aksel iş bölümü, üretimi merkeze özgü ürünlerin üretimi ve çevresel ürünlerin üretimi şeklinde böler.”⁶² Merkez-çevre karşıtlığı, tekelci birimler ile rekabetçi birimlerin karşıtlığıdır. Bu karşıtlık aynı zamanda uzamsal bir karşıtlıktır; yüksek katma değere sahip merkez türü faaliyetler az sayıda devlette yoğunlaşırken, düşük katma değere sahip çevresel faaliyetler geri kalanların çoğunda yoğunlaşmaktadır. Dolayısıyla da merkez-çevre arasında yapılan bir değiş tokuş sonucunda çevreden merkeze bir transfer akışı olmaktadır. Buna eşitsiz mübadele denmektedir. Eşitsiz mübadele, devletlerarası yapıların siyasi kurallarının bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Bu yapılar sermayenin ve malların sınırların ötesindeki

⁶⁰ Bkz: David Harvey, *Yeni Emperyalizm*, Çev. Hür Güldü, 2. Baskı, İstanbul, Everest Yayınevi, 2008, s. 150.

⁶¹ Wallerstein, *Dünya Sistemleri Analizi...*, s. 49-50.

⁶² *Ibid.*, s. 51.

dolaşımını, emeğin dolaşımına kıyasla kolaylaştırarak artı değerin merkeze akışını kolaylaştırmıştır.⁶³

Birikmiş sermayeyi çevreden merkeze aktarmanın eşitsiz mübadele dışında bir başka yolu yağmalamadır. Özellikle dünya-ekonominin yeni bölgelerle eklemlenmesi döneminde yağma, sıklıkla başvurulan bir yöntem olmuştur. Latin Amerika'dan 16. yüzyılda Batı Avrupa'ya aktarılan altın ve gümüş madenleri yoğun olarak yapılan yağmaya örnek olarak gösterilebilir. Ne var ki yağma hem kendini tüketen hem de dünya-ekonomiye büyük hasar veren bir yöntem olduğu için eşitsiz mübadeleye kıyasla daha az kullanılmaktadır.⁶⁴

Dünya sistemleri analizinde, ECLA ve Bağımlılık teorisinden farklı olarak sistemin merkez-çevre yapısına yarı-çevre ülkeler de eklenmiştir. Bunlar merkez ile çevre arasında yer almaktadır. Yani hem merkezde yer alan kısmi-tekeller tarafından üretilen merkeze özgü ürünlere hem de çevredeki rekabetçi süreçler tarafından üretilen çevresel ürünlere ev sahipliği yapmaktadır. Bu ülkeler aynı zamanda merkezdeki kısmi tekeller ömürlerini tamamladıkları zaman bu ürünlere talip olan ülkelerdir. Ayrıca yarı-çevre ülkeler siyaseten de merkez ve çevre ülkelerinden farklı bir konumdadır.

Güçlü devlet yapılarına sahip olan merkez ülkeler, her zaman kısmi tekellerini koruma çabası içinde olmuşlardır. Genellikle güçlü devlet aygıtlarına sahip olmayan çevre ülkeleri ise, çoğunlukla dünya-sistemin aksenel işbölümünü etkileyebilme gücünden yoksundurlar ve kaderlerine razı olmaktan başka yapabilecekleri bir şey yoktur. Yarı-çevre ülkeleri ise, hem merkez ülkelerin baskısı altındadırlar hem de

⁶³ Wallerstein, "The Modern World...".

⁶⁴ Wallerstein, *Dünya Sistemleri Analizi...*, s. 52.

çevre ülkelerine baskı uygulamaktadır. Bu ülkelerin amacı merkez ülkeleri seviyesine yükselmektir. Bu doğrultuda ellerinden geleni yaparlar; ancak çevre ülkeleri arasında inmek gibi bir riskle de karşı karşıyadırlar. Bunların her ikisi de devlet müdahalesi gerektirir. Zira bu ülkeler hem üretimlerini dışarıya karşı korumak hem de dışarıyla rekabet edebilecek düzeye gelmek durumundadırlar. Bunları yaparken de merkez ülkelerle değil, kendi aralarında rekabet halindedirler. Özellikle öndegelen ürün olma özelliğini tamamlamış ürünlerin merkezden çevreye doğru yeniden konumlanması sırasında tüm yarı-çevre ülkeleri ev sahibi olmaya isteklidirler. Ne var ki bu ürünler tüm taliplerine eş zamanlı olarak ve eşit düzeyde gidemez.⁶⁵ Böylelikle eski önde gelen ürünlerin yeniden konumlanmasına ev sahipliği yapabilen bazı yarı-çevre ülkeleri diğerlerinin zararına olacak şekilde kendi konumlarını güçlendirirler.

Peki, eksenel bir işbölümüne dayanan ve tüm küreyi kaplayan böyle bir sistem neden ortaya çıktı ve neden Avrupa’da ortaya çıktı? Bu soruların yanıtını bulabilmek için sistemin doğduğu yıllara, 15. ve 16. yüzyıl Avrupa’sına bakmak gerekmektedir.

B. Devlet ve Devletlerarası Sistem

Modern dünya-sisteminin 15. yüzyılın sonlarında Avrupa’da ortaya çıkmasının nedeni Batı Avrupa’nın dört ayrı çöküşten kaynaklanan özel zayıflığıdır. Ortaçağ yönetim sisteminin de çöküşü demek olan senyörlerin, devletlerin ve Kilise’nin çöküşü ile Moğolların çöküşünün aynı çağda meydana gelmesi, kapitalizmin Batı Avrupa’da yükselişinin dört nedenidir.⁶⁶ Bu dört çöküşün tümünün temelinde politik-ekonomik faktörler vardı: “Yabancı paralı askerlerini kontrol etmeyi

⁶⁵ *Ibid.*, s. 54.

⁶⁶ Wallerstein, “Dünya Sistemleri Kavramına...”, s. 529.

başaramayan pek çok devlet mahvoldu... Kilise kendi başına çok önemli bir ekonomik aktördü ve [dünya sisteminde 1250/1300-1450 yılları arasında yaşanan]⁶⁷ ekonomik daralmadan aynen senyörler ve devletler gibi darbe almıştı.”⁶⁸

Ortaçağ yönetim sisteminin çöküşüyle ortaya çıkan modern devletlerarası sistemin doğuşu ve yükselişi, sonsuz sermaye birikimi sürecinin hem nedeni hem de sonucudur. Kapitalizm, dünya-ekonomi içinde birden çok siyasal sistemin bulunması sayesinde gelişebilmiştir.⁶⁹ Zira yöneticilerinin çok güçlü olduğu dünya-imparatorluklarında, yöneticilerin çıkarlarının kapitalistlerin çıkarlarıyla uyuşmadığı durumlarda sonsuz sermaye birikiminin bir öncelik olmaktan çıkacak olması, dolayısıyla kapitalizmin gelişmesi olanaklı değildir.⁷⁰ Kısacası Avrupa'nın, dünyanın geri kalan kısımlarındaki (Çin, Osmanlı, Japon) imparatorluklarından farklı olarak parçalı bir yapıya sahip olması dolayısıyla kapitalizm burada ortaya çıkmıştır.

Her ne kadar kapitalizm ile modern devletlerarası sistem birlikte hareket etse de bunlar arasındaki ilişki aynı zamanda bir çelişki ilişkisidir; çünkü devletlerarası rekabet ve bu rekabette kullanılan şiddet düzeyi kapitalist sistemin işleyişini yakından ilgilendirir. Devletlerarası rekabet silahlı bir mücadeleye dönüştüğünde kapitalistlerin karşı karşıya kalacakları maliyetler dünya-imparatorluklarında katlanmak durumunda oldukları maliyetleri aşabilir. Kaynakların büyük bölümünün askeri yatırımlara ayrılması ve devletlerarasında yaşanan çatışmalar dolayısıyla

⁶⁷ Gills ve Frank, “Dünya Sisteminde Çevrimler ...”, s. 358.

⁶⁸ Aktaran Andre Gunder Frank, “İdeolojik Geçiş Tarzları: Feodalizm, Kapitalizm, Sosyalizm”, *Dünya Sistemi Beş...*, s. 395.

⁶⁹ Arrighi, *Uzun Yirminci Yüzyıl*, Çev. Recep Boztemur, Ankara, İmge Kitabevi, 2000, s. 60.

⁷⁰ Wallerstein, *Dünya Sistemleri Analizi...*, s. 47, 92.

üretim ve değişimin zarar görmesi durumunda kapitalist girişimlerin karlılığı çok düşük düzeylere gerileyebilir ve süreç sonunda da sona erebilir.⁷¹

Sonsuz sermaye birikiminin ve dolayısıyla da kapitalist sistemin çöküşü demek olan böyle bir durumun ortaya çıkmaması için sistemin yönlendirici bir güce ihtiyacı vardır. Hegemonya olarak da adlandırılan böyle bir güç, ilk olarak 17. yüzyılın ortalarında ortaya çıkmış ve sistemi 1648 Vestfalya Antlaşması ile kaostan çıkarmıştır.

Bir merkez ülke olmanın çok daha fazlasını ifade eden hegemonya, “belli bir merkez devletin ürünlerinin çok verimli bir şekilde üretildiği ve bu sayede de diğer merkez devletlerle büyük rekabete girebildiği; sonuçta bu devletin en üst düzeyde, serbest bir dünya pazarından en çok yararlanan taraf olduğu bir durum olarak tanımlanabilir.”⁷² Doğal olarak, bir devletin dünya pazarında verimlilik üstünlüğünü kullanarak avantaj sağlayabilmesi için, pazarın serbest bir şekilde işleyebilmesinin önündeki iç ve dış siyasi engellerin ortaya çıkmasını önleyebilmesi ya da en azından bu engelleri en düşük seviyede tutabilmesi gerekir. Böylelikle muhtemel hegemonya tarafından üretimde elde edilen üstünlüğün ardından dünya ticaret yollarının egemenliği elde edilir. Ticari üstünlük bir kez sağlandıktan sonra da son aşama olarak bankacılık (kambiyo, mevduat, kredi) ve yatırım (doğrudan ve portföy) gibi finansal sektörlerin kontrolü ele geçirilir. Kısacası bir merkezi ülkenin üretim, ticaret ve finans alanlarındaki üstünlükleri zamanla birbirinin üstüne biner ve bu anda o ülke gerçek anlamda bir hegemon güç olur.

⁷¹ Arrighi, *Uzun Yirminci Yüzyıl*, s. 60-61.

⁷² Immanuel Wallerstein, *Modern Dünya Sistemi: Avrupa Dünya-Ekonomisinin Pekiştirilmesi ve Merkantilizm, 1600-1750*, Çev. Latif Boyacı, İstanbul, Bakış Yayınları, 2005, s. 52.

Modern dünya-sisteminin tarihinde hegemon konumuna yükselebilmiş her üç devlet de bu konuma otuz-yıllık dünya savaşları sonucunda yükselebilmişlerdir. Burada dünya savaşı ile kast edilen, çağın neredeyse tüm büyük askeri güçlerinin dâhil olduğu yıkıcı kara savaşlarıdır. Dünya-sisteminin ilk otuz-yıl dünya savaşı 1618-1648 yılları arasında yaşanan ve Hollanda'nın Habsburglar'ı yendiği Otuz Yıl Savaşları'dır. İngiliz çıkarlarının Fransız çıkarlarına üstün geldiği Napolyon savaşları dünya-ekonominin ikinci otuz-yıl savaşı olarak 1792-1815 yılları arasında yaşanmıştır. Son olarak da 1914-1945 yılları arasında Birinci ve İkinci Dünya Savaşlarını kapsayan Avrasya savaşları, İngiltere'nin yerine kimin geçeceği mücadelesinde ABD'nin Almanya'yı hezimete uğratmasıyla ve ABD'nin rakipsiz kalmasıyla sonuçlanmıştır.⁷³

Hegemonyalar devletlerin ömürleriyle kıyaslandığında nispeten kısa ömürlüdürler. Zira bir hegemon devlet tarafından ele geçirilen üretim avantajları vs. sonsuza dek elde tutulamaz ve güçler dengesi mekanizması en güçlü olan devletin sahip olduğu siyasi avantajların etkisini düşürecek şekilde devreye girer.⁷⁴ Bu etkiyi azaltmak için de hegemon güçler, üreticilerinin sahip olduğu avantajları perçinlemek ve devletlerarası sistemdeki konumlarının meşruiyetini sağlamak için kültürel hâkimiyetlerini dayatırlar. Kültürel hâkimiyet dil, din gibi unsurlarla dayatılabilir de bu tür unsurlar bir dereceye kadar etkilidirler. Bu nedenle merkez ülkeler ve hegemon bir güç felsefe ve bilim/sosyal bilim paradigmaları yoluyla düşünce ve analiz tarzlarını çevre ve yarı-çevreye dayatmaktadır.⁷⁵

⁷³ Immanuel Wallerstein, *The Politics of the World-Economy*, Cambridge, Cambridge University Press, 1991, s. 41-42.

⁷⁴ *Ibid.*, s. 17.

⁷⁵ *Idem.*

C. Jeokültür

Bir dünya-ekonomide pek çok kültür ve grup bulunmaktadır ve bunlar her ne kadar farklılıklara sahip olsalar da ortak kültürel kalıplar geliştirirler ki buna jeokültür deniliyor.⁷⁶ Başka bir biçimde ifade etmek gerekirse jeokültür, “dünya-sistem içinde geniş ölçüde meşru oldukları kabul edilmiş normlara ve söylemlere gönderme [yapan yaratılmış ortak kültürel kalıplardır].”⁷⁷

Fransız Devrimi, dünya-ekonominin jeokültüründe tarihsel dönüm noktası olmuş ve dünya-sistemin jeokültüründe iki temel değişime yol açmıştır. Fransız Devrimi öncesi dünya-sisteminin dünya görüşü siyasi durağanlığı normal kabul ederken, devrim, siyasi değişimi normal bir olgu haline getirmiştir. İkinci olarak da egemenliği, monarşilerden halka yönlendirmiştir.⁷⁸ Böylelikle de liberalizm dünya siyasetinde önemli bir seçenek olarak kendine yer edinmiştir. Eski düzen taraftarları 1815’ten itibaren Fransız Devrimi’nin yarattığı zihniyet değişimini engellemeye çalışmışlarsa da bu çabaları 1848 Dünya Devrimi ile son bulmuştur.⁷⁹

Değişimin normallığı görüşünün kabul görmesi neticesinde ideolojiler ortaya çıkmaya başlamıştır. İlk olarak ortaya çıkan, değişimin normallığını reddeden muhafazakâr ideoloji olmuştur. Ancak 1848 sonrasında değişimi toptan reddetmenin olanaksız olduğunu gören muhafazakârlar bu tarihten sonra tutum değiştirmiş ve değişimin, mümkün olduğunca yavaş bir şekilde gerçekleşmesi gerektiğini savunmaya başlamışlardır. Muhafazakârlığın ardından liberalizm dünya sahnesinde

⁷⁶ Wallerstein, *Dünya Sistemleri Analizi...*, s. 46.

⁷⁷ *Ibid.*, s. 142.

⁷⁸ *Ibid.*, s. 83.

⁷⁹ Immanuel Wallerstein, *Liberalizmden Sonra*, Çev. Erol Öz, İstanbul, Metis Yayınları, 2003, s. 95.

boy göstermeye başlamıştır. Aslında liberalizm, muhafazakârlığa karşı bir tepki olarak 1789'un değerlerine sahip çıkmak amacıyla ortaya çıkmıştır.⁸⁰

1848 Dünya Devrimi ile de üçüncü bir seçenek olarak sosyalizm doğmuştur. 1848 Devrimi, hem ulus içinde egemenliği hem de ulusların egemenliğini içeren bir halk egemenliği devrimiydi ve aynı zamanda 1815 karşı-devrimine bir karşı çıkışı. 1848'in amacı hem 1789'un hedeflerini yerine getirmek hem de onu aşmaktı.⁸¹ Ne var ki devrim, kısa sürede bastırılmış ve başarısızlıkla sonuçlanmıştı. Yine de etkileri büyük oldu. Bir kere liberalizm ile sosyalizm birbirinden tam anlamıyla bu tarihten sonra ayrıldı. Aralarındaki ayrım, değişimin normalliği değil, nasıl gerçekleştirileceğiydi. Liberaller değişimin uzmanların ve siyasi önderlerin kararları doğrultusunda yapılacak reformlar yoluyla gerçekleşmesi gerektiğini düşünürken, sosyalistler ilerlemenin ancak halk baskısı sonucunda gerçekleşebileceğini savunuyorlardı.⁸²

1848 her üç ideolojinin de siyasi stratejilerinde dönüşüme yol açtı. Bir kere artık liberalizm merkezi bir konuma sahipti. Devrimden ders çıkaran liberaller, işçi sınıfına ödünler (siyasi iktidara kısmi katılım ve artı değerden biraz pay) vererek bu sınıfın sisteme dâhil olmalarını sağlamaya çalıştılar. Liberaller gibi muhafazakârlar da 1848'den gerekli dersi almışlar ve değişimi reddetmek yerine onu yavaşlatmanın yollarını aramaya başlamışlardı. Bunun için de en uygun yöntem, devrimler için uygun ortamlar yaratılmadan bunların önlenmesi, yani toplumların daha fazla entegrasyonuydu. 1848, sosyalistler için de önemli değişikliklerin yaşandığı bir süreç

⁸⁰ *Ibid.*, s. 96.

⁸¹ Arrighi, Hopkins ve Wallerstein, *Sistem Karşıtı Hareketler*, Çev. C. Kanat, B. Somay, S. Sökmen, İstanbul, Metis Yayınları, 2. Basım, 2004, s. 95.

⁸² Wallerstein, *Liberalizmden Sonra*, s. 96-97.

olmuştur. Zira devrim ile birlikte sistem karşıtı hareketler iki aşamalı bir stratejiye sahip olmuşlardır. Bu stratejiye göre ilk olarak devlet iktidarı ele geçirilecek, ardından da toplumsal dönüşüm gerçekleştirilecekti.⁸³

Devrim ile yenilenen sosyalist ve muhafazakâr stratejiler aslında bu ideolojilerin liberalizme yanaşmakta olduklarını gösteriyordu; çünkü 1848 öncesinde sosyalistler ve muhafazakârlar farklı iddialarla da olsa liberalizmin siyasi stratejisini reddederken, devrim ile birlikte her üç ideoloji de devlet yapılarını güçlendirmek amacıyla olmuşlar ve merkeze kaymışlardır. Sonuç olarak, 1848 ile birlikte artık liberalizm ve ilerlemecilik dünya-ekonomisinin merkezi ideolojisi haline gelmiştir.⁸⁴

Fransız Devrimi sonrası hegemon konumuna gelen devletlerin liberalizmin küresel çapta savunuculuğunu yapması, bu olgunun en net göstergesidir. Her iki hegemon da üretim faktörlerinin (mallar, sermaye ve işgücü) dünya-ekonomide serbest dolaşımını savunmuş, ticarete konan merkantilist korumacılığa karşı çıkmış ve liberal parlamenter kurumları desteklemiştir. Bunların gerektiğinde kendi çıkarlarına uygun bir biçimde değiştirildiği tabii ki akıldan çıkarılmamalıdır. Yine de farklı şekillerde yorumlansa da liberalizm, hegemon güçler tarafından benimsenen temel ideoloji olmuştur.⁸⁵

Ç. Tarihsel Çerçeve

Modern dünya-sisteminde hegemonya mertebesine ulaşabilen ilk devlet 17. yüzyılda şaşkıncı biçimde Hollanda olmuştur. Şaşkıncı olmasının sebebi ardılı olan

⁸³ *Ibid.*, s. 97-98.

⁸⁴ *Ibid.*, s. 98.

⁸⁵ Wallerstein, *The Politics of...*, s. 41.

iki hegemon gücün aksine çağının askeri devi olmamasıdır.⁸⁶ Zira bir hegemonya dönemi, merkez ülkeler arası askeri mücadelenin yaşanmadığı bir “barış” dönemidir.⁸⁷ Hegemon güç “eşitler arasında birinci” olarak, kendi kurallarını ve isteklerini ekonomik, politik, askeri, diplomatik ve hatta kültürel yollarla dayatabilir. Yani bir hegemon, diğer niteliklerinin yanında büyük güçler arasında istikrarı sağlayabilecek olan bir askeri mekanizmaya da ihtiyaç duyar.⁸⁸ Ne var ki Hollanda, bırakın zamanının açık ara en büyük askeri gücü olmayı, çok büyük bir kara ordusuna bile sahip değildi.

1625-1675 yıllarında en güçlü dönemini yaşayan Hollanda hem yok olan İtalyan kent-devletlerinin hem de yükselen ulus devletlerin özelliklerini bir arada barındıran melez yapılı bir devlettir.⁸⁹ Hollanda her iki devlet yapısının da güçlü yanlarını kullanarak İspanya'nın ayakta tutmaya çalıştığı “Orta Çağ yönetim sisteminin yıkılması ve modern devletlerarası sistemin kurulması yolunda büyük ve güçlü bir hanedan devletleri koalisyonuna önderlik ederek egemen bir duruma”⁹⁰ gelmeyi başardı. Bu önderlik Otuz Yıl Savaşları boyunca güçlendikçe Hollanda'nın yeni bir yönetim sisteminin örgütlenmesine yönelik önerileri de gittikçe daha fazla destek buldu ve böylelikle savaş sonunda imzalanan Vestfalya Anlaşması ile yeni bir dünya yönetim sistemi ortaya çıktı.⁹¹

Vestfalya Antlaşması, Avrupa egemen devlet sisteminin kuruluş anlaşmasıdır. Anlaşmanın devletlerin egemenliği, eşitliği ve bu iki prensibin yansıması olan bir

⁸⁶ Wallerstein, *Ibid.*, s. 52-53.

⁸⁷ Wallerstein, *Liberalizmden Sonra*, s. 33.

⁸⁸ Wallerstein, *The Politics of...*, s. 38.

⁸⁹ Arrighi, “Global Governance and...”, s. 59.

⁹⁰ Arrighi, *Uzun Yirminci Yüzyıl*, s. 76.

⁹¹ *Ibid.*, s. 77.

devletin başka bir devletin iç işlerine karışmaması gibi üç temel prensibi vardır. Sistemin egemen birimlerinin bağımsızlığı güç dengesi mekanizması ile garanti altına alınmıştır.⁹² Sistem her ne kadar bu prensiplerle temel bir çerçevede işler hale gelmiş olsa da özünde anarşiktir. Sistem anarşiktir; çünkü Avrupalı egemen devletler arasındaki ilişkiyi düzenleyecek bir kurum yoktur.⁹³ Düzenleyici bir kurumun eksikliği Avrupa'nın güç dengesini⁹⁴ bozmak ve tüm kıtaya hâkim olmak isteyen güçlerin iştahını kabartmış ve bu doğrultuda mücadele vermelerine neden olmuştur. Böylelikle Vestfalya Anlaşması'ndan sonraki 150 yıl boyunca güç dengesi sistemi sermaye yoğun savaşlar ve Avrupa'nın Avrupa dışı dünyaya yayılması yollarıyla yeniden üretilmiştir.⁹⁵

Vestfalya Anlaşması sonrasında Avrupa'nın egemenliği için yaşanan savaşların ilki, 18. yüzyılın ilk on üç yılını işgal eden İspanya Veraset Savaşları, sonuncusu da Napolyon Savaşları'dır. Bunların ilki 1648 yılında oluşturulan Vestfalya Sistemi'ni sağlamlaştıran 1713 Utrecht Barışı ile, ikincisi de 1815 Viyana Kongresi ile sona ermiştir. Yaşanan bu savaşların nedeni, uluslararası sistemin düzenleyici bir mekanizmaya sahip olmamasıdır. 1815 Viyana Kongresi, bu eksikliğin giderilmesi yönünde atılan en önemli adım olmuştur ki İngiltere'nin buradaki öncü konumu önemlidir.

⁹² *Ibid.*, s. 219. Bu bağlamda gerek sistemin anarşik yapısı gerekse güç dengesi mekanizmasına verilen ağırlık realist ve neorealist yazarlar tarafından da savunulmuş ve uzun bir dönem uluslararası ilişkiler literatüründe bu akımın hâkim olması sağlanmıştır. Bkz. Hans Morgenthau, *Uluslararası Politika: Güç ve Barış Mücadelesi*, Çev. Baskın Oran ve Ünsal Oskay, Ankara, Sevinç Matbaası, 1970; Kenneth Waltz, "Structural Realism After the Cold War", *International Security*, Vol. 25, No.1, Summer 2000, s. 5-41; Charles L. Glaser, "Realist as Optimist: Cooperation as Self-Help", *International Security*, Vol.19, No.3, Fall 1994/1995, s. 54-57; John J. Mearsheimer "False Promise of International Institutions", *International Security*, Vol. 19, No. 3, Fall 1994/1995, s. 9-13.

⁹³ Arrighi, *op. cit.* s. 220.

⁹⁴ "Burada güç dengesi ile devletlerarası arenada hiçbir devletin istediğini otomatik olarak yapamadığı bir durum kastedilmektedir." Wallerstein, *Dünya Sistemleri Analizi...*, s. 91.

⁹⁵ Giovanni Arrighi, "Globalization, State Sovereignty, and the 'Endless' Accumulation of Capital", D. Kalb, Marco van der Land, R. Staring, Bart von Steenberg, Nico Wilterdink (Ed.), *The Ends of Globalization*, 2000, s. 134.

İngiltere, Napolyon Savaşları sırasında ada olmasının avantajlarını ve Avrupa dışı kaynaklarını kullanarak Avrupa güç dengesinde önemli bir konum elde etti. Savaşlar sona erdiğinde de elde ettiği bu üstünlüğü koruyabilmek için hızlı bir biçimde harekete geçti. Viyana Kongresi, İngiliz egemenliğinin devamı için uygun bir araç işlevini gördü. İlk olarak, burada devletlerin egemenliği prensibi yeniden uygulandı ve hatta Vestfalya ile sadece Avrupa'ya tanınmış olan egemenlik hakkı Amerika kıtasına yayıldı. İkinci olarak, Avrupa'daki güç dengesinin ancak Kutsal İttifak üyeleri arasında sağlanacak bir mutabakatla değişebileceği konusunda güvence verilerek Kıta Avrupası'nın mutlakıyetçi devletlerinin güveni tazelendi. Üçüncü olarak da, Fransa'nın büyük güçler arasına kabul edilmesi sağlandı ve kıtada düşmanlıkların oluşması önlendi. Böylelikle güç dengesi mekanizması, genişletilmiş egemen devletler sistemine hâkim olan İngiliz egemenliğinin bir aracına dönüştü.⁹⁶

Tarihsel olarak hegemon konumuna yükselmiş olan devletlerin bu konuma yükselebilmeleri için iki temel koşulu yerine getirmeleri gerekmiştir. İlk olarak, bu ülkelerdeki egemen gruplar kendi devletlerinin ulusal çıkarlarını savunmanın ötesinde, sistem düzeyindeki sorunlara yine aynı düzeyde çözüm sunma kapasitesini geliştirmelidirler. İkinci olarak da, gelecekteki hegemon güç tarafından önerilen sistem düzeyindeki çözümlerin, şiddetli hale gelmiş olan sistem düzeyindeki sorunlara hitap etmesi, egemen grupların sistem düzeyinde yönetime talip olmalarına yol açmalıdır. Bu arz ve talep koşulları bir araya geldiği zaman gelecekteki hegemonik devlet yönetime vekâlet eder.⁹⁷

⁹⁶ *Idem.*

⁹⁷ Giovanni Arrighi, "Global Governance and ...", s. 63.

1815 ile başlayan dönem, Büyük Britanya için bu iki koşulun bir araya geldiği dönemdir. İngiltere, Napolyon Savaşları ve Viyana Kongresi ile ilk koşulu, ardından izlediği politikalarla da Kıta Avrupa'sındaki parçalı ve "dengeli" güç yapısının kendi çıkarına olduğu kadar diğerlerinin çıkarına da olduğu algısını yaratarak ikinci koşulu yerine getirdi ve hegemon güç konumuna yükselerek "serbest ticaret emperyalizmi olarak adlandırılan ve Westphalia sisteminin hem yayılmasını sağlayan, hem de onun yerini alan bir dünya yönetim sistemi"⁹⁸ oluşturdu.

İngiltere'nin serbest ticaret emperyalizmi olarak adlandırılan dünya yönetim sistemini yürürlüğe koyabilmesi denizlerdeki üstünlüğü ve dünyanın atölyesi olması statüsüne sahip olması sayesinde gerçekleşmiştir. Dışarıda Viyana Kongresi ile Fransa'nın kontrol altına alınması, içeride de ülkenin tarımsal açıdan kendi kendine yeterli olmadığının kabul edilmesiyle birlikte merkantilist politikaların terk edilmesi, ülkenin imalatı ve serbest ticareti temel alan iktisat politikası ve dış politika belirlemesi sonucunu doğurmuştur. Küresel bir açıdan bakıldığında İngiliz emperyal yayılcılığı ve yağmacılığı, İngiliz sanayisinin ve donanmasının Kıta Avrupa'sı ve dünyanın geri kalanı üzerindeki üstünlüğünü kesinleşmiştir. Bu ikiliye bir de altın standardının liberalleşmiş dünya ticaretinin kilit taşı olarak dayatılması eklenince, merkantilist politikaların yerini "kur istikrarı" politikasına bırakması ve tüm ülkelerin de bunu bütçe önceliği olarak içselleştirmeleri sağlanmış oldu.⁹⁹

⁹⁸ Giovanni Arrighi, *Uzun Yirminci Yüzyıl*, s. 91.

⁹⁹ Fouad Makki, "The Empire of Capital and the Remaking of Centre-Periphery Relations", *Third World Quarterly*, Vol. 25, No. 1, s. 151.

Kıscacası sistem, İngiltere tarafından imparatorluk gücü, tek taraflı serbestleşmeyi dayatabilme kabiliyeti ve sabit para sisteminin –altın standardının– varlığıyla kontrol altında tutulabilmiştir.¹⁰⁰

İngiliz hegemonyası altında dünya-sistem, 1870'lere kadar istikrarlı bir hal aldı. Bu dönemde merkez ülkeler arası rekabet ve anlaşmazlıklar azaldı, 1815 öncesi ve 1870 sonrası döneme kıyasla merkezin çevre üzerindeki tahakkümü hafifledi, sömürgecilik faaliyetleri azaldı.¹⁰¹ Ne var ki sömürgeciliğin hız kestiği dönem çok uzun sürmedi. 1873 yılında başlayan ve 1896'ya kadar devam eden Büyük Bunalım dönemiyle birlikte Avrupa yayılcılığı Afrika, Asya ve Pasifik'i içine alacak şekilde ivme kazandı. 1945 yılına kadar sürecek olan ve ikinci sömürgecilik dalgası olarak adlandırılan bu dönemin ilkinden farkı -istisnalarla birlikte- bu kez Amerika kıtalarında ve Avustralya'daki gibi yerleşimci kolonilerin kurulması yerine, küçük bir Avrupalı grubun işgal edilen bölgelerin yönetimini ellerinde bulundurmalarıydı.¹⁰² Bu dönemle birlikte merkez ile çevre arasındaki ticaret ilişkisi daha formel bir şekilde düzenlenmeye başladı. Emperyalist devletler az gelişmiş bölgeleri kendi ekonomilerinin kâr edebilecekleri hammadde depoları olarak gördüler ve az gelişmiş devletleri kendi ekonomilerinin hammadde ihtiyacının tamamlayıcı unsurları olarak yeniden yapılandırdılar: Jamaika şeker plantasyonuna, Sri Lanka çay plantasyonuna ve Arabistan petrol sahasına dönüştürüldü.¹⁰³

Sömürgeciliğin ikinci dalgasının 1870'lerin kriziyle birlikte başlaması tesadüf değildir, tam tersine bunalımın bir sonucudur. Zira bunalımla birlikte İngiltere'nin

¹⁰⁰ Giovanni Arrighi, "Globalization, State Sovereignty...", s. 135.

¹⁰¹ Anthony R. De Souza, "To Have and Have Not: Colonialism and Core-Periphery Relations", *American Geographical Society's Focus*, Vol. 36, No. 3, Fall 1986, s. 18.

¹⁰² *Ibid.*, s. 14

¹⁰³ *Ibid.*, s. 15.

mutlak egemenliğinin sona ermesi sonucunda kapitalist devletler arası rekabetin ve dolayısıyla da istikrarsızlığın artması, yayılcılığın yeniden hız kazanmasına yol açtı. Her ne kadar İngiltere dünyayı yönetme işlevini yüzyılın sonuna kadar sürdürebilmiş olsa da, 1870'lerden itibaren, 1815 Viyana Kongresi ile Avrupa güç dengesi üzerinde elde ettiği denetimi ve dünya güç dengesi üzerindeki kontrolünü ve kapitalist dünya-ekonominin merkezini elde tutma yeteneğini kaybetmeye başladı. Bunlardan ilk ikisi Almanya'nın, sonuncusu ise ABD'nin 19. yüzyılın son çeyreğindeki atılımlarının bir sonucuydu. Bu iki büyüyen güç, İngiltere karşısındaki konumları itibariyle hem birbirlerini güçlendirdiler hem de İngiltere'nin dünya-sistem üzerindeki gücünü dengeleyici bir konuma sahip oldular.¹⁰⁴

Almanya ve ABD'nin 19. yüzyılın sonundan itibaren güçlenmesi ve İngiltere karşısında dengeleyici bir konuma gelmeleri, İngiliz askeri ve endüstriyel hâkimiyeti üzerindeki rekabetçi baskıların artmasına yol açtı.¹⁰⁵ Bu iki güçten Almanya'nın konumu özel bir öneme sahiptir. Zira bu devlet, Avrupa kıtasının, dolayısıyla da o zamanki dünyanın tam merkezinde yer almaktaydı. Böylece hem ekonomik hem siyasi hem de askeri açılardan kıtada gittikçe daha fazla söz sahibi olması birçok büyük güç için tehdit yaratıyordu.¹⁰⁶ Üç büyük güç (Büyük Britanya, Fransa ve Rusya), Almanya'nın hızlı bir biçimde sanayileşmesi ve Avrupa kıtasına egemen olabilecek bir kara ordusuna sahip olmasından, Avrupa ve dünya güç dengesindeki değişimden rahatsızlık duyunca bu devlete karşı birleşmeye başladılar. Süreç sonunda büyük güçler Üçlü İttifak ve Üçlü İtilaf olarak ikiye bölündü ve savaş kaçınılmaz oldu.

¹⁰⁴ Arrighi, *Uzun Yirminci Yüzyıl*, s. 100.

¹⁰⁵ Makki, *op. cit.*, s. 152.

¹⁰⁶ Paul Kennedy, *Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri*, Çev. Birtane Karanakçı, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2009, s. 263.

Kısacası, İngiltere tarafından kurulan sistem “siyasal milliyetçilik ile uluslararası ekonomik mekanizma arasında... bir uzlaşma olarak görülebilirdi.”¹⁰⁷ Milliyetçilik ile enternasyonalizmin bağdaştırılabilmesi 19. yüzyıl sisteminin barış yüzyılı olmasının en temel nedenlerinden birisidir. Ne var ki bu uzlaşmanın iflası ve Vestfalya ile kurulmuş olan egemen devlet sistemi ile İngiliz serbest ticaret emperyalizmi arasındaki anlaşmazlığın açık bir biçimde ortaya çıkması, 19. yüzyıl sisteminin Birinci Dünya Savaşı ile çökmesine yol açmıştır.

¹⁰⁷ E. H. Carr, *Milliyetçilik ve Sonrası*, Çev. Osman Akınhay, İstanbul, İletişim Yayınları, 2007, s. 20.

İKİNCİ BÖLÜM
OTUZ YILLIK SAVAŞ VE
MODERN DÜNYA-SİSTEMİN BUNALIMLI YILLARI:
ABD HEGEMONYASINI HAZIRLAYAN KOŞULLAR

1914 yılı ile başlayıp 1945 yılı ile sona eren dünya savaşları arası dönem, tarihte bir dönüm noktası olmuştur. İlkinin başlangıcıyla ikincisinin sonlanması arasında geçen otuz yıllık savaş dönemi hem iktisadi hem siyasi hem de toplumsal kırılmaların yaşandığı bir süreçtir. Bu dönem, öncülü olan 19. yüzyıl sisteminden büyük bir kopuşun yaşandığı ve ardılı olan “Amerikan Çağı”nın da temelini atıldığı bir dönemdir.

Eric J. Hobsbawm tarafından “Felaket Çağı” olarak adlandırılan Kriz Yılları, otuz yıl gibi kısa bir zaman diliminde yaşanmış olsa da, birçok önemli gelişmenin yaşandığı iki ayrı döneme ayrılabilir. İlk Birinci Dünya Savaşı’nın başlangıç yılı olan 1914’ten 1929 Büyük Bunalım’a uzanan savaş sonrası dönem, ikincisi ise 1929 ile başlayan ve İkinci Dünya Savaşı’nın bittiği yıl olan 1945’e uzanan dönemdir.

I. Birinci Dünya Savaşı’ndan Büyük Bunalıma Dünyanın Görünümü

Küresel çapta yaşanan ilk savaş olan Birinci Dünya Savaşı, dünya tarihi için bir dönüm noktasıdır. Bu savaş ile dünya otuz yıl sürecek olan yeni bir döneme girmiş, 19. yüzyıl sistemi gerilemeye ve yeni bir uluslararası sistem oluşmaya başlamıştır. Savaşın sonu ile başı arasında geçen dört yılda Avrupa merkezli dünya sistemi büyük hasara uğramış ve çökmeye başlamıştır.

Birinci Dünya Savaşı’nın sonunda artık hiçbir şey 1914 öncesindeki yüzyıllık dönem gibi değildir; zira “28 Temmuz 1914’te Avusturya’nın Sırbistan’a savaş ilan

etmesi ile 14 Ağustos 1945'te Japonya'nın ilk nükleer bombanın patlamasından dört gün sonra kayıtsız şartsız teslim olması arasında geçen otuz bir yıllık dünya çatışması sırasında... 19. yüzyıl uygarlığının büyük evinin dayanakları çöktü ve her yanı dünya savaşının alevleri içinde kaldı."¹⁰⁸

Büyük Savaş ile dünya iktisadi, siyasi ve toplumsal yapısı, başta Avrupa'da olmak üzere altüst olmuştur. Büyük Britanya merkezli iktisadi yapı, bu devletin savaştaki büyük maddi kayıpları dolayısıyla sistemi kontrol etme kudretinden yoksun kalması nedeniyle bir çıkmaza girmiştir. Benzer şekilde Avrupa merkezli uluslararası siyasi yapı da artık Avrupa'nın merkez olma işlevini yerine getirecek güçte olmaması gibi nedenlerle gerileme dönemine girmiş; ancak henüz tam anlamıyla sona ermemiştir. Yine de merkezin, çevreyi kontrol etme gücünde büyük bir gerileme yaşanmış ve çoğunluğu sömürge konumunda olan çevre ülkeleri savaş öncesine kıyasla daha rahat hareket eder duruma gelmişlerdir.

1914 ile başlayan ve 1945 yılında sona erecek olan dönem aynı zamanda bir kargaşa dönemidir. Dünyanın çeşitli bölgelerinde devrimci ve karşı devrimci güçler ülkelerinin yönetimlerini ele geçirmek için çaba sarf etmiş ve neredeyse toplumsal karışıklık hiç bitmemiştir.

A. Birinci Dünya Savaşı'nın Bilânçosu

1914 yılında esasen bir Avrupa savaşı olarak başlayan Birinci Dünya Savaşı¹⁰⁹, dönemin hegemon gücü olan "İngiltere'nin devletlerarası sistemi bir dünya

¹⁰⁸ Eric Hobsbawm, *Kısa 20. Yüzyıl Aşırılıklar Çağı 1914–1991*, Çev. Yavuz Alogan, İstanbul, Everest Yayınları, 2006, s. 26.

¹⁰⁹ Hobsbawm, *op. cit.*, s. 29.

imparatorluğu kadar etkin bir biçimde yönetmesi”¹¹⁰ sonucunda ortaya çıkan 1815–1914 arasındaki yüz yıllık barış dönemini, yani Avrupa Uyumu’nu sonlandırdı. Sonlanan Avrupa Uyumu ve yaşanan çatışmalar genel olarak Avrupa topraklarında yaşanmış olsa da savaş 1914 öncesindekilerden farklı olarak küreseldi. Zira yüz yıllık barış sırasında “hiçbir büyük güç kendi bölgesinin dışına çıkarak bir başka büyük güçle savaşıma[mışken]”¹¹¹ I. Dünya Savaşı ile birlikte “deniz aşırı dünyadan birlikler ilk kez kendi bölgelerinin dışında savaşmaya ve faaliyet göstermeye gönderildiler.”¹¹²

Denizaşırı birliklerin dahi savaşan ülke ordularında yer almaları savaşa katılan ülke ordularının ne kadar büyük olduklarını göstermektedir. Bu denli büyük orduların çok sayıdaki askeri ve insani malzeme ihtiyacının karşılanma gereksinimi kitlelerin seferber edilmelerini gerektirdi. Ancak 1914 öncesi savaş zamanı ekonomi yönetimiyle bu savaşın gerekliliklerini yerine getirmek pek olanaklı değildi; çünkü “Fransız Devrimi ile Birinci Dünya Savaşı arasında geçen dönemde temel varsayım, ekonominin savaş zamanında da mümkün olduğu kadar barış zamanındaki gibi... işlemeye devam edeceği[ydi]”¹¹³. Ne var ki savaşan güçlerin beklentilerinin çok üzerinde büyük çaplı olan savaş “olağan iş”in işleyişini engelledi. Dört yıl süren savaş aynı zamanda savaş ekonomisinin doğuşu anlamına geliyordu. Bundan böyle ekonominin savaşa yönelik olarak yönetilmesi dünya tarihini etkileyen önemli unsurlardan biri haline geldi.

¹¹⁰ Giovanni Arrighi, *Uzun Yirminci Yüzyıl*, s. 95.

¹¹¹ Hobsbawm, *op. cit.*, s. 27.

¹¹² *Ibid.*, s. 28.

¹¹³ *Ibid.*, s.59.

Birinci Dünya Savaşı'nda tarafların tek amacı topyekûn bir zafere ulaşmaktı. “Bir yerde emperyalist devletlerin dünya pazarına egemen olma mücadelesi”¹¹⁴ olan Birinci Dünya Savaşı hem İttifak Devletleri’ni hem de İtilaf Devletleri’ni savaşı son ana kadar devam etmeye zorladı. Kitle üretimi ile Birinci Dünya Savaşı’nın pratikteki tek hedefi olan topyekûn zaferin birleşmesi ise bir felakete yol açtı; çünkü savaşa katılan ülkeler tüm kaynaklarını topyekûn zafer hedefine ulaşabilmek için seferber etmişler ve 1918 yılına gelindiğinde 1914 öncesinin en büyük güçleri kendilerini tüketmişlerdi. Kısacası “bu hedef, yenilgiye uğrayanı devrime ve galip gelenleri iflasa ve fiziksel tükenişe sürükledi.”¹¹⁵

Çok büyük insani ve maddi kayba neden olan Birinci Dünya Savaşı, katılan ülkeler için kayıplar değişmekle birlikte, özellikle Avrupa devletleri ve halkları için büyük bir felaket getirmiştir:

“Her ne kadar savaş yıllarında ve savaş sayesinde bazı sanayiler bir hamle yapsa da, [savaşa katılan] ülkeler çok büyük güç kaybına uğramıştı. 2,7 milyonu Alman, 1,7 milyonu Fransız, bir o kadar Rus, 1,5 milyon Avusturya-Macaristanlı, 930.000 İngiliz, 150.000 Birleşik Devletler’den olmak üzere yaklaşık sekiz milyon insan hayatını kaybetmişti. Almanya [ve] Fransa’da her aktif on erkekten biri, İngiltere’de her yirmi kişiden biri... Savaşın toplam maliyeti İngiltere servetinin %32’sine, Fransa’da %30’una, Almanya’da %22’sine, Birleşik Devletler’de ise sadece %9’una eşitti.”¹¹⁶

¹¹⁴ H. Berke Dilan, *Siyasi Tarih 1914–1939*, İstanbul, Alfa Basım Yayım Dağıtım, 1998, s. 12.

¹¹⁵ Hobsbawm, *op. cit.*, s. 38.

¹¹⁶ Michel Beaud, *Kapitalizmin Tarihi*, Çev. Fikret Başkaya, Ankara, Dost Kitabevi, 2003, s. 192.

Tüm bu kayıplara ek olarak savaşın sonuna doğru ortaya çıkan ve “İspanyol Gribi” olarak adlandırılan salgın hastalık nedeniyle de 40 ila 50 milyon arasında insan hayatını kaybetmişti.¹¹⁷

Bütün bu maddi kayıplarla birlikte düşünüldüğünde 1914’ün ardından gelen dört yıllık dönem, 1914 öncesinde kurulmuş ve işlemiş olan ekonomik yapının çöküşü anlamına geliyordu. Öyle ki “savaş ticaret yollarını mahvetmiş, çok sayıda kasabanın yıkımına neden olmuş, tarlaları ve tarım alanlarını kullanılamaz hale getirmişti. Yüzlerce demiryolu ve karayolu köprüsü yıkılmıştı ve 1900 yılında dünyada kullanılan gemilerden daha fazlası batmıştı.”¹¹⁸ Dahası savaş öncesinde egemen oldukları büyük alanlara ekonomik bütünlük sağlayan imparatorlukların çöküşü ile birlikte onların yerine kurulan ulus devletler arasında yeni sınırlar ortaya çıkmış ve tüm Avrupalı devletler tükenmiş olan ekonomilerini toparlayabilmek için korumacılığa başvurmuşlardı.¹¹⁹

İki savaş arası döneme hâkim olan korumacı ekonomi politikaları dünya ticaretinin gelişiminde büyük bir daralmaya yol açtı. Öncülü ve ardılı olan dönemlerle kıyaslandığında 1913-1950 arası yıllar istisnai bir durum sergiliyordu. İktisat tarihçisi Angus Maddison’un çalışmalarına göre, hacim olarak dünya ihracatındaki artış oranı (bütün ürünler itibarıyla) uzun vadede “dünya GSYİH”nın artış oranından iki kat daha yüksektir.”¹²⁰ 1820-1870 (4,18; 0,93) , 1870-1913 (3,40; 2,11), 1950-1973 (7,88; 4,90) ve 1973-2001 (5,22; 3,05) dönemleri Maddison’un bu

¹¹⁷ Fatma Özlen, “Mikrobun Gazabı”, *NTV Tarih*, İstanbul, Sayı 5, Haziran 2009, s. 64.

¹¹⁸ Geoffrey Blainey, *20. Yüzyılın Kısa Tarihi*, Çev. Onur Şen, Tuğfan Tıgılı, İstanbul, 1001 Kitap Yayınları, 2007, s. 97.

¹¹⁹ J. M. Roberts, *Yirminci Yüzyıl Tarihi*, Çev. Sinem Gül, Ankara, Dost Kitabevi, 2003, s. 259.

¹²⁰ Jacques Adda, *Ekonominin Küreselleşmesi*, Çev. Sevgi İnceci, İstanbul, İletişim Yayınları, 2007, s. 76.

savını doğrulamaktayken, bir tek 1913-1950 arası yıllarda dünya ticaretinin artış hızı, dünya GSYİH'nin artış hızından düşük seyretmiştir (0,90; 1,82).¹²¹

Maddison'un 2005 tarihli çalışmasından çıkartılacak bir başka önemli sonuç iki savaş arası dönemde dünya GSYİH'nin artış hızında görülen yavaşlamadır. Her ne kadar ticaret hacmindeki kadar büyük bir daralma göstermemişse de 1870-1913 döneminde %2,11 olan ortalama GSYİH büyüme hızı, 1913-1950 yıllarında %1,82'ye gerilemiştir. Bu durumun önemli bir nedeni o yıllarda dünya ekonomisinin büyük bir kısmını oluşturan merkez devletlerinin ekonomilerini savaş için seferber etmiş ve büyük kayıplar vermiş olmalarıdır. Bu kayıplar hem merkez içi ilişkiyi hem de merkez ile yarı-çevre ve çevre ülkeleri arası ilişkiyi etkilemiş ve bunlarda bir dönüşümün yaşanmasına yol açmıştır.

B. Birinci Dünya Savaşı'ndan 1929 Büyük Bunalımı'na Dünya Ekonomi Politikası

1. Savaş Sonrası Kriz Yılları

Birinci Dünya Savaşı'nda Avrupa Devletleri, kazananları da dâhil olmak üzere, büyük güç kaybetmişlerdi. Savaş sonrasında İngiliz hegemonyası henüz nihai kriziyle karşı karşıya gelmemiş olsa da geri döndürülemeyecek bir biçimde gerilemiş ve bu gerilemeden de ABD kazançlı çıkmıştı. "Devletlerarası güç mücadelesindeki tırmanıştan en çok yararlanan devlet Amerika oldu; çünkü İngiltere'nin dünya ticaretinin başlıca kesişme noktalarındaki yalıtılmış ada konumunu devralmıştı."¹²²

Birinci Dünya Savaşı'na 1917 yılında katılan ve savaşın kaderini belirleyen ABD,

¹²¹ Angus Maddison, *Growth and Interaction in the World Economy: The Roots of Modernity*, Washington D.C., The AEI Press, 2005, s. 22.

¹²² Arrighi, *Uzun Yirminci Yüzyıl.*, s. 104.

kendi topraklarında çatışma olmaması ve savaşa geç katılması gibi nedenlerle savaşı nispeten küçük insani kayıplarla atlattı. Genel olarak bakıldığında ise, 1914–1918 arası dönem, bu ülke için hem nicel hem de nitel olarak büyük ekonomik faydalar sağlamıştı. Artık başat ekonomik güç her yönüyle ABD’ydi. 1914 öncesinde de dünyanın en büyük ekonomisi olan ABD, savaş sonrasında emsalsiz bir deve dönüşmüştü. Savaş öncesinin borçlu devleti artık borç veren bir ekonomi haline gelmiş, İngiltere’nin ihtiyaçlarını karşılayabilmek amacıyla elinden çıkardığı dış yatırımlarını bedellerinin altında fiyatlara satın almış ve Latin Amerika ve Asya’nın kimi bölgelerinde İngiltere’nin yerini almaya başlamıştı. Tüm bu gelişmeler, savaşın ardından ABD’nin önemli miktarlarda net cari hesap fazlası vermesi sonucunu doğurmuştu.¹²³

Ülkelerin savaş öncesi ve sonrasındaki sanayi üretimleri ve altın rezervleri arasında yapılacak bir kıyaslama bu durumu açık bir biçimde ortaya koymaktadır. 1913 yılının sanayi üretimini 100 birim kabul eder ve ABD, İngiltere, Fransa ve Almanya’nın 1920’deki sanayi üretimlerini kıyaslırsak, ABD’nin savaş sonrasında başat güç haline geldiğini görürüz: ABD 141, İngiltere 100, Fransa 62 ve Almanya 61.¹²⁴ Ayrıca ABD savaş öncesinde sahip olduğu 0,7 milyar dolarlık altın rezervlerini 1921’e geldiğimizde neredeyse dört kat artırarak dünya altın stokunun beşte ikisinden fazla olan iki buçuk milyar dolara yükseltmiş ve borç alan ülke konumundan borç veren ülke konumuna geçmişti. İngiltere, Fransa ve Almanya gibi 1914 öncesinin sermaye ihracatçıları ise savaş ihtiyaçlarını karşılayabilmek için dış yatırımlarını satmak zorunda kalmış; ancak bunlar da yeterli olmayınca borçlanmışlardı.

¹²³ Arrighi, *op. cit.*, s. 401-402.

¹²⁴ Beaud, *op. cit.*, s. 192.

Tüm bu gelişmelere rağmen sistemin kontrolü hâlâ İngiltere'nin elindeydi ve ABD'nin hegemon bir güç olabilmesi için 1940'ları beklemesi gerekiyordu; zira “Amerikan doları İngiliz sterlini gibi tam yetkili bir rezerv aracı haline [gelmiş olsa da]... Amerika'nın dünya sistemini idare etme becerisi, İngiltere'de kalan becerilerin açık şekilde gerisinde kalmaktaydı... Çünkü dünya para rezervlerinin önemli bir kısmı üzerinde sahip olduğu denetim, Amerika Birleşik Devletleri'ne dünya para sistemini yönetme becerisi bahşetmiyordu. Örgütsel olarak Amerikan mali kurumları bu göreve uygun değildi.”¹²⁵

ABD ekonomik olarak sistemi idare etme yeteneklerinden yoksun olsa ve İngiltere Merkez Bankası hala uluslararası para sisteminin merkezinde yer alsa da savaş yıllarında yaşanan dönüşüm hem merkez ülkeler arası ilişkileri hem de bu ülkelerin çevre ile ilişkilerini etkiledi. Bir kere İngiliz hegemonyasının sistemi idare etme gücü önceki dönemle kıyaslanamayacak bir biçimde sarsıldı ve savaş sonrasında Avrupa güç dengesinin egemenliği İngiltere'den ABD'ye geçti.¹²⁶ Ne var ki bu devlet para sisteminde olduğu gibi henüz bu egemenliği kullanmaya hazır değildi.

Kısacası, yüzyıllık barış döneminde İngiliz hegemonyası altında ve serbest ticaret temelinde işleyen uluslararası ekonomik sistem, savaş ile birlikte yok oldu. İngiltere'nin uluslararası ticaretteki ve denizlerdeki üstünlüğünün dört yıllık savaş sonucunda yok olmasıyla birlikte 19. yüzyıl ekonomik sistemi de –1920'li yıllarda

¹²⁵ Arrighi, *op. cit.*, s. 403.

¹²⁶ Arrighi, “The Global Market”, s. 228.

sistemi toparlama yönündeki büyük çabalara rağmen– bir daha onarılamaz bir yıkımla çöktü.¹²⁷

Ekonomik çöküş, savaşta verilen kayıplar ve Sovyet Ekim Devrimi'nin başarısı Avrupa'nın her yerinde devrimci hareketlere yol açtı. Lloyd George 1919 Paris Barış Konferansı'nda Avrupa'daki devrimci hareketler hakkında şöyle diyordu:

“Bütün Avrupa devrimci bir heyecanla dolu... işçilerde savaş öncesi koşullara karşı büyük bir kızgınlık ve öfke var. Kitleler Avrupa'nın bir ucundan öbür ucuna var olan toplumsal düzeni siyasi, sosyal ve iktisadi yönleriyle sorguluyor... kitlelerin aşırıların kucagına düşme tehlikesi var... Şu anda gördüğüm en büyük tehlike Almanya'nın Bolşevizm'e (kayması).”¹²⁸

Ekonomik çöküş, Avrupa merkezli uluslararası sistemin de sarsılmasına yol açtı. Her ne kadar 1919 Paris Anlaşmaları ve Milletler Cemiyeti'nin kurulması ile Avrupa merkezlilik sürdürülmeye çalışılmışsa da dört yıllık savaş eski yapıyı büyük ölçüde değiştirmiş ve “Avrupa'nın dünya hegemonyası günleri sona ermişti... [Dahası] eski imparatorluk polisleri artık görevlerini değil dışarıda, Avrupa'da bile yerine getiremeyecek denli güçsüz düşmüşlerdi (ve bazıları tamamen ortadan kalkmışlardı).”¹²⁹

Büyük Savaş ile birlikte sömürgeci güçlerin hem kendi aralarındaki hem de sömürgeleri ile olan ilişkilerinde değişiklik yaşandı. İlk olarak savaşın ardından yapılan Paris Barış Antlaşmaları'yla İngiltere, Fransa ve Belçika savaşın

¹²⁷ Carr, *op. cit.*, s. 30.

¹²⁸ Aktaran Oya Köymen, *Sermaye Birikirken: Osmanlı, Türkiye, Dünya*, İstanbul, Yordam Kitap, 2007, s. 169.

¹²⁹ Roberts, *op. cit.*, s. 255.

mağluplarının ellerindeki sömürgeleri ele geçirdiler. Savaşın ardından yapılan antlaşmalar sonucunda Almanya deniz aşırı sömürgelerinden vazgeçmeye zorlandı, Osmanlı İmparatorluğu parçalandı ve ortaya çıkan yeni sömürge alanları savaşın galibi üç devlet (İngiltere, Fransa, İtalya) tarafından paylaşıldı.¹³⁰

1919 yılında galiplerin mağluplarla imzaladığı Paris Barış Antlaşmaları, antlaşma yapıcılarının umduğunun aksine istikrar getirmedi. Hatta sonu İkinci Dünya Savaşı'na kadar gidecek olan bir sorunlar yumağı oluşturdu. Bu durumun birçok nedeni vardır. Bunların en önemlileri güçsüz ve sistemi kontrol etme yeteneğinden yoksun olmasına karşın İngiltere'nin sistemin merkezinde kalması; Avrupa ekonomisinde merkezi bir rolü olan Almanya'nın savaşın başlıca suçlusu olarak görülüp acımasızca cezalandırılması; Sovyetler Birliği'nin sistemden dışlanması; ABD'nin devletlerarası sistemin düzenleyici kurumu olması beklenen Milletler Cemiyeti'nde yer almaması ve Cemiyet'in "dünya nüfusunun dörtte üçünü temsil eden dünya liderleri"¹³¹ tarafından kurulmuş olmasına rağmen uluslararası ilişkileri düzenleyicilik vasfını yerine getirme yeteneğinden yoksun olmasıdır.

Savaşın galipleri tarafından yapılan ve mağluplarına dayatılan 1919 Paris Barış Antlaşmaları, Almanya, Avusturya, Macaristan, Osmanlı İmparatorluğu ve Bulgaristan ile yapılan antlaşmalar setinden oluşmaktadır: Almanya ile Versailles Antlaşması, Avusturya ile St. Germain Antlaşması, Macaristan ile Triannon Antlaşması, Osmanlı İmparatorluğu ile Sevres Antlaşması ve Bulgaristan ile Neuilly

¹³⁰ Harry Magdoff, *Sömürgecilikten Günümüze Emperyalizm*, Çev. Erdoğan Usta, İstanbul, Kalkedon Yayınları, 2006, s. 82.

¹³¹ Abdullah Kıran, "Milletler Cemiyeti ve Önlenemeyen Savaş", *GAU Journal of Social and Applied Science*, Vol. 3, No. 6, 2008, s. 20.

Anlaşması. Burada sayılan tüm anlaşmalar birer barış anlaşması olmakla birlikte aslında bir barıştan çok istikrarsızlık ve kutuplaşma yaratmıştır.

Savaşın galibi üç devlet Paris Barış Antlaşmaları ile sömürge altına aldıkları alan miktarını artırmış olsalar da savaş ile birlikte savaş öncesi sömürge düzeninde ve merkez-çevre ilişkilerinde bir değişiklik yaşandı ve merkez ülkelerinin sömürgelerini ve çevre ülkelerini kontrol etme yetenekleri azaldı, çevre daha bağımsız hareket edebilir bir konuma geldi.

Kriz anlarında merkezin çevre üzerindeki denetim gücünü kaybetmesi ve çevrenin merkezden nispeten bağımsız hareket edebildiği tezi Bağımlılık Okulu temsilcilerinden A. G. Frank tarafından ortaya atılmıştır. Frank'a göre, merkez-çevre ülkeleri arası ilişki ilkinin lehine, ikincisinin aleyhine olan bir ilişki türüdür. Merkez, kapitalizmin son birkaç yüz yıllık yayılması ile birlikte çevreyi kontrolü altına almış ve çevreden kendisine sermaye akışını sağlamıştır. Bunun sonucunda da çevre az gelişmişlik sorunuyla karşı karşıya kalmıştır. Merkezin yararına olan bu ilişki türü A. G. Frank'a göre ancak merkezin krize girmesi ile zayıflamakta ve bu sayede çevre kendi ekonomik kalkınmasını gerçekleştirebilmektedir. Yani Birinci Dünya Savaşı, 1929 Büyük Bunalımı gibi olaylar dolayısıyla çevre, merkezin kontrolünden kurtulabilmiş ve sanayileşme yönünde adımlar atabilmiştir.¹³²

“Büyük güçler bu [savaş sonrası] yeniden paylaşım işi ile meşgulken bir taraftan da sömürge dünyasında sömürge pratiklerini köklü bir biçimde etkileyecek ve İkinci Dünya Savaşı sonrasında da sömürgeleşmenin yolunu açacak olan bağımsızlık yanlısı hareketlerin yükselişi gerçekleşti. Buralarda uzun zaman önce ekilmiş olan

¹³² Frank, *Latin America: Underdevelopment...*, s. 4-11.

milliyetçilik tohumları, yabancıların uyguladıkları baskılarla geliyordu. Birinci Dünya Savaşı ve ona bağlı diğer gelişmeler millet bilincinin yükselmesine ve bağımsızlık yanlısı yeni hareketlerin oluşmasına zemin hazırladı.”¹³³

Bağımsızlık hareketleri üzerinde etkili olan bir unsur da 1917 yılında ABD Başkanı Woodrow Wilson’un ortaya attığı ve “Wilson İlkeleri” olarak adlandırılan ilkelerden biri olan “milletlerin kendi kaderini tayin hakkı” olmuştur. Buna göre her ulus kendi istediği yönetimlerce yönetilme hakkına sahip olmalı ve sömürge statüsünden kurtulmalıydı. Dahası her bir vatandaş da siyasi seçim hakkını kullanmasını sağlayacak olan oy hakkına sahip olmalıydı. Bu politik haklar bir kez elde edildiğinde de ulusların kendini geliştirmesi için şartlar uygun olacak ve 1945 sonrasında ulusal kalkınma olarak adlandırılan sürecin başlaması sağlanacaktı.¹³⁴

Bağımsızlık hareketlerinin ortaya çıkmasında ve/veya güçlenmesinde etkili olan bir başka unsur Sovyet Devrimi’nin başarısıdır. Her ne kadar Sovyetler Birliği ile Sultan Galiev gibi Doğu’nun devrimcileri arasında ciddi görüş farklılıkları¹³⁵ olsa da Sovyetler Birliği, çevredeki ulusal hareketleri hem madden hem de fikren destekledi. 1919-1923 arasında Sovyetler Birliği’nin Türkiye’ye verdiği destek, bu devletin sömürge ve yarı-sömürge durumundaki ülkelerin ulusal kurtuluş savaşlarına verdiği desteğin bir örneğidir.

Savaş sonrası dönemde milliyetçilik hareketleri, Sovyet Devrimi’nden etkilenmiş olsalar da esas olarak dönemin bir ürünüydüler. Zira “milliyetçiliğin

¹³³ Magdoff, *op. cit.*, s. 83.

¹³⁴ Immanuel Wallerstein, “The Cold War and Third World: The Good Old Days?”, *Economic and Political Weekly*, Vol. 26, No. 17, 1991, s. 1104.

¹³⁵ Sovyetler Birliği, Doğu Devrimi’nde ulusal bir devrim dışındaki diğer olasılıkları reddederken, Doğu’nun devrimcileri için ulusal devrim sadece bir ilk aşamaydı, onlar proleter ulusların Batı üzerindeki diktatörlüğünü kurmak istiyorlardı. Marc Ferro, *Sömürgecilik Tarihi*, Çev. Muna Cedden, Ankara, İmge Kitabevi, 2002, s. 414-419.

felâketli gelişimi ile enternasyonalizmin iflasının kökenleri 1870'den sonraki yıllara kadar geri götürebilir[se de]... tam açık gelişmesine ancak 1914'ten sonra varmıştır.”¹³⁶

19. yüzyılın son çeyreğinde güçlenmeye başlayan ve Birinci Dünya Savaşı ile ciddi bir atılım yaparak enternasyonalizmi yenilgiye uğratan milliyetçilik dalgasının çevreye de yayılması sonucunda bağımsızlık hareketleri dalga dalga sömürge ve yarı-sömürge konumundaki bölgelere yayıldı. “Yükselen milliyetçilik hareketlerinin sonuçlarından biri, 1922 yılında Mısır'ın [bağımsızlığını elde etmesi] ve... Güney İrlanda'nın bağımsızlık kazanarak 1923 yılında, Serbest İrlanda devletini kurması oldu... Çeşitli yerlerde milliyetçilik etkili isyanların ortaya çıkmasına yol açarken diğer bölgelerde çeşitli biçimlerde siyasal ya da sendikal hareketlerin oluşmasını sağladı... 1920'lerin sonlarında Çin Komünist Devrimi başladı. Birinci Dünya Savaşı sonrasında Hindistan Ulusal Kongresi, Britanyalı yöneticilere karşı sivil itaatsizlik temelinde gerçek anlamda kitlesel bir örgütlenme yarattı.”¹³⁷

2. Refah Yılları

1925 yılına gelindiğinde savaşın yol açtığı zor günler geride kalmış ve işler 1920'lerin ilk yıllarına bakıldığında merkez ülkeleri için yoluna girmiş gibidir. 1925–1930 yılları arasında kalan zaman dilimi sorunlara kalıcı çözümler getirememiş olmakla birlikte refah artışı, barış ve işbirliğinin yaşandığı altın yıllar olarak kabul edilmektedir.¹³⁸ Bu durumun, biri politik diğeri de ekonomik olmak üzere iki önemli

¹³⁶ Carr, *op. cit.*, s. 31.

¹³⁷ Magdoff, *op. cit.*, s. 83-85.

¹³⁸ Bu konuda Michel Beaud farklı düşünmektedir. Beaud, farklı görüntülerde de olsa 1920'li yılların krizi ile 1930'lu yılların krizinin aynı kriz olduğunu ileri sürmektedir. Bkz. Beaud, *op. cit.*, s. 193.

göstergesi vardır: Almanya'nın sisteme dâhil edilmesi ve İngiltere'nin altın standardına dönmesi.

Birinci Dünya Savaşı'ndaki tüm toprak, beşeri, askeri ve iktisadi kayıplarına rağmen Almanya hala çok büyük bir potansiyele sahipti. Öyle ki Avrupa'nın en büyük nüfusuna, Fransa'ninkinden yaklaşık üç kat daha büyük bir demir-çelik kapasitesine sahipti ve iç ulaştırma ağı, kimya endüstrisi, elektrik tesisleri ve eğitim kurumları savaştan zarar görmemişti.¹³⁹ Yine de Almanya 1920'lerin en güçsüz Büyük Gücü'ydü. Zira hem savaşla birlikte önemli kayıplar vermiş hem de Versailles Anlaşması ile eli kolu bağlanmış ve sistem dışına itilmişti.

Bu şartlar altında Gustav Stresemann ve “yerine getirme” politikası Alman dış politikasına hakim oldu. Almanya'ya önce dışişleri bakanı, ardından da başbakan olan Stresemann'ın “yerine getirme” politikası, İngiltere ile Fransa'nın sahip oldukları ilkelerle Versailles Anlaşması arasındaki farktan kaynaklanan rahatsızlıklarından yararlanma politikasıydı. Böylelikle Almanya'nın 1918 ile birlikte ayaklarına vurulan prangalardan, yani askeri ve siyasi sınırlandırmalardan kurtulması sağlanacaktı. Bunun için de Almanya hem İngiltere'nin hem de Fransa'nın yardımına ihtiyaç duyuyordu.¹⁴⁰

Bu yönde atılan ilk adım Almanya'ya Versailles ile yüklenen tazminat konusunda yaşanan anlaşmazlığın çözülmesiydi ve bu çözüm 1924 yılında Dawes Planı ile aşıldı. Ardından da 1925 yılında İngiltere Dışişleri Bakanı Austen Chamberlain'in mimarı olduğu Locarno Paktı imzalandı. Pakt, Fransa, Belçika ve

¹³⁹ Kennedy, *op. cit.*, s. 338.

¹⁴⁰ Henry Kissinger, *Diplomasi*, Çev. İbrahim H. Kurt, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2007, s. 263-265.

Almanya arasındaki sınırları güvence altına alıyor ve buna karşılık olarak da Almanya'nın doğu sınırlarını değiştirme hakkını saklı tutuyordu.¹⁴¹

Locarno sonrası dönem, Almanya için üst üste kazanımların sağlandığı bir dönem oldu. Öyle ki 1925 sonrasında Alman ekonomisine başta ABD sermayesi olmak üzere büyük miktarlarda yabancı sermaye aktı ve bu sermaye, Alman sermayesinin modernizasyonuna katkı sağladı. Benzer bir biçimde Almanya, Versailles'ın askeri kısıtlamalarından da kurtulmaya başladı. 1927 yılında silahlanmayı denetlemek üzere kurulan Askeri Kontrol Komisyonu'nun lağvedilmesi ile birlikte Almanya'nın silahlanması hız kazandı. Son olarak da savaşı devletlerarası politikanın bir unsuru olmaktan çıkararak Briand-Kellog Paktı, Almanya'nın da dâhil olduğu on beş ülke tarafından imzalandı.¹⁴²

Bu gelişmeler sonucunda Almanya, savaş sonrasında dışlandığı sisteme eşit bir devlet olarak yeniden kabul edildi ve böylelikle Avrupa politikasını etkileme gücüne yeniden sahip oldu.

1920'lerin ikinci yarısındaki olumlu gidişatın bir diğer göstergesi İngiltere'nin hegemonyasının uluslararası sistemi denetim araçlarından biri olan ve savaş ile birlikte terk etmek zorunda kaldığı altın standardına, Maliye Bakanı Winston Churchill'in öncülüğünde dönmesidir. İngiliz hükümeti altın standardında savaş öncesinde geçerli olan ve 1 sterlini 4,86 dolara eşit kabul eden değerden dönüş yapmış; fakat bu karar yöneticilerin beklediği sonucu vermemişti; zira 1925 yılına gelindiğinde artık İngiliz ve dünya ekonomilerinin durumu 1914 öncesinden çok farklıydı. Bu yüzden İngiliz parası olması gerekenden (1 sterlin=4,40 ABD Doları)

¹⁴¹ *Ibid.*, s. 266-268.

¹⁴² *Ibid.*, s. 273-275.

daha yüksek bir seviyeden ayarlanınca beklenenin aksine, hükümetin aldığı karar ülke ekonomisi üzerinde olumsuz bir etki yarattı. İngiliz mallarının fiyatlarının yüksekliği, İngiltere'nin dış ticaretinde yüksek düzeyde açıklar vermesine neden olmuştu.¹⁴³ “İngiltere'nin ihracattan kazandığı büyük küresel güçteki düşüş sektörden sektöre geçebiliyordu ama bu düşüş sektöre göre ya belirli bir seviyede ya da felaket sınırında gerçekleşiyordu. Kömür en kötü etkilenen endüstrilerden biriydi. İhracatı 1920'lerde üçte bir oranında düşmüştü. İhracatı yarı yarıya düşen pamuk ise şüphesiz en kötü etkilenen sektördü.”¹⁴⁴ Genel olarak bakıldığında ise ihracat 1924–1926 yılları arasında değer olarak düşmüş, 1927–1929 yılları arasında ise 1924 yılındaki seviyesinin bile altında kalmıştı.¹⁴⁵ Aslında İngiltere 1914 öncesinde de açık veren bir ekonomiydi; ancak o zaman bu açığı gizli ihracat olarak da adlandırılan dış yatırım getirileriyle karşılayabiliyor ve böylelikle ödemeler dengesi hesabı 1 milyar dolar kadar fazla verebiliyordu¹⁴⁶. Ne var ki 1920'li yılların sonlarına gelindiğinde artık ödemeler dengesi fazlası yarı yarıya azalmıştı.¹⁴⁷

Sonucun böyle olacağını önceden gören ve Muhafazakâr Parti'yi ve W. Churchill'i uyaran iktisatçılar olmuştu. Bu iktisatçılardan birisi de İkinci Dünya Savaşı sonrasında oluşturulacak uluslararası ekonomik sisteme düşünceleriyle damgasını vuracak olan John Maynard Keynes'ti. Keynes daha 1925 yılında, yani altın sistemine geri dönüşün yaşandığı yıl, belirlenen değer olumsuz sonuçlarını ve

¹⁴³ J. Kenneth Galbraith, *Kuşku Çağı*, Çev. Reşit Aşçıoğlu, Nilgün Himmetoğlu, 2. Basım, İstanbul, Altın Kitaplar Yayınevi, 2004, s. 202.

¹⁴⁴ Selwyn Parker, *Büyük Çöküş*, Çev. Burcu Çekmece, Ankara, Arkadaş Yayınevi, 2009, s. 87.

¹⁴⁵ Beaud, *op. cit.*, s. 196.

¹⁴⁶ Arrighi, İngiltere'nin özellikle Hindistan ile olan ilişkisi sayesinde bu açıkları finanse edebildiğini söylemektedir. Bkz. G. Arrighi, “The Global Market”, s. 222.

¹⁴⁷ Herbert Heaton, *Avrupa İktisat Tarihi*, Çev. M. Ali Kılıçbay, Osman Aydoğuş, Ankara, Paragraf Yayınevi, 2005, s. 538.

olayların bu yönde gelişeceğini öngörmüş ve hükümeti uyarılmıştı.¹⁴⁸ Ne var ki Keynes'in tüm uyarılarına rağmen ne o gün iktidarda bulunan muhafazakâr hükümet ne de ardından gelen İşçi Partisi hükümeti (1929) sterlinin değerini değiştirme konusunda bir çaba göstermedi. Bunun sonucunda da refah yılları olarak adlandırılan 1925–1929 dönemi İngiliz ekonomisi için pek parlak geçmedi, hatta İngiltere'nin ekonomik sistem üzerindeki kontrol gücü gün geçtikçe azaldı.¹⁴⁹ Zira bu ekonominin 1922–1929 yılları arasındaki büyüme oranı yalnızca %2,7'yken, merkezin diğer devletlerinin ve yarı-çevre ülkelerin büyüme hızları genel olarak daha yüksekti ve İngiltere'yle bu ekonomiler arasındaki fark gittikçe kapanıyordu. Büyüme oranları Fransa için %5,8, Almanya için %5,7, Japonya için %6,8 ve ABD için %4,8 idi. İngiltere yedi yıllık süreçte sanayileşmiş ülkeler içinde sadece İtalya'dan (%2,3) daha hızlı büyüebilmişti.¹⁵⁰

Refah yılları tanımlaması bu dönemde aslında sadece ABD için tam anlamıyla kullanılabilirdi. Zira sadece bu devlet gerçek anlamda bir kalkınma ve 1914 öncesi döneme kıyasla büyük bir atılım gerçekleştirmişti. Bir kere ülke, savaş ile birlikte, yukarıda da belirtildiği gibi, dünyanın öncü ekonomik gücü haline gelmişti. Dahası 1914 yılından itibaren Henry Ford tarafından uygulamaya konulan bant üretim sistemi ile birlikte üretim standartlaşmış ve kitleselleşmişti. Fordizm olarak adlandırılan üretim yöntemiyle birlikte işgücü verimliliği artırılarak maliyetler azaltılmış ve kâr maksimizasyonu sağlanmaya çalışılmıştı.¹⁵¹

¹⁴⁸ Beaud, *op. cit.*, s. 208-209.

¹⁴⁹ Büyüme ekonomik gelişmenin tek ölçütü olmamakla birlikte, en önemli göstergelerinden birisidir. 1925-1929 yıllarında İngiltere'de ücretlerde de bir gerileme yaşandı. Sterlin'in tekrar altına bağlanması sonucunda maliyetleri yükselen sermaye sahipleri, çareyi ücretlerde indirimde gitmekte buldu. Bu da genel olarak halkın refahının düşmesi sonucunu doğurdu. *Ibid.*, s.209

¹⁵⁰ *Ibid.*, s. 216.

¹⁵¹ Uğur Kara, *Sosyal Devletin Yükselişi ve Düşüşü*, Ankara, Maki Basın Yayın, 2004, s. 89.

Sanayi ürünlerinde kullanılan ve fordizm olarak adlandırılan üretim yöntemi tarım ürünlerinde kullanılmadığı için tarım ürünlerinin maliyetlerini düşürmek mümkün olamadı. Maliyet artışı, 1920–1921 kriziyle düşen fiyatlarla birleşince çiftçiler için refah yılları, sıkıntılı yıllar olarak yaşandı. Olumsuzluklarla boğuşanlar sadece çiftçiler değildi elbette. Güneydeki siyahiler ve ülkedeki fakirler de sefalet içinde yaşamaya devam ediyorlardı. “Tüm bunlara rağmen, Amerika’da yirmiler gayet iyi bir dönemdi. Üretim ve istihdam oranları yüksekti ve yükselmeye devam ediyordu. Maaşlar çok yükselmese de fiyatlar sabitti. Her ne kadar bazı insanlar hâlâ fakir olsa da çoğu kendi yağında kavrulan, hali vakti yerinde ya da eskisine göre daha zengindi. Sözün özü, Amerikan kapitalizmi şüphesiz ki parlak dönemlerinden birini yaşıyordu.”¹⁵²

Dönemin önemli bir özelliği de halkın daha önceki dönemlerle kıyaslanamayacak kadar dayanıklı tüketim mallarına ulaşma olanağına sahip olmasıdır. 1929 yılında Henry Ford’un şirketi tarafından yapılan bir araştırma bu durumu ortaya koymaktadır: “Ford şirketinin isteği üzerine 1929’da Detroit’te gerçekleştirilen bir anket; her yüz işçi ailesinden 98’inin elektrikli ütüye, 76’sının dikiş makinesine, 49’unun gramofona, 47’sinin otomobile, 36’sının bir radyo ve bir elektrik süpürmesine sahip olduğunu ortaya koyuyordu. 1929’da ABD’de ulaşımaya sokulmuş 23 milyon otomobil vardı. (100 kişiye 19 otomobil düşüyordu ki bu aynı tarihte Fransa ve İngiltere’de 100 kişiye 2 otomobil [olarak gerçekleşiyordu].)”¹⁵³

Refah yılları beraberinde teknolojik gelişimi, yeni sanayi kollarını ve lüks mal tüketimini de getirdi. “Uzak mesafe kablosuz iletiler, radyo istasyonları, gramofon,

¹⁵² J. Kenneth Galbraith, *Büyük Kriz 1929*, Çev. Elif Nihan Akbaş, İstanbul, Pegasus Yayınları, 2009, s. 16.

¹⁵³ Beaud, *op. cit.*, s. 204.

mikrofon ve sinema 1920'lerden itibaren ev yaşamına, siyasete ve eğlenceye büyük etkilerde bulundu. Bunlarla paralel yeni icatlardan otomobil, günlük yaşamı daha çabuk değiştirdi ama Birleşik Devletler dışında hâlâ yaygın bir aile aracı değildi.”¹⁵⁴ Otomobil bu yıllarda özellikle ABD'de aileler tarafından kullanılmaya başlansa da henüz uzun mesafeli yolculuklarda trenin yerini almaya hazır değildi. Ne var ki artık trenin başka rakipleri de vardı, hem de havada giden: uçak ve zeplin. Henüz kitlelerin kullanımına hazır olmasa da uçaklar ve zeplinler siyaset ve bilim adamları için heyecan vericiydi.

Refah yılları sadece ABD ile sınırlı kalmamış ve kısmen de olsa bazı Avrupa devletlerini ve Japonya'yı da içine almıştır. Savaşın ekonomisi yıkılarak çıkan Avrupa devletleri hem ekonomilerinin toparlanmaya başlaması hem de kıta içi siyasetteki olumlu gelişmeler neticesinde refah dönemine girdiler. Bu toparlanmada ABD'nin büyük bir katkısı vardı. Savaş sırasında ve sonrasında uyguladığı dış ticaret politikası ile elinde büyük bir altın stoku biriken ABD, bu altınları, enflasyona yol açmaması için bir şekilde yatırıma dönüştürmek istemiş ve bunu da başta Almanya olmak üzere Avrupa devletlerine, Latin Amerika'ya, Asya'ya ve Avustralya'ya borç vererek yapmıştı. ABD 1924-1929 yılları arasında Avrupa'ya 2.957 milyar dolar, Asya ve Okyanusya'ya 644 milyon dolar, Kanada ve Newfoundland'a 1.231 milyar dolar ve Latin Amerika'ya 1.597 milyar dolar olmak üzere, toplamda 6.429 milyar dolar borç vermişti.¹⁵⁵ Japonya ise savaş sırasında kazandığı konumunu savaşın ertesinde Pasifik'teki üstünlüğünü –özellikle Çin'deki yeni konumu ile– pekiştirerek geliştirmiş ve bu durumdan önemli ekonomik kazanımlar elde etmişti.

¹⁵⁴ Blainey, *op. cit.*, s. 140.

¹⁵⁵ Charles P. Kindleberger, *The World in Depression 1929-1939*, London, Allen Lane the Penguin Press, 1973, s. 56.

II. Büyük Bunalım'dan İkinci Dünya Savaşı'na Bunalımlı Yıllar

A. Büyük Bunalım

Refah yıllarının getirdiği mali bolluk, ABD'de emlak satışlarında patlamaya yol açmıştı. 1920'lerin ilk yarısının sonuna doğru insanlar genellikle yatırım amacıyla Florida'dan arsa satın almaya başlamışlardı. 1925'e gelindiğinde daha fazla yatırımcı söz konusu bölgeden toprak satın aldı. Fiyatların artacağı yönündeki beklentiler hâlâ yüksek olmakla beraber, 1926'nın ilkbaharında, taleplerdeki önceki döneme kıyasla düşüş sonucunda fiyat artışları, ılımlı bir seyre girmeye başladı. Florida'daki durum, klasik spekülasyon balonlarının¹⁵⁶ tüm özelliklerini taşımasına rağmen kimsenin bir ders çıkarmaya niyeti yoktu; fakat aynı yılın sonbaharında yaşanan iki kasırga Florida'daki emlak patlamasını durdurmaya yetti.¹⁵⁷ Yine de bu durum ABD halkının kolay yoldan zengin olma hayallerinin devam etmesine bir engel teşkil etmiyordu. "Florida yükselişi çöktüğünde bile Amerikalıların borsada hızlı, çaba harcamadan zengin olma umutları gözle görülür biçimde ortada durmaya devam ediyordu."¹⁵⁸

J. K. Galbraith'ın da belirttiği gibi, Florida balonunun patlaması dahi ABD orta sınıfının borç alarak borsada kısa yoldan para kazanma çabalarını engelleyememiş ve bu çabalar sonucunda dünya tarihinde "bilinen en büyük balon 1929 büyük dünya krizi öncesinde borsada yaşanan gelişmeyle ortaya çıkmıştır."¹⁵⁹ Balonun şişmesine halkın zengin olma arzuları dışında dönemin iktisatçılarının, borsa simsarlarının,

¹⁵⁶ "İktisatçılar, herhangi bir finansal varlığın (tahvil, bono, hisse senedi gibi) fiyatının o kâğıdın dayandığı reel varlığın gelecekteki gelir akımının üstüne çıkması haline balon adını veriyorlar ve bu tür balonların yaygınlaşması ve büyümesi sonucunda bir finansal krizin çıkacağı inancını taşıyorlar." Mahfi Eğilmez, *Küresel Finans Krizi*, İstanbul, Remzi Kitabevi, 2009, s. 52.

¹⁵⁷ Galbraith, *Büyük Kriz 1929*, s. 17–19; Jacques Néré, *1929 Krizi*, Çev. Vamık Toprak, Ankara, Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları, 1980, s. 55–56.

¹⁵⁸ *Ibid.*, s. 20.

¹⁵⁹ Eğilmez, *op. cit.*, s. 52.

Merkez Bankası yöneticilerinin ve New York Borsa'sı yöneticilerinin de büyük katkısı olmuştur. Bu durumun sürdürülemez olduğunun farkında olanlar da var olmakla birlikte –ki bunlardan biri de kriz döneminin ABD Başkanı olan Herbert Hoover'dı– borsanın “nimetlerinden” faydalanan yatırımcıların bu uyarılara kulak asmaya niyetleri yoktu. Sonunda bu kesim haklı çıktı ve New York Borsası'nda Eylül 1929'da başlayan düşüş, krizin başlangıç çizgisi olan ve “Kara Perşembe” olarak adlandırılan 24 Ekim 1929 günü büyük bir çöküşle sonuçlandı.

“Borsanın çökmesi tüketici harcamalarını, yatırımları, bankaların ve şirketlerin para likiditesini kısıtı. Büyük Çöküntü'yü Büyük Bunalım izledi. Önce zenginlerin intiharı, sonra da yoksulların ölümü geldi. 1933 yılında Amerika'da tüm işçilerin dörtte biri işsizdi. Üretim – Gayrisafi Ulusal Üretim – üçte bir oranında azalmıştı. Dokuz bin banka iflas etti. Hükümet [bu duruma] olağanüstü tepki göstermedi. 1930 Haziran'ında işler kötüydü ve daha da betere gidiyordu.”¹⁶⁰

Yoğunluğu, uzunluğu ve etki alanı ile bir ilk olan Büyük Bunalım'ın nedenleri hakkında iktisatçılar arasında bir oydaşma yoktur. Genellikle ekonomistlerin ideolojik yaklaşımları krizin sebepleri hakkında görüşlerini belirlemelerinde etkili olmakta ve bu yüzden de birçok neden gösterilmektedir. Büyük Bunalım'ın ortaya çıkışının ve muazzam bir hızla yayılmasının nedenlerini şöyle sıralayabiliriz:¹⁶¹

1- 1860'lardan itibaren ölçek ekonomisini gerçekleştirebilmek amacıyla şirketler arasında başlayan birleşme, Birinci Dünya Savaşı ile birlikte hızlanmıştı.

¹⁶⁰ Galbraith, *Kuşku Çağı*, s. 208.

¹⁶¹ Douglas Dowd, *Kapitalizm ve Kapitalizmin İktisadı*, Eleştirel Bir Tarih, Çev. Cihan Gerçek, İstanbul, Yordam Kitap, 2006, s. 146–152, 200, ; Eğilmez, *op. cit.*, s. 58; Beaud, *op. cit.*, s. 205; Heaton, *op. cit.*, s. 589-591; Galbraith, *Büyük Kriz 1929*, s. 22-24, Sinan Sönmez, *Dünya Ekonomisinde Dönüşüm*, Ankara, İmge Kitabevi, 2005, s. 65-77; Charles P. Kindleberger, *Cinnet, Panik ve Çöküş Mali Krizler Tarihi*, Çev. Halil Tunali, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2008, s. 192; Jacques Néré, *op. cit.*, s. 50–58.

1914–1918 arasında devletlerin çok büyük miktardaki taleplerinin ivedilikle karşılanabilmesi, büyük işletmelerin bir araya getirilmesini gerektiriyordu. Yoğunlaşma olarak da adlandırılan süreç savaş sonrasında devam etti ve büyük ölçekli firmalar (tekeller) piyasaya hâkim oldular. Büyük Bunalım ile birlikte bu holdinglerin bir kısmının krize girmesi tüm ekonomiyi olumsuz etkiledi.

2- İngiltere altın standardına dönüşte itibar amacıyla sterlinin düzeyini yanlış belirledi.

3- Savaş ile birlikte Avrupa dışı üretimin artması ve Avrupalı ekonomilerin toparlanmalarının ardından, özellikle tarım kesiminde aşırı üretim ortaya çıktı ve fiyatlar düşme eğiliminde oldu.

4- Savaş borçları ve Almanya'ya yüklenen savaş tazminatı mali zorluklar yarattı.

5- 1924 Dawes Planı sonrasında Alman ekonomisi kısa vadeli kredilere bağımlı kılındı.

6- ABD'nin uyguladığı ticaret politikası nedeniyle altın Avrupa'dan ABD'ye aktı.

7- 1927 baharında New York Merkez Bankası'nın senet kırdırma oranlarını %4'ten %3,5'e düşürmesi sonucunda ABD merkezli dış yatırımlar ülkeye geri döndü.

8- Refah yıllarında ABD halkının harcamaları kredi yoluyla finanse edildi ve kriz ile birlikte kredi musluklarının kapanması sonucunda bu harcamalar kesildi.

Kriz, kimsenin anlayamadığı bir hızla büyüdü, ABD'den dünyanın geri kalanına yayıldı ve kimine göre küresel bir bunalıma, kimine göreyse küresel olmamakla

birlikle o tarihe kadar görülen kapitalizmin en büyük bunalımına dönüştü.¹⁶² Küresel olsun veya olmasın, Büyük Bunalım iktisadi, sosyal ve siyasi sonuçlarıyla tarihin akışını değiştirmiş ve dünyanın İkinci Dünya Savaşı felaketiyle karşı karşıya kalmasının başlıca sebebi olmuştur.

B. Bunalım Yıllarının Ekonomi Politikası

1930'lar ile 1950'ler arasındaki türbülans çağında hem merkez içi ilişkiler hem de merkez-çevre ilişkileri Birinci Dünya Savaşı'nın ardından bir kez daha dönüşüm geçirdi. Dahası bu dönemde "kalkınma" kavramının –her ne kadar bu kavram yeni olmasa da– altyapısı, çerçevesi oluşturuldu ve dönem sömürgecilik karşıtı hareketlerin hız kazanması ve nihayetinde de Üçüncü Dünya'nın ortaya çıkışıyla sonlandı.¹⁶³

Büyük Bunalım ABD'de başlamış olmakla birlikte en büyük zararı rakiplerine vermiştir. Bunalım, Giovanni Arrighi'ye göre, İngiliz hegemonyasının nihai krizidir ve artık bu ülkenin sistemi yönlendirme gücü kalmamıştır. Bunalım ile birlikte İngiliz hegemonyasının yerine geçme ihtimali olan ABD dışındaki diğer olası güçler tasfiye olmuş; fakat yine de ABD'nin sistemi kontrol edebilmesi için 1945'e kadar beklemesi gerekmişti.¹⁶⁴

¹⁶² Bazı iktisatçılar o dönemde Sovyetler Birliği'nin sosyalist ekonomiye sahip olması ve bazı ülkelerin de piyasa ekonomisinin dışında kalması dolayısıyla 1929 Bunalımı'nın küresel olmadığını düşünmektedir. Bkz. Mahfi Eğilmez, *op. cit.*, 2009, s. 53.

¹⁶³ Makki, *op. cit.*, s. 150.

¹⁶⁴ Arrighi, "Globalization, State Sovereignty...", s. 141.

Uluslararası ekonomiyi yönlendirecek bir liderliğin olmaması, oynanan oyun sıfır toplamı olmadığı için üretimin ve dolayısıyla dünya hâsılasının küçülmesine yol açmıştır.¹⁶⁵

Tablo 1: Yıllık İmalat Sanayisi Üretimi Endeksleri, 1928–1938 (1913=100)¹⁶⁶

	Dünya	ABD	Almanya	İngiltere	Fransa	SSCB	İtalya	Japonya
1913	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
1928	141.8	162.8	118.3	95.1	134.4	143.5	175.2	300.2
1929	153.3	180.8	117.3	100.3	142.7	181.4	181.0	324.0
1930	137.5	148.0	101.6	91.3	139.9	235.5	164.0	294.9
1931	122.5	121.6	85.1	82.4	122.6	293.9	145.1	288.1
1932	108.4	93.7	70.2	82.5	105.4	326.1	123.3	309.1
1933	121.7	111.8	79.4	83.3	119.8	363.2	133.2	360.7
1934	136.4	121.6	101.8	100.2	111.4	437.0	134.7	413.5
1935	154.5	140.3	116.7	107.9	109.1	533.7	162.2	457.8
1936	178.1	171.0	127.5	119.1	116.3	693.3	169.2	483.9
1937	195.8	185.8	138.1	127.8	123.8	772.2	194.5	551.0
1938	182.7	143.0	149.3	117.6	114.6	857.3	195.2	552.0

Yukarıdaki tablo merkez ve yarı-çevre ülkelerinin 1928–1938(5) yılları arasındaki yıllık imalat sanayisi üretim endeksini ve toplam sanayi üretim endekslerini göstermektedir. Tabloda görüldüğü gibi, üretimleri krizden en çok etkilenen ülkeler başta ABD ve Almanya olmak üzere İngiltere ve Fransa'nın oluşturduğu merkez ülkeleridir. Yarı-çevre ülkeleri arasında kabul edilen İtalya ve Japonya ise merkez ekonomilerle kıyaslandığında nispeten az hasar görmüş;

¹⁶⁵ İlhan Tekeli, Selim İlkin, *1929 Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları*, Ankara, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, 1983, s. 7.

¹⁶⁶ Kennedy, *op. cit.*, s. 362.

kapitalist sistemin dışında bulunan Sovyetler Birliği ise aksine sanayi üretiminde patlama yaşamıştır.

Tarımsal üretimde de yukarıdakine benzer bir durum söz konusudur. Zaten 1920’li yıllardan beri fazla üretim dolayısıyla düşük fiyatlardan sıkıntı çeken tarım sektörü, kriz ile birlikte düşen kârlarını artırmak amacıyla üretim artışına gitmiş; ne var ki bu politika, fiyatların daha da düşmesine yol açmış ve dönemin en önemli özelliklerinden biri haline gelmişti: “Toptan eşya fiyatları endeksi Büyük Britanya’da yüzde 30, Hollanda’da ise hemen hemen yüzde 50 civarında geriledi. Birincil mallar daha fazla zarar gördüler: 1932’ye gelindiğinde, sekiz adet birincil malı kapsayan bir Cemiyeti Akvam bileşik endeksi, yaklaşık yüzde 70 oranında düşmüştü.”¹⁶⁷

Fiyatlarda ve üretimde yaşanan büyük düşüşün en olumsuz etkisi emekçi kesim üzerindedir. Krizin ardından kârları düşen şirketler, maliyetlerini azaltmak amacıyla acilen işçi çıkarmaya başladılar ve süreç sonunda 1933 yılına gelindiğinde işgücünün neredeyse beşte biri ile dördte biri –ABD’de on üç milyon, İngiltere’de üç milyon ve Almanya’da altı milyon kişi– işsiz kaldı.¹⁶⁸ Tüm olumsuzluklara rağmen bir iş sahibi olanların durumu da 1929–1933 yılları arasında ücretlerde üçte bir ile dördte bir oranlarında düşüş yaşanması¹⁶⁹ dolayısıyla önceki dönemlere kıyasla bir hayli geriledi. Dönemin hâkim iktisadi düşüncesinin neoklasik iktisat olduğunu göz önünde bulundurduğumuzda, 1930’lu yıllardaki işsizlerin durumunun günümüzden çok daha kötü olduğunu görebiliriz. Zira neoklasik iktisadın “görünmez el”, “bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler”, denk bütçe anlayışları, devletin ekonomiye müdahalesine engel oldu ve bu nedenle de işsizlik yardımı gibi destekler söz konusu

¹⁶⁷ Heaton, *op. cit.*, s. 591.

¹⁶⁸ *Idem.*

¹⁶⁹ Beaud, *op. cit.*, s. 205.

edilmedi. Devletin ekonomiye müdahil olması ancak krizin ilerleyen dönemlerinde ABD’de Franklin Delano Roosevelt’in başkanlık koltuğuna oturmasının ardından yürürlüğe sokulan New Deal (Yeni Anlaşma) programıyla mümkün olabildi ve bu ülkede sosyal demokrasi yönünde adımlar atılarak halkın durumu nispeten düzeltildi.

New Deal hem ABD’nin içsel sorunlarının hem de devletlerarası sistemdeki sorunların aşılmasında büyük öneme sahip oldu. Bir kere bunalım sonrasında ABD için en önemli içsel sorun işsizlik ve yoksulluktu. Bunu aşmak amacıyla Roosevelt ülke içinde sosyal devleti kurdu. Her ne kadar savaş başlayana dek işsizliği makul seviyelere indirememişse de Roosevelt işçi örgütleriyle işbirliği yaparak toplumsal uzlaşmanın sağlanması yönünde büyük bir adım attı. Dış politikadaysa ABD, Batı Avrupa ülkeleriyle ittifaka ve Sovyetler Birliği ile diyaloga önem verdi. Bunun bir göstergesi olarak bu ülkenin 1934 yılında Milletler Cemiyeti’ne katılmasını destekledi. Sonuç olarak Roosevelt’in merkez sol politikaları ABD’ye dünya çapında diplomatik popülerlik sağlayarak ülkenin otuz yıl savaşından zaferle ayrılmasında ve dünya-sistemin hegemon gücü statüsüne yükselmesinde büyük öneme sahip oldu.¹⁷⁰

ABD ile birlikte Büyük Bunalım’dan en çok etkilenen ekonomilerden biri Almanya’ydı. Ülke yirmili yıllarda savaş tazminatı ödemelerini ve iktisadi toparlanmasını gerçekleştirebilmek için yabancı sermayeye gereksinim duymuş ve 1924 yılında hayata geçirilen Dawes Planı sayesinde ihtiyaç duyduğu sermayeye kavuşabilmişti. Lakin genellikle kısa vadeli olarak alınan bu borçların faiz yükü bile 1929’a gelindiğinde ekonominin kaldırabileceği düzeyin çok üstüne ulaşmıştı. Öyle

¹⁷⁰ Wallerstein, *The Politics of...*, s. 70-71.

ki bu yılda ödenmesi gereken faiz yükü 1.255.000.000 mark olmuştu.¹⁷¹ Dahası bunlar ağırlıklı olarak İngiliz ve ABD kaynaklı kredilerdi ve 1928 yılından itibaren New York borsasındaki yüksek getirili yatırım olanakları dolayısıyla özellikle Atlantik'in öteki yakasından gelen krediler, yatırımcılar tarafından geri çekilmeye başlanmıştı. Büyük Bunalım bu süreci daha da hızlandırdı ve Alman ekonomik yapısını allak bullak etti. "1929=100 olarak alındığında sanayi üretimi 1932 Ağustos'unda yüzde 59'a düştü. İşsizlerin sayısı da 2,5 milyondan 1932'de 6 milyona yükseldi."¹⁷²

Almanya'yı büyük iç sorunlarla karşı karşıya bırakan bunalıma karşı bu ülkenin geliştirdiği çözüm Nazizm'di. Nazi programı, ABD gibi, çöken İngiliz hegemonyasının yerine talip olmakla birlikte, ilkinden farklı olarak sağcı bir politika öneriyordu. Ülke içinde Naziler, ABD'den farklı olarak işsizliği hızlı bir biçimde azaltarak neredeyse sıfırladı ve bunu askeri harcamaları artırarak, işçi sınıfı üzerinde büyük bir baskı kurarak ve ırkçı politikalar uygulayarak yaptı. Almanya dış politikada da hızla sağa kaydı, kendini diplomatik olarak izole etti ve otuz yıllık dünya savaşının aleyhine sonuçlanmasına yol açacak adımları attı.¹⁷³

Dünyanın geri kalan devletleri de Almanya ve ABD ile aynı kaderi paylaşıyorlardı. Kriz ile birlikte milli hâsılları ve üretimleri büyük miktarlarda düşen ekonomiler, kendi piyasalarını korumak ve dış ticaretlerinde açık vermemek amacıyla hemen koruma duvarlarının ardına saklanmışlardı:

¹⁷¹ Charles Bettelheim, *Nazizm Döneminde Alman Ekonomisi*, Çev. Kenan Somer, 1. Baskı, Ankara, Savaş Yayınevi, 1982, s. 11.

¹⁷² Beaud, *op. cit.*, s. 224.

¹⁷³ Wallerstein, *The Politics of...*, s. 70-71.

“Daha yüksek tarifelere doğru yönelmede ilk adım Amerikan Kongresi’nde 1930’da Hawley-Smooth Yasası’nın geçmesiyle atıldı. Tarife gözden geçirimi yalnızca tarım ürünleriyle sınırlı olacaktı, fakat hemen her şeyde gümrük oranlarının ortalama yaklaşık yüzde 40 civarında yükselmesiyle son buldu. Bu adım, Amerika’nın borçlularına “canavarca bir egoizm” hareketi olarak görüldü... [ve] diğer ülkeler de tarımsal veya endüstriyel mallar üzerindeki tarifeleri yükselttiler... Fakat Avrupa’da atılan en önemli tarife adımı, Büyük Britanya’nın 1931 mali buhranından sonra serbest ticaret politikasına son vermesiydi.”¹⁷⁴

1931 mali buhranın ilk adımı olan Avusturya Creditanstalt Bankası’nın batması, İngiltere’nin 19. yüzyıldan beri uyguladığı serbest ticaret politikasını terk ederek “I. Dünya Savaşı sonrasında kurulan para sisteminin sonunu tetiklemiş; korumacılık, para blokları ve hem para hem de sermaye akımları üzerinde ulusal kontroller uygulanmasından oluşan yeni bir dönemi başlatmıştı.”¹⁷⁵

Merkez ülkelerinin, özellikle de İngiltere’nin, bunalım ile birlikte kendi pazarlarını korumaya yönelik olarak gümrük duvarlarını yükseltip içe kapanması, yarı-çevre ve çevre üzerindeki etkilerini kaybetmelerine yol açmıştır. Bu sayede de yarı-çevre ve çevre ülkeleri daha özerk hareket etme olanaklarına sahip olmuştur.¹⁷⁶ Özellikle Türkiye’nin de dâhil olduğu çevre ülkeler bu dönemde ulusal sanayilerini geliştirmek yönünde önemli adımlar atmış –Türkiye’nin Sovyetler Birliği’nden etkilenilerek ulusal sanayi kurma çabaları gibi– ve daha bağımsız ekonomi politikaları uygulayabilmişlerdir. Örneğin Latin Amerika ülkeleri 1929 öncesinde

¹⁷⁴ Heaton, *op. cit.*, s. 593.

¹⁷⁵ Paul Sweezy, *Marksizm Üzerine Dört Ders*, Çev. Tuncel Öncel, İstanbul, Yordam Kitap, 2009, s. 132.

¹⁷⁶ İlhan Tekeli, Selim İlkin, *op. cit.*, s. 16–29

sadece kentlerdeki orta sınıf azınlığın yararlandığı ihracat-ithalat temelli bir büyüme yaşamışken, bunalım sonrasında yaşanan iktidar değişiklikleriyle yönetime gelen popülist hükümetler korumacılığa başvurarak ithal ikameci bir politika izlemeye başlamışlardı.¹⁷⁷

Çevrenin önceki dönemle kıyasla daha bağımsız hareket edebilmesinin önemli bir başka nedeni de merkezin, krizin ardından gelen süreçte lidersiz kalmış olmasıdır. Giovanni Arrighi'nin İngiliz hegemonyasının nihai krizi¹⁷⁸ olarak adlandırdığı 1929 krizi ile birlikte, bu ülkenin zaten Birinci Dünya Savaşı sonrası zayıflamış olan sistemi yönlendirme gücü artık tamamen ortadan kalkmış ve hem uluslararası ekonomik yapı hem de dünya siyaseti kontrolden çıkmış ve sistemik kaos baş göstermiştir.¹⁷⁹

Bunalımın yarattığı hava ile başlayan otuzlu yıllar, yirmilerin siyasetinde büyük bir dönüşüm yaşanmasına yol açmıştır. 1930'ların ortalarına gelindiğinde, 1929'un iktidar sahiplerinin tasfiye edilmesi dolayısıyla, kriz öncesi siyasetine bağlı kalan ülke neredeyse yok gibidir. Bu dönemde Avrupa'nın büyük bir kesimi (İskandinavya, Franco'ya kadar İspanya ve Halk Cephesi Fransa'sı dışındaki Avrupa) ve Japonya çarpıcı bir şekilde sağa kayarken, ABD ve İskandinavya sosyal demokrasiye meylenmiş, Latin Amerika'da darbe yoluyla iktidardakiler uzaklaştırılmış, ayaklanmalar baş göstermiş ve sömürgelerde anti-kapitalist hareketler güç kazanmıştır. Avrupa için dikkat çekici olan, 1917 sonrası devrimci bir rüzgâr esmişken, şartlar sol siyaset için çok uygun olmasına rağmen, bunalım

¹⁷⁷ Ted C. Lewellen, *Dependency and Development: An Introduction to the Third World*, Westport, Conn.: Bergin & Garvey, 1995, s. 29-30.

¹⁷⁸ Hâkim -İngiliz- birikim rejiminin doğuşu, yükselişi ve çöküşünü anlatan uzun yüzyılın sonlanması anlamında.

¹⁷⁹ Arrighi, *Uzun Yirminci Yüzyıl*, s. 323; Giovanni Arrighi, "Global Governance and...", s. 62-63.

sonrasında benzer bir durumun ortaya çıkmamış ve hatta Almanya’da 1933 yılında Adolf Hitler’in iktidara gelmesi ile birlikte kıtanın neredeyse totalitarizmin merkezi haline gelmiş olmasıdır.

Otuzlu yıllar Japonya’nın 1931’de Mançurya’ya müdahalesi ile şiddet kapılarını açmış ve İkinci Dünya Savaşı ile şiddetin dozu doruk noktasına ulaşmıştır. Bu arada da İtalya Habeşistan’a müdahale etmiş, Japonya Çin’de ilerlemeye devam etmiş, Almanya’nın doğuya doğru genişlemesi başarılı bir şekilde gerçekleştirilmiştir. Şiddet ve istikrarsızlık sadece devletlerarası ilişkilerin belirleyici bir unsuru olmamış, aynı zamanda yöneticilerin kendi vatandaşlarına karşı tavırlarında da belirleyici olmuştur. Almanya’da Yahudiler, sol kesim ve Nazi muhalifleri cezalandırılmış, muhalefet yok edilmiş, Sovyetler Birliği’nde Joseph Stalin’in karşıtları veya potansiyel rakiplerinin tasfiye edilmesine devam edilmiş, Japonya’da aşırı milliyetçi yönetici kesim mutlak otoritesini kurmuş ve birçok yerde işçi kesimine karşı sert önlemler alınmıştır.

Bu arada olumlu gelişmeler de yaşanmamış değildir. Örneğin F. D. Roosevelt’in 1932’de başkan seçilmesinin ardından uygulamaya koyduğu New Deal (Yeni Düzen) programı ile ülke, piyasanın egemenliğinden sosyal demokrasiye doğru geçiş yapmıştır.¹⁸⁰ Roosevelt ile birlikte, ABD’nin Latin Amerika ile olan ilişkilerinde de bir düzelmeye yaşanmıştır. Başkan önceki dönemlerin aksine “İyi Komşuluk” siyasetini ilan etmiş ve kıta üzerindeki baskısını hafifletmiştir.¹⁸¹ Roosevelt’in Latin

¹⁸⁰ Sosyal demokrasi Birleşik Devletler dışında da gelişme göstermiştir. Fransa ve İspanya’da iktidara gelen Halk Cephe’lerinin uygulamaları bu yönde atılan adımlarla doludur.

¹⁸¹ Roberts, *op. cit.*, s. 339. Armin Rappaport bu konuda J. M. Roberts’dan farklı düşünmektedir. Rappaport’a göre ABD’nin Latin Amerika politikası 1921 yılında değişmeye başlamıştır ve bu değişimin son adımını Roosevelt atmıştır. Armin Rappaport, *A History of American Diplomacy*, New York, Macmillan Publishing CO. INC., 1975, s. 315.

Amerika siyaseti temel olarak iki unsurdan oluşmuştur: ABD kıtadaki herhangi bir soruna tek başına müdahale etmeyecekti ve kıtadaki barış, düzen ve istikrarın sağlanması çok taraflı bir biçimde gerçekleştirilecekti.¹⁸² Kısacası Roosevelt'in "İyi Komşu" siyasetine göre, eğer bir ülkeye müdahale edilecekse, bu müdahale ABD tarafından bireysel olarak değil, Amerika kıtalarının diğer devletleriyle beraber yapılmalıydı. Roosevelt ile birlikte ABD'nin "İyi Komşusuna" askeri müdahalede bulunmaması ve ülke içinde New Deal programı ile "devletçi ekonomi" politikaları uygulamaya başlaması, Latin Amerika ülkelerinin ekonomi politikalarında daha rahat hareket etmesine ve ithal ikameci sanayileşme planlarını gerçekleştirmelerine olanak tanımıştır.

1920'lerde teknoloji alanında atılan adımlar bu dönemde de sürdürülmüştür. Otuzlar sinemacılık, radyo yayınları, uçak, otomobil ve kimya gibi sektörlerdeki büyük ilerlemelerin yaşandığı yıllar olmuştur.

Yaşanan tüm bu olumlu gelişmelere rağmen, 1929'un ardından gelen dönem dünyanın birkaç yüzyıldır yaşadığı en karanlık yıllar olmuştur. Olumlu teknolojik gelişmelerin yanında silahlanmada görülen büyük artış ve silah sanayisinin gelişimiyle birlikte savaş uçaklarının, tankların, silahların, bombaların tahrip etkisi Büyük Savaş ile kıyaslandığında çok daha artmış, atom bombası yaratılmış ve sonunda dünya milyonlarca insan için bir cehenneme dönüşmüştür. Tüm bunların başlangıç noktası ise tarihin bugüne dek gördüğü en büyük bunalım olmuştur:

"[Büyük Bunalım], 19. yüzyılın ekonominin ve toplumun yeniden düzenlenmesi için beslenen bütün umutlarını yıkan bir felaket oldu. 1929–1933 dönemi 1913'e geri

¹⁸² Rappaport, *op. cit.*, s. 323.

dönüşü sadece imkânsız değil, düşünülemez hale getiren bir kanyondur. Eski tarz liberalizm öldü ya da ölüme mahkûm olduğu anlaşıldı. Artık entelektüel-politik hegemonya için birbiriyle yarışan üç seçenek vardı. Marksist komünizm bunlardan biriydi... Serbest piyasaların optimalliğine inancını kaybeden ve komünist olmayan işçi hareketlerinin ılımlı sosyal demokrasi ile bir tür gayri resmi evlilik ya da sürekli bir gizli ilişkiyle yeniden biçimlenen kapitalizm, ikinci seçeneği oluşturuyor ve Dünya Savaşı'ndan sonra en etkili seçenek olduğunu kanıtlıyordu... Üçüncü seçenek faşizmdi. Çöküş, faşizmi bir dünya hareketine ve dahası dünya için bir tehlikeye dönüştürdü... faşizm dalgası Büyük Çöküş ile birlikte yükselirken, Felaket Çağı'nda sadece barışın, toplumsal istikrarın ve ekonominin değil, 19. yüzyıl burjuva toplumunun siyasal kurumlarının ve entelektüel değerlerinin de gerilediği ya da çöktüğü giderek açığa çıktı.”¹⁸³

Sonuç olarak 1914 ile başlayıp 1945'e kadar devam eden otuz yıllık savaş süresinde sistem, tıpkı 1815 öncesi Vestfalya Sistemi'nde olduğu gibi, düzenleyici bir gücün eksikliği dolayısıyla anarşik bir hale gelmiştir. ABD'de borsa krizi olarak başlayan ve hızla diğer ülkelere yayılan kriz, önce tek tek ülkelerin, ardından da dünyanın siyasetini olumsuz etkilemiştir. Dünya bu kargaşadan ancak İkinci Dünya Savaşı ile çıkabilmiş ve ABD hegemonyası altında yaklaşık olarak yirmi beş yıl sürecek olan refah dönemine doğru adımını atmıştır.

¹⁸³ Hobsbawm, *op. cit.*, s. 142.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ABD’NİN MUTLAK HEGEMONYASI ÇAĞI

İkinci Dünya Savaşı’nın Ağustos 1945’te sona ermesiyle başlayan ve 1973 yılında Bretton Woods Sistemi’nin çöküşüyle sonlanan dönem, dünya-ekonomide gelmiş geçmiş en keskin A-evresinin¹⁸⁴, devletlerarası sistemde de ABD’nin mutlak hegemonyasının yaşandığı, bu nedenle de “kapitalizmin altın çağı” ve “Amerikan Çağı” olarak adlandırılan refah dönemidir.

“İngiliz hegemonyasının halefinin kim olacağı” sorusunun belirleyicisi ve 30 yıl savaşının ikinci ve son muharebesi olan İkinci Dünya Savaşı, ABD’nin Almanya karşısındaki galibiyetiyle sonuçlanmış ve ABD’nin mutlak hegemonyasının başlangıç noktası olmuştur.¹⁸⁵ Altı yıl süren savaşın son yılında yeni hegemon güç olan ABD’yi “merkez alan ve onun tarafından örgütlenen, artık ortadan kalkmış olan İngiliz dünya düzeninden önemli alanlarda farklılaşan ve kapitalist dünya-ekonomisinin yeni ve daha büyük bir kopyasının temeli haline gelen yeni bir dünya düzeni [kurulmuştur].”¹⁸⁶ Temmuz 1944’ten başlayarak Ağustos 1945’e kadar geçen sürede de Bretton Woods Anlaşması’yla savaş sonrası düzeninin para sisteminin temelleri, Birleşmiş Milletler Anlaşması’yla siyasi kuralları, Hiroşima ve Nagazaki’ye atılan atom bombalarıyla da askeri dayanakları belirlenmiştir.¹⁸⁷

¹⁸⁴ Dünya-ekonominin A-evresi, Rus iktisatçı Nikolai Kondratieff’e atfen Kondratieff Çevrimleri olarak adlandırılan dünya-ekonominin temel çevrimlerinin genişleme evresidir. Diğer evre ise daralma, yani B-evresidir. Kondratieff, A ve B evrelerinden oluşan bir çevrimin elli ila altmış yıl sürdüğünü iddia etmiştir. Wallerstein, *Dünya Sistemleri Analizi*, s. 143.

¹⁸⁵ Immanuel Wallerstein, “The Curve of American Power”, *New Left Review*, No. 40, July-August 2006, s. 77.

¹⁸⁶ Arrighi, *Uzun Yirminci Yüzyıl*, s. 407.

¹⁸⁷ *Idem*.

1945 sonrası ABD dış politikası, temel olarak kapitalist dünya-ekonomisinin hegemon gücü olması hedefiyle şekillenmiştir. Kapitalizmin koruyucusu olarak İngiltere'nin konumunu devraldıktan sonra ABD'nin Soğuk Savaş boyunca izlediği dış politikanın temel amacı, genel olarak iddia edilenin aksine Sovyetler Birliği'ni Batı Avrupa'dan uzak tutmak değil, kendi gücünü küresel çapta genişletmek ve kapitalist dünyanın liderliğini sürdürmektir.¹⁸⁸ Bu amacı gerçekleştirebilmek için ABD'ni attığı ilk adım kendi düzenine uygun bir dünya düzeni oluşturmak oldu.

I. Yeni Dünya Düzeni

ABD, İkinci Dünya Savaşı'ndan her alanda rakipsiz bir güç olarak çıktı. Öyle ki hiçbir büyük güç, modern dünya-sistemi tarihinde böylesine rakipsiz olmamıştı. ABD devletlerarası sistemin yeni hegemon gücü olarak, ekonomik, askeri ve siyasi alanlarda mutlak bir hâkimiyete sahipti ve bu hâkimiyet sayesinde istediği düzeni dünyaya dayatmakta serbest kalmıştı.

Bir kere ABD, savaştan ekonomik anlamda yarar sağlamış ve hem üretim alanında hem de mali alanda tüm dünya karşısında muazzam bir üstünlüğe sahip olmuştu. Bu, hem kendi gelişimi sayesinde hem de Atlantik'ten Pasifik'e kadar tüm alanların savaşta yıkıma uğraması sebebiyle gerçekleşmişti. Savaş öncesinde de dünyanın bir numaralı üreticisi konumunda bulunan ABD, savaş ile birlikte üretim kapasitesini iki katından fazla artırmış, dünya altın rezervlerinin %70-80'ine¹⁸⁹ sahip olmuş, ticaret fazlası ve cari hesap fazlası yükselmiş, bu sayede dolara olan talep

¹⁸⁸ Michael J. Sullivan, "U.S. Foreign Policy in the Periphery: A 50-Year Retrospective", s. 1, <http://www.ciaonet.org/isa/sum01/>.

¹⁸⁹ ABD'nin savaş sonrasında sahip olduğu altın stoku hakkında Beaud ve Arrighi %70 ila %80 arasında değişen farklı oranlar vermektedir.

artmış ve ABD'nin dünya nakit birikimi üzerindeki denetimi güçlenmişti¹⁹⁰. ABD'nin yaşadığı muazzam gelişme karşısında eski büyük ekonomilerin de savaş nedeniyle virane bir hale gelmesi neticesinde ABD rakipsiz kalmıştı. Benzer bir durum askeri kapasiteler için de geçerliydi. Her ne kadar Sovyetler Birliği dünyanın açık ara en büyük kara ordusuna sahiptiyse¹⁹¹ de ABD'nin hava ve deniz kuvvetleri, tıpkı ekonomisi gibi rakipsizdi.¹⁹² Dahası bu ülkenin elinde hiç kimsede olmayan bir silah vardı: Atom bombası. Tüm bu rakipsiz üstünlük sayesinde de ABD, kendi yararına işleyen yeni bir dünya sistemi kurmaya muktedir olmuştu.

Yeni dünya düzeninin temelleri, aslında 1944'ten çok daha önce, 14 Ağustos 1941'de Roosevelt ve Churchill tarafından dünyaya ilan edilen Atlantik Şartı ile atılmıştır. Birinci Dünya Savaşı sırasında ortaya atılan Wilson'un 14 şartı gibi, Atlantik Şartı da İkinci Dünya Savaşı sonrası dünyanın çerçevesini çizmiştir; ancak ilkinden farklı olarak bu kez başarılı olmuştur. Şart, Roosevelt'in, New Deal'ın devletlerarası politikaya uyarlanmış hali olarak da adlandırılabilen “tek dünya”¹⁹³ görüşüne göre şekillenmiş olan ABD'nin dünyayı yönetim düzenin kurallarını belirlemektedir. Roosevelt ve Churchill, Atlantik Şartı'nın altına imzalarını atarak, halkların yaşadıkları topraklardaki yöneticilerini kendilerinin seçmesi gerektiği fikrine saygı duyduklarını (3. Madde), tüm devletlerin ekonomik refahları için dünya ticaretinden ve hammaddelerinden yararlanmalarını sağlamak amacıyla çaba sarf edeceklerini (4. Madde), iyileştirilmiş işgücü standartlarının, ekonomik gelişmenin

¹⁹⁰ Arrighi, *Uzun Yirminci Yüzyıl*, s. 408; Beaud, *op. cit.*, s. 234.

¹⁹¹ Kennedy, *op. cit.*, s. 433.

¹⁹² *Ibid.*, s. 440.

¹⁹³ “Roosevelt'in dünya düzeni görüşü, kendisine ait New Deal felsefesinin bir uzantısıydı... New Deal'ın Amerika'ya “sosyal güvenlik getirmesinde olduğu gibi, ‘tek Dünya’ da bütün dünyaya siyasal güvenlik getirebilirdi.” Arrighi, *Uzun Yirminci Yüzyıl*, s.410'dan Franz Schurmann, *The Logic of World Power. An Inquiry into the Origins, Currents, and Contradictions in North America and Western Europe*, Londra, Pion, 1988, s. 40-42.

ve sosyal güvenliğin sağlanması amacıyla tüm uluslar arasında tam bir işbirliği kurmayı arzu ettiklerini (5. Madde) ve tüm ulusların güç kullanımının engellenmesi amacıyla bir araya gelerek yaygın ve sürekli bir genel güvenlik sisteminin kurulması gerektiği fikrine (8. Madde) inandıklarını belirtmişlerdir.¹⁹⁴ Stalin ise “tek dünya” düşüncesi nedeniyle başta Atlantik Şartı’na imzasını koymamıştır.¹⁹⁵ Savaş sonrası düzenin en önemli iki ayağından birisi olan Sovyetler Birliği’nin desteğinin olmaması, Şartı topal bırakmaktaydı. Bu sorunun aşılabilmesi ancak üçlü konferanslarla, özellikle de Yalta Konferansı’nda varılan anlaşmayla sağlanabilmiştir.

Roosevelt’in katılabildiği son üçlü konferans olan Yalta’ya, Wallerstein tarafından özel bir önem atfedilmektedir. Zira Wallerstein’e göre Yalta Anlaşması, Almanya’nın yenilmesi ve savaş sonrasındaki konumu, Birleşmiş Milletler Konferansı ve Özgür Avrupa Deklarasyonu¹⁹⁶ konularını içeren resmi bir anlaşma olmanın ötesinde, Soğuk Savaş dönemi dünya düzenin belirleyici anlaşmasıdır. Wallerstein anlaşmanın üç bölümden oluştuğunu belirtmektedir: Dünyanın etki alanlarına bölünmesi, ekonomik gelişme ve barışın korunması.¹⁹⁷

8 Mayıs 1945 tarihinde İkinci Dünya Savaşı’nın Avrupa kısmı sona erdiğinde Batı (ABD, İngiltere ve Fransa) ve Sovyetler Birliği orduları Oder-Neisse Hattı olarak adlandırılan Avrupa’nın ortasından geçen Kuzey-Güney Hattı boyunca karşı

¹⁹⁴ <http://usinfo.org/docs/democracy/53.htm>

¹⁹⁵ *Ibid.* Stalin başta Atlantik Şartı’nı imzalamamış olsa da zamanla bu tutumunu yumuşatmış ve özellikle ABD’nin güvenini kazanmak için işbirliği yönünde adımlar atmıştır. Bir süre sonra Şart’a bağlılığını bildirmiş, Birleşmiş Milletler Deklarasyonu’nu imzalamış, Mayıs 1943’te Komintern’i dağıtmış ve diğer ulusların işlerine karışmayacağı yönünde söylemlerde bulunmuştur. Bu gelişmeler neticesinde de Sovyetler Birliği’nin ABD kamuoyunda iyi bir imaja sahip olmuştur. Öyle ki Stalin, özgürlük aşığı ve demokrasinin -Batılı anlamda- destekçisi olarak kabul görmeye başlamıştır. Rappaport, *op. cit.*, s. 363.

¹⁹⁶ <http://avalon.law.yale.edu/wwii/yalta.asp>

¹⁹⁷ Wallerstein, “*The Curve of...*”, s. 78-79.

karşıya geldiler. Benzer bir şekilde, Asya savaşı sona erdiğinde de Kore'yi ikiye bölen 38. paralelde karşılıklı olarak konumlandılar ve birkaç küçük düzenleme dışında da Soğuk Savaş boyunca orada kaldılar.¹⁹⁸ Anlaşmaya göre, her iki taraf da kendi bölgesinde -Doğu'da Sovyetler Birliği, Batı'da ABD- hâkimiyete sahipti ve karşı tarafın yönetimine müdahalede bulunmayacaktı.¹⁹⁹

Anlaşmanın ikinci bölümü ekonomik yardımlar ve kalkınma ile ilgiliydi. Buna göre ABD, Sovyetler Birliği'ni kendi bölgesinde serbest bırakmak karşılığında hiçbir ekonomik destekte bulunmayacaktı. Yani ekonomisini yeniden toparlamak Sovyetler Birliği'nin kendisine, Doğu ve Orta Avrupa'da kontrolü altında tuttuğu topraklardan elde edebileceklerine bağlıydı. Böylelikle ABD de Batı Avrupa'nın yeniden inşasıyla ilgilenebilecekti ki bu bölge onun için çok daha büyük bir öneme sahipti.²⁰⁰

Son olarak, her iki taraf, siyaseten ve iktisaden birbirlerine müdahalede bulunmasalar da ideolojik olarak karşı tarafla mücadele edebilecekti. Burada ABD'nin kullandığı söylem, "özgür dünyaya karşı komünist totalitarizm" iken, Sovyetler Birliği'nin retoriği, "burjuvaziye karşı sosyalist kamp"tı. Bu ideolojik "atışma" sayesinde hem "tarafsızlık" reddediliyor ve dünyanın paylaşılan uluslarının bir taraf tutması isteniyor hem de iki gücün kendi bölgesindeki potansiyel muhaliflerinin ortaya çıkması engelleniyordu.²⁰¹ Her iki kamptan birinin tercih edilmesi zorunluluğu neticesinde de Avrupa dışı dünya -Üçüncü Dünya- kontrol altında tutulabilecek ve burada yaşanan hiçbir olayın Avrupa'da Yalta ile oluşturulan barışı bozmasına izin verilmeyecekti. Ne var ki bunun hem yorumlanması hem de

¹⁹⁸ Immanuel Wallerstein, *Amerikan Gücünün Gerileyişi: Kaotik Bir Dünyada ABD*, Çev. Tuncay Birkan, İstanbul, Metis Yayınları, 2004, s. 21.

¹⁹⁹ Immanuel Wallerstein, "The Cold War...", s. 1103.

²⁰⁰ *Idem.*

²⁰¹ Wallerstein, "The Curve of...", s. 79-80.

uygulaması diğerlerine göre daha zordu; zira önceki maddelerde sadece iki süper gücün kendileri için içindeyken, bu son maddede uzun bir süredir sömürge yönetimleri altında yaşayan ve bu nedenle de kontrol altında tutulmaları zor olan Üçüncü Dünya ülkeleri için içindeydi.²⁰²

ABD ile Sovyetler Birliği arasında Yalta'da "Soğuk Savaş'ı bir Soğuk Barış olarak görmek için"²⁰³ varılan anlaşma 1968'e kadar neredeyse sorunsuz bir şekilde işledi. Bir kere her ne kadar Berlin Bunalımı, Küba Krizi gibi sorunlar yaşanmış olsa da iki taraf da karşı tarafın etki alanlarına müdahalede bulunmadı. ABD, Sovyetler Birliği'nin uydu devletleriyle yaşadığı krizlere (1953 Doğu Almanya, 1956 Macaristan, 1968 Çekoslovakya ve 1980-1981 Polonya) hiçbir zaman müdahil olmadı. SSCB de Yunanistan iç savaşına, Kore savaşına, Vietnam'a müdahale etmedi ve Çin'de Mao yerine 14 Ağustos 1945'te Çan Kay-Şek ile yaptığı anlaşma gereğince milliyetçilere destek verdi.²⁰⁴ Dahası Batı Avrupa'da savaş sonrası şartlar uygun olmasına rağmen devrimi tetiklemek yönünde hiçbir adım atmadı. Hatta aksine Sovyetler Birliği'ne bağlı olan İtalyan Komünist Partisi Başkanı Togliatti, İtalya'da 24 Temmuz 1943 tarihinde Mussolini'nin iktidardan uzaklaştırılmasının ardından yerine atanan Mareşal Bodoglio'yu destekledi ve 22 Nisan 1944 tarihinde kurulan hükümette Bodoglio'nun başkan yardımcısı olarak görev aldı.²⁰⁵ Kısacası

²⁰² Immanuel Wallerstein, "America and the World: Today, Yesterday, and Tomorrow", *Theory and Society*, Vol. 21, No. 1, Feb. 1992, 6.

²⁰³ Hobsbawm, *op. cit.*, s. 305.

²⁰⁴ Wallerstein, "The Curve of...", s. 79.

²⁰⁵ "Yalta: Devrim Korkusundan Dünyanın Paylaşılmasına", Der. A. Elif, *20. Yüzyılın Bir Bilançosu*, İstanbul, Pencere Yayınları, 1999, s. 61. Eric Hobsbawm'ın bu konuya yaklaşımı Wallerstein'den farklı olmakla birlikte her ikisi de aynı sonuca ulaşmaktadır. Hobsbawm'a göre, savaşın sonunda Sovyetler Birliği'nin görüşü, gerek tek tek devletler düzeyinde gerekse küresel çapta, savaş sonrası siyasetinin İkinci Dünya Savaşı sırasında oluşturulan anti-faşist ittifakı çerçevesinde gerçekleştirilmesi gerektiği idi. Öyle ki Stalin, Yugoslav komünistlerini devrimden kaçınmaları ve monarşiyi muhafaza ermeleri konusunda zorlamıştı. Bu dönemde Sovyetler Birliği, kapitalizm ile komünizmin bir arada yaşayabileceği düşüncesindeydi. Ne var ki bu iyimser tablo Soğuk Savaş'ın gerçekliği içinde

Yalta Anlaşması'nın bu maddesi Sovyetler Birliği açısından “tek ülkede sosyalizm”in ebedi kabulüdür. Bundan böyle Sovyetler Birliği dünya devriminden tamamen vazgeçti ve sadece kendi nüfuz alanıyla ilgilendi.²⁰⁶

II. Bretton Woods: Dünya Para ve Ticaret Sistemi

Ekonomi politikaları açısından da Yalta Anlaşmaları gayet iyi çalıştı. Anlaşma uyarınca Sovyetler Birliği, ABD'den yardım almayacak ve ekonomik gelişmesini kendi bölgesinin kaynaklarıyla gerçekleştirmesi gerekecekti. Yani kendi kendine yeterli bir ekonomik düzen kurması gerekiyordu. Bu sayede ABD de kendi ekonomisi için çok daha büyük bir önem taşıyan Batı Avrupa'nın kalkınması ile ilgilenebilecekti. Dahası kendi istediği bir dünya para ve ticaret sistemini kurabilecekti.

1929 Büyük Bunalımı sonrası yaşanan gelişmeler neticesinde dünya üretimi ve ticareti büyük yara almıştı. Bunalım sonrası uygulamaya konan korumacı ve dışlayıcı politikaların yarattığı yıkımın farkında olan savaşın Batılı galipleri, savaş sonrası dönemde “dünya ticaretini serbestleştirerek, çok-yanlı denkleşmeye olanak verecek ve savaşta yıkılan ekonomilerin onarımını kolaylaştıracak bir uluslararası ticari ve mali sistemin kurulmasına şiddetle gerek duyul[duğunu düşünüyorlardı].”²⁰⁷ Bu ihtiyacı karşılamak amacıyla 1-22 Temmuz 1944 tarihleri arasında ABD'nin Bretton

kayboldu, dünya iki kampa ayrıldı ve sosyalizm, savaş sonunda çizilen sınırları içinde kaldı. Hobsbawm, *op. cit.*, s. 225-226.

²⁰⁶ İngiltere'nin Moskova Büyükelçisi Frank Roberts da bu durumun farkındadır ve görüşlerini 1946'da İngiltere'ye bildirmiştir: “Sovyet Rusya'nın elindeki bütün araçlarla nüfuzunu yayma niyetinde olmasına rağmen, dünya devrimi artık bu ülkenin programının bir parçası değildir ve Birlik'in içsel koşullarında eski devrimci geleneğe dönüşü teşvik edecek hiçbir şey yoktur.” Aktaran: Hobsbawm, *op. cit.*, s. 301.

²⁰⁷ Halil Seyidoğlu, *Uluslararası İktisat: Teori, Politika ve Uygulama*, İstanbul, Güzem Can Yayınları, 2003, s. 528.

Woods kasabasında 44 müttefik devlet temsilcilerinin katıldığı Birleşmiş Milletler Para ve Maliye Konferansı gerçekleştirildi.

27 Aralık 1945 tarihinde 45 ülke tarafından imzalanan²⁰⁸ Bretton Woods sözleşmesinin dört temel maddesi bulunmaktadır. Anlaşma ile ABD doları, 1 ons altın=35 dolar üzerinden altına bağlanmış, ABD dışındaki ülkelerin paraları da dolar cinsinden tanımlanmıştır; sabit kur sistemi kabul edilmiştir ve ulusal paraların ancak $\pm 1\%$ 'lik bir bant aralığında dalgalanmasına izin verilmiştir; sistem sabit kur esasına dayandığı için ödemeler dengesi açık veren ülkelere kur ayarlaması en son başvurulması gereken ve ancak IMF'nin onayı ile uygulanabilecek bir yol olarak kabul edilmiştir ve son olarak da dış ticarete serbestlik esas olarak benimsenmiştir.²⁰⁹

Anlaşmanın temelini oluşturan dört maddenin uygulanmasını sağlamak amacıyla iki temel kurum oluşturuldu: Bretton Woods ikizleri olarak bilinen Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Uluslararası Yeniden İnşa ve Kalkınma Bankası (IBRD), yani Dünya Bankası. "IMF'nin temel amacı, uluslararası parasal işbirliğinin geliştirilmesini sağlamak, uluslararası ticaretin dengeli bir şekilde gelişmesine yardımcı olmak, çok taraflı ödemeler sisteminin kurulmasına destek olmak, ödemeler dengesi sıkıntısı çeken üye ülkelere gerekli geri dönüş önlemlerini almak kaydıyla yeteri kadar maddi destekte bulunmak, üye ülkelerin ödemeler dengesi sorunlarının derecesini ve süresini düşürmektir."²¹⁰ Kısacası IMF uluslararası ticaretin aksamaması için ülkelere destek veren bir uluslararası istikrar kurumudur. Dünya Bankası ise, İkinci

²⁰⁸ Konferansa katılan ülkelere Haiti, Liberya, Yeni Zelanda ve Sovyetler Birliği sözleşmeyi imzalamadı. İmzacılardan Polonya ve Çekoslovakya da sırasıyla 14 Mart 1950'de ve 31 Aralık 1954'te anlaşmadan çekildiler. W. M. Scammell, *International Monetary Policy*, London, Macmillan & Co. LTD, 1961, s. 171.

²⁰⁹ Cevdet Erdost, *IMF İstikrar Politikaları ve Türkiye*, Ankara, Savaş Yayınları, 1982, s. 55-56.

²¹⁰ Mahfi Eğilmez ve Ercan Kumcu, *Ekonomi Politikası*, İstanbul, Remzi Kitabevi, 2006, s. 74.

Dünya Savaşı'nda yıkılan Avrupa ekonomilerini onarmayı²¹¹ ve “gelişmiş ülkelerin mali olanaklarını gelişme yolundaki ülkelere kanalize ederek dünya genelinde yaşam kalitesini artırmak ve fakirliği azaltmak için gelişme yolundaki ülkelere proje ve program kredileri”²¹² vermeyi görev edinmiştir. Yani Dünya Bankası, temelleri 1930'larda atılan kalkınmacılığın uygulanması amacıyla oluşturulmuş bir uluslararası yatırım otoritesi kurumudur. 1948 yılına gelindiğinde de sisteme, uluslararası ticaretin düzenlenmesi ve serbestleştirilmesi amacıyla temel ilkesi “En Çok Kayırılan Ülke”²¹³ olan Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (GATT) eklendi.

Bretton Woods'da yaratılan para ve ticaret sistemi, hem kurumsal düzenleme hem de işleyiş yönünden İngiliz serbest kapitalizmi dönemi altın standardı uygulamasından büyük farklılıklar taşıyan bir sistemdir. Bir kere 1945 öncesi döneme kıyasla yeni uluslararası para sistemi kurumsal düzenlemeler yönünden büyük yenilikler getiriyordu. Bretton Woods'da yaratılan sistemden önceki tüm sistemlerde yüksek finans dolaşım ve ağları, kâr güdüsüyle hareket eden özel bankerler ve finansörlerin ellerindeydi. Bretton Woods sisteminde ise refah, güvenlik ve güç düşünceleriyle güdülenmiş bir hükümetler ağının, yani IMF, Dünya Bankası ve FED'in elindeydi. Bu sistemin yaratıcıları arasında temel amacı kâr etmek olan özel bankerler ve finansörler değil, Roosevelt dönemi güvenlik endişelerini temel alan New Deal ruhu vardı.²¹⁴

²¹¹ Yusuf Bayraktutan, *Global Ekonomide Bütünleşme Trendleri Bölgeselleşme ve Küreselleşme*, Ankara, Nobel Yayın Dağıtım, 2004, s. 155.

²¹² *Ibid.*, s. 80.

²¹³ En Çok Kayırılan Ülke Kuralı: Bir ülkenin ihracatçılarının, en düşük tarife oranından daha fazla bir tarife oranı ödemeyecekleri anlamına gelmektedir. Böylelikle “En Çok Kayırılan Ülke Kuralı” tüm ülkelerin aynı oranları ödemesini sağlamayı amaçlamaktadır. Paul R. Krugman ve Maurice Obstfeld, *International Economics: Theory and Policy*, Sixth Edition, Boston, Addison Wesley, 2003, s. 243.

²¹⁴ Arrighi, *Uzun Yirminci Yüzyıl*, s. 412-414.

Ayrıca savaş sonrasında İngiliz sisteminin temel kurumu olan altın standardına geri dönüş imkânsızdı. Zira dünya altın stokunun %80'e yakını ABD'nin elindeydi ve geri kalan ülkeler altın sahibi olmadan bu sistemin işleme olanağı yoktu. Bu nedenle ABD dolarını merkezine alan dolaylı bir altın standardı sistemi kuruldu. Her ülkenin merkez bankası-hükümeti ulusal paralarının dolar karşısında çok küçük aralıkta kalmasını sağlamakla yükümlü olurken, ABD de doların ons başına 35 dolar düzeyinden altına çevrilmesini sağlamakla yükümlüydü. Bu sistemin işleme görevi de IMF'ye verilmişti.²¹⁵ Para sistemi gibi uluslararası ticaret sistemi de İngiliz piyasa ekonomisi sistemiyle büyük farklılıklar göstermekteydi. Zira İngiltere dünyaya tek-tarafli bir serbestleşme dayatmış ve bu sayede dünya ekonomik gelişimine yön vermişken, 1948 sonrası GATT ile yaratılan çok-tarafli dünya ticaret sistemi, dünya-sistemin A-evresi olan 1950-1973 döneminde dünya ekonomisindeki gelişmeleri izlemekle yetinmiştir.²¹⁶ Öyle ki, 1820-1870 döneminde dünya ticaretinin ortalama büyüme hızı dünya GSMH'nin 4,5 katıyken, 1950-1973 yılları arasında sadece 1,6 katıdır.²¹⁷

Son olarak ülke içi ekonomi politikaları da İngiliz serbest piyasa ekonomisi politikalarından farklıdır. İngiltere hegemonyası dönemi liberalizmin altın çağıyken, 1929 Büyük Bunalımı ile birlikte *laissez faire laissez passer* terk edilmiş ve yerine korumacı ekonomi politikaları egemen hale gelmişti. Artık piyasanın kendi haline bırakılırsa tüm sorunları çözebileceğine olan inanç yıkılmış ve yerine devletin piyasanın düzenlenmesinde aktif bir rol oynaması gerektiğini düşünen Keynesçi

²¹⁵ Jan Toporowski, “‘Parasal Uygulamanın Tanıdık Sığınağı’: Neoliberal Uluslararası Para ve Finans Rüyası”, Alfredo Saad-Filho ve Deborah Johnston (Der.), *Neoliberalizm*, Çev. Şeyda Başlı ve Tuncel Öncel, İstanbul, Yordam Kitap, 2007, s. 181.

²¹⁶ Arrighi, *Uzun Yirminci Yüzyıl*, s. 411.

²¹⁷ Maddison, *op. cit.*, s. 22.

düşünce ekonomi politikalarına hâkim olmuştu. 1945 sonrası dönemde kapitalist, sosyalist ve üçüncü dünya devlet gruplarının her üçü de “bilinçli olarak ve fiilen piyasanın üstünlüğünü reddeden, ekonominin devletçe yönetilmesi ve planlanması gerektiğine inan devletlerdi.”²¹⁸ Böylelikle kapitalizm, ekonomik liberalizm ile sosyal demokrasi arasında yapılan bir evlilik halini aldı.²¹⁹

Bu farklara rağmen, tıpkı altın standardı sistemi gibi Bretton Woods Sistemi de merkezinde yer alan hegemon gücün yararına olacak bir biçimde işliyordu. Öyle ki ABD dolarının uluslararası finans alanındaki egemenliği Bretton Woods Anlaşması ile başlamıştır. Zira diğer paralar çoğunlukla sadece tedavüle çıkarıldıkları ülkelerde kullanılabilirken, ABD doları, neredeyse dünyanın her yerindeki varlıkların ve paraların satın alınmasında kullanılabiliriyordu. Bu da ABD’ye muazzam bir avantaj ve güç sağlıyordu.²²⁰ Ne var ki tüm bu üstünlüğüne rağmen ABD’nin karşısında hâlâ çözülmesi gereken iki önemli sorun duruyordu: Üretim fazlası-talep yetersizliği ve sermaye fazlası-likidite sorunları.

III. Marshall Planı ve Ekonominin Yeniden İnşası

ABD hem İkinci Dünya Savaşı’ndan dünyanın en büyük mali ve üretici gücü olarak çıkmış hem de Bretton Woods Anlaşması ile hegemonyasının devamını sağlayacak bir ticari ve mali sistem kurmuşsa da 1947 yılına gelindiğinde ürünlerini satacak pazar bulunmaması sorunuyla karşı karşıyaydı. Zira Avrupa ve Asya ülkeleri, savaşta büyük bir yıkıma uğramaları dolayısıyla ABD ürünlerine yeterli talebi yaratamıyorlardı. Bu devletler, üretim kapasitelerinin büyük bir kısmını

²¹⁸ Hobsbawm, *op. cit.*, s. 236.

²¹⁹ *Ibid.*, s. 363.

²²⁰ Toporowski, *op. cit.*, s. 181-182.

kaybettikleri, ulaşım sistemleri yıkıldığı ve büyük bir insan kaybıyla karşı karşıya kaldıkları için kendi kendilerine ekonomilerini yeniden yapılandırma kapasitesine sahip değillerdi. Bu nedenle de şiddetle ekonomik yardıma ihtiyaç duyuyorlardı. Bunu da dünya üzerinde yapabilecek olan tek güç ABD'ydi. Lakin ihtiyaç duyulan destek çok büyük olduğu için ABD hükümetinin Kongre'yi ikna etmesi gerekiyordu. Ne var ki Roosevelt'in tek dünya görüşüyle bu denli büyük bir yardımın ABD Kongresi'nin ve iş çevrelerinin desteğini alması gerçekçi bir yaklaşım değildi. Tek-dünyacılıkla sorunun çözülemeyeceğinin farkında olan Truman yönetimi²²¹, bu yaklaşımı değiştirdi ve yerine "iki-dünya" görüşünü geçirdi.²²²

Truman yönetimi, iki-dünya yaklaşımını benimseyerek Roosevelt'in tek-dünya görüşünü rafa kaldırmak yerine aslında ona hayat veriyordu. Zira tek-dünya, ABD'nin "sürekli olarak hem dostlarının hem de düşmanlarının belirli dünya görüşleriyle uzlaşmak zorunda kalacağı dünya hükümetinin organlarıyla gerçekleştirilmek zorunda kalıncaksa çok büyük ve kaotik bir yerdi. Amerikan Kongresi ve Amerikan iş çevreleri [ise], böyle gerçekçi olmayan bir planın yürütülmesi için gerekli araçları serbest bırakmak konusunda Amerikan dış politikasının finansal maliyet ve yarar hesaplarında aşırı "rasyonel"di."²²³ Ne var ki İkinci Dünya Savaşı sırasında yaratılmış olan üretim kapasitesinin ve sermaye fazlasının bir şekilde dışarıya akıtılması ve Batı Avrupa'nın yeniden yapılandırılması gerekiyordu. Bunun için de Soğuk Savaş politikaları devreye girdi ve böylelikle Truman, Roosevelt'in dünya çapındaki New Deal hayalini basite indirgeyerek

²²¹ Roosevelt'in 12 Nisan 1945 tarihinde vefat etmesinin ardından, Başkan Yardımcısı Harry S. Truman ABD'nin 33. Başkanı olarak Başkanlık koltuğuna oturmuş ve bu görevi 20 Ocak 1953 tarihine kadar iki dönem sürdürmüştür.

²²² Arrighi, *Uzun Yirminci Yüzyıl*, s. 410-411.

²²³ *Ibid.*, s. 411.

gerçekliğe uyarladı.²²⁴ İki-dünyayla birlikte komünizme karşı savaş, hem dünya-ekonomünün yaşadığı likidite sorununun çözümüne katkı sağlamış hem de ABD'nin iç politika sorunlarının ötelenmesini kolaylaştırmıştı.²²⁵

Truman, Mart 1947'de "İnanıyorum ki, silahlı azınlıklar ya da dış baskılarla boyunduruk altına alınmaya çalışan özgür halkları desteklemek, Birleşik Devletler'in siyaseti olmalıdır"²²⁶ sözleriyle daha sonra Truman Doktrini olarak anılacak olan politikasını ilan etti. Başkan'ın konuşması Sovyet gücünün, alanının ve etkisinin genişlemesinin durdurulması ve bunların kendi sınırları içerisinde kalması gerektiğinin, yani George Kennan'ın ortaya attığı iki yönlü "çevreleme" politikasının açık bir ilanıydı.²²⁷ Doktrin ile Sovyetler Birliği'ne Yunanistan'daki iç savaşta komünistleri desteklememesi ve Türkiye'den toprak isteyip rahatsız etmemesi gerektiği belirtiliyordu. Ne var ki ABD'li politika yapıcılarına göre bu, negatif bir tedbirdi; çünkü Sovyetler Birliği'nin "saldırıları" karşısında bir tedbir almak gerekmişti. Onlara göre aslolan, tehdidin henüz oluşmadan önlenmesiydi ve bu yönde adımlar atılmalıydı. Bu önlemlerden ilki de Avrupa için alınmalıydı. Zira savaştan büyük bir yıkımla çıkan ve 1946-1947 kışını çok kötü şartlarda geçiren Eski Kıta çökme ve Sovyetler Birliği'nin etkisine girme tehlikesi altındaydı. Tehlikenin

²²⁴ *Ibid.*, s. 437.

²²⁵ ABD'nin hegemon güç olabilmesi için, devletlerarası sistemle birlikte ülke içi sorunları da kontrol altına alması gerekiyordu. İlkini yukarıda görüldüğü üzere Yalta'da Sovyetler Birliği ile anlaşarak aşan ABD, ikincisini ülke içi sol güçleri yoğun bir baskı altına alarak başardı. İşgücüne -sendikali beyaz işçilere- karşı izlenen yüksek reel ücret politikasıyla solun işçi sınıfı için bir cazibe merkezi olması engellenerek, yirmi beş sene sürecek olan "endüstriyel barış" sağlandı. Benzer bir biçimde azınlıklara verilen haklarla solun onlar üzerindeki etkisi de azaltıldı. Wallerstein, *The Politics of...*, s. 72.

²²⁶ Hobsbawm, *op. cit.*, s. 306.

²²⁷ Rappaport, *op. cit.*, s. 386.

farkında olan ABD Dışışleri Bakanı George Marshall, 5 Haziran 1947 tarihinde Harvard Üniversitesi'nde Avrupa'ya yardım yapılacağını açıkladı.²²⁸

Bu açıklamanın üzerine, 12 Temmuz 1947 tarihinde Avrupalı on iki devlet ihtiyaç duydukları yardım miktarını belirlemek amacıyla Avrupa Ekonomik İşbirliği Konferansı'nda bir araya geldiler. Yapılan toplantılar sonucunda 22 Ekim 1947'de dört yıllık süre içinde ödenmek üzere ihtiyaç duydukları yardımı ABD'ye bildirdiler: 19,1 milyar doları ABD'den, 3,1 milyar doları da Dünya Bankası'ndan olmak üzere toplamda 22,2 milyar dolar. Mart 1948'de de ABD Kongresi, Avrupalı devletlere yapılacak olan 18,3 milyar dolarlık yardımı onayladı.²²⁹ 16 Nisan 1948 tarihinde de on altı²³⁰ Avrupa devleti bütünleşik bir ekonomik gelişme programı oluşturmak ve yardımın koordinasyonunu sağlamak amacıyla Avrupa Ekonomik İşbirliği Örgütü'nü kurdu.²³¹ Böylelikle Marshall Planı uygulamaya konmuş ve Avrupa'nın günümüze kadar gelen bütünleşme süreci başlatılmış oldu.

Marshall Planı'nın en önemli özelliklerinden biri, Birinci Dünya Savaşı sonrası savaşın galiplerinin Versay Anlaşması'nda düştüğü hataya düşmemiş ve Almanya'yı da sürece dâhil etmiş olmasıdır. Aslında 1945 yılında büyük bir çoğunluk Almanya ile sert bir anlaşma yapılması gerektiğini düşünüyordu. Ne var ki bir grup da buna karşı çıkıyor ve Versay'da bunun bir işe yaramadığını söylüyordu. Olumlu yönde görüş bildirenlerin başında John Maynard Keynes geliyordu. 1918'de de benzer görüşlere sahip olan Keynes'e bu kez itibar edilmiş ve Almanya ekonomik anlamda

²²⁸ *Ibid.*, s. 387-388.

²²⁹ *Ibid.*, s. 388-389.

²³⁰ , Avusturya, Belçika, Danimarka, Fransa, Hollanda, İngiltere, İrlanda, İsveç, İsviçre, İtalya, İzlanda, Lüksemburg, Norveç, Portekiz, Türkiye, Yunanistan.

²³¹ http://www.oecd.org/document/48/0,3343,en_2649_201185_1876912_1_1_1_1,00.html.

cezalandırılmak yerine Marshall Planı'nın yararlanıcıları arasında yerini almıştı.²³² Almanya'nın desteklenmesi bununla sınırlı kalmamıştır. Ekonomik yardımın yanında savaş sonunda dörde ayrılan Alman topraklarının İngiltere ve ABD kontrolü altındaki bölgeleri 1947 yılında birleştirilmiş, Fransa'nın egemenliğindeki bölge de bir yıl sonra ABD-İngiliz bölgesine dâhil edilmiştir. Dahası Alman Markı'nın doğuşuyla sonuçlanacak olan bir para reformu hayata geçirilmiş, Nazisizleştirme politikalarıyla demokratik bir Almanya'nın kuruluşu yönünde adımlar atılmaya başlanmış ve 8 Mayıs 1949 tarihinde ABD'nin sadık bir müttefiki olan Federal Almanya kurulmuştur.²³³

Avrupa devletlerine hayat veren Marshall Planı, bir yönüyle Avrupa'daki bölünmeyi derinleştirmiştir; çünkü plan, Sovyetler Birliği tarafından kendisine karşı oluşturulmuş olan Truman Doktrini'nin bir uygulaması olarak kabul edilmiştir. Bu nedenle de plana karşı bir girişim olarak, 1947'de Doğu Avrupa ülkelerinin Sovyetler Birliği'yle "görüş alışverişinde bulunmak ve eylem koordinasyonunu sağlamak amacıyla"²³⁴ Komünist ve İşçi Partileri Enformasyon Bürosu (Kominform) kurulmuş ve tüm Doğu Avrupa ülkelerinin bu kuruluşa üye olması sağlanmıştır. Kominform'un ardından da Ocak 1949'da kolektivist modele uygun bir ekonomik örgütlenme olan Ekonomik Yardımlaşma Konseyi (COMECON), Sovyetler Birliği, Bulgaristan, Çekoslovakya, Macaristan, Polonya ve Romanya tarafından kurulmuştur. Görevleri "üye ülkeler arasında ekonomik deneyim alışverişi yapılmasını sağlama, üye ülkeler ekonomilerinin planlı gelişmesine katkıda bulunma,

²³² Galbraith, *Kuşku Çağı*, s. 223.

²³³ Maxime Lefebvre, *Amerikan Dış Politikası*, Çev. İsmail Yerguz, İstanbul, İletişim Yayınları, 2005, s. 38.

²³⁴ N. S. Aşukin, *et al.*, *Politika Sözlüğü*, Çev. Mazlum Beyhan, İstanbul, Sosyal Yayınlar, 1979, s. 129.

karşılıklı ekonomik ve teknik yardımlaşmayı sağlama”²³⁵ olan COMECON ile birlikte Doğu Bloku ülkeleri, “1960’larda bir ara Sovyet ideolojisinin terminolojisi içinde ‘reel olarak var olan sosyalizm’”²³⁶ olarak anılan Sovyet iktisadi yapısına dâhil edilmişlerdir. Böylelikle Kominform ve COMECON’un kurulmasıyla Doğu Bloku siyasi ve iktisadi yapılanmasını tamamlamıştır.

IV. Asya’da Komünizmin İlerleyişi

Avrupa’nın aksine Asya’da işler farklı bir seyirde işliyordu. Zira ABD burada 1950 yılına kadar Avrupa politikasıyla zıt bir politika izlerken, bu yıldan sonra tutumunu değiştirdi. Örneğin, Almanya Marshall yardımlarıyla desteklenirken, ABD, Japonya ile 1948 yılına gelindiğinde barış anlaşması dahi imzalanmamış ve bu ülkeyi cezalandırma yolunu seçilmişti; ancak bu ülkenin kaderi de komünizmin Asya’daki ilerleyişiyle, yani Çin Devrimi ve Kore Savaşı ile birlikte değişti.

Çin, yüzyılın ilk yıllarından itibaren devrim için gerekli koşullara sahip bir ülke durumundaydı. 1910 yılından itibaren milliyetçi eleştiriler seslerini yükseltmeye, 1917 Ekim Devrimi’nin ardından 1921 yılında kurulan Çin Komünist Partisi ile de sol kesim devrime giden yola katkıda bulunmaya başlamıştı. Sovyetler Birliği bu iki güç arasında ilk bakışta kendisinden beklenenin aksine bir tercih yapmış ve iktidardaki Milliyetçi Parti Kuomintang’ı desteklemeye başlamıştı. Çin Devrimi’nin efsanevi lideri Mao Zedong’a da her seferinde benzer bir telkinde bulunmuştu. Ne

²³⁵ *Ibid.*, s. 69.

²³⁶ Hobsbawm, *op. cit.*, s. 503.

var ki kısa süreli ittifaklar dışında milliyetçiler ile komünistler çatışma içinde oldular ve Ekim 1949'da Mao'nun komutasındaki komünistler mücadeleyi kazandılar.²³⁷

Çin'de gerçekleşen devrim ve Çin Halk Cumhuriyeti'nin kurulması, ABD'de şok etkisi yaratmış olmakla birlikte bu ülkenin Asya politikasını ilk başta değiştirmemiştir. Öyle ki ABD, 1937-1945 yılları arasında milliyetçilerin önce Japonya'yla, sonra da komünistlerle mücadelesini desteklemek amacıyla 4,5 milyar dolarlık yardımda bulunmuş olmasına rağmen, Başkan Truman, 5 Ocak 1950'de yaptığı bir açıklamada hükümetinin, bir komünist saldırı durumunda Formoza'ya çekilmiş bulunan milliyetçileri savunmayacağını açıklamıştı. Bir hafta sonra da Dışişleri Bakanı Dean Acheson, Formoza ve Asya anakarasını, ABD'nin güvenlik çemberinin dışına çıkardıklarını belirtmişti.²³⁸

Yine de ABD'nin Çin Halk Cumhuriyeti karşısında temkinli davrandığı belirtilmelidir. Zira Sovyetler Birliği ve ABD'nin Avrupalı müttefiklerinin de aralarında bulunduğu bir düzine ülke 1949 yılı sona ermeden Çin'in yeni yönetimini tanımışlarsa da Washington yönetimi ülke içinden, özellikle de Cumhuriyetçiler'den gelen baskılar sonucunda aynı doğrultuda davranmadı. 25 Haziran 1945 tarihinde başlayan Kore Savaşı nedeniyle de bu konuyu uzun bir süre için rafa kaldırdı ve tüm Asya politikasında değişikliğe gitti.²³⁹

Kore Savaşı'nın başlamasının ardından ABD, Güney Kore'ye verilen askeri desteğini hızla artırdı ve hem kendi askeri birliklerini hem de 27 Haziran günü Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nden üye devletlerin Güney Kore'yi

²³⁷ Blainey, *op. cit.*, s. 279-285.

²³⁸ Rappaport, *op. cit.*, s. 399-400.

²³⁹ *Ibid.*, s. 400.

desteklemesi yönünde çıkarttığı karar sonucunda oluşturulan Birleşmiş Milletler ordusunu Kuzey Kore'ye karşı savaşa dâhil etti. Üç yıl süren savaş sonucunda Haziran 1953'te ateşkes sağlandı ve taraflar neredeyse başladıkları noktaya geri döndüler.

Savaş bir açıdan bakıldığında hiçbir şey kazandırmamış beyhude bir savaştı.²⁴⁰ Zira üç yıl içinde ABD 50 milyar dolar harcamış, Güney Kore'ye yönelik büyük ekonomik ve askeri taahhütlerin altına girmiş, Kore'ye gönderdiği iki milyon askerinin elli dört binden fazlasını kaybetmiş ve sonuçta savaş neredeyse başladığı yerde bitmişti. Bir başka açıdan bakıldığında savaş, ABD'nin Güneydoğu Asya, özellikle de Japonya ve Üçüncü Dünya siyasetini tümünden değişikliğe uğratmıştır.²⁴¹

2 Eylül 1945 tarihinde Japonya'yla ateşkes anlaşması imzalanırken ABD'nin hedefi bu ülkeyi demokratikleştirmek, askerden arındırmak ve etkisizleştirmektir. Bu amaçla Douglas MacArthur komutasındaki ABD işgal kuvvetleri bir dizi faaliyette bulundu. Japonya'nın silahlı kuvvetleri dağıtıldı, büyük sanayi ve ticaret tröstleri (zaibatsu) parçalara ayrıldı ve sendikacılık özendirildi. Ayrıca 3 Mayıs 1947'de ülkeyi parlamenter demokrasi haline getiren yeni bir anayasa uygulanmaya kondu. Bununla birlikte, İmparator'un yetkileri ve sahip olduğu ilahi konum elinden alınarak, sadece "devletin ve halkın birliğinin sembolü" olarak tahtında kalmasına izin verildi. Son olarak da ABD modelini örnek alan bir hukuk sistemi oluşturuldu ve silahlanma yasağı getirildi.²⁴² Bu politikalarla amaçlanan bir toplumsal dönüşümdü. Ne var ki Uzakdoğu'daki çalkantılı günler süreci zorluyordu.

²⁴⁰ *Ibid.*, s. 408.

²⁴¹ Kennedy, *op. cit.*, s. 455.

²⁴² Rappaport, *op. cit.*, s. 409.

Kore Savaşı'yla ABD'nin Japonya politikası tümden değişti ve ABD, bu ülkeyi "azılı düşman" konumundan, komünizme karşı savaşta "ebedi mtfevik" konumuna yükseltecek adımları atmaya başladı. İlk olarak henüz imzalanmamış olan Barış Anlaşması, 4 Eylül 1951'de San Francisco'da gerçekleştirilen bir konferans ile imzalandı. Anlaşmayla birlikte Japonya, egemenliğini ve bağımsızlığını yeniden kazandı, uygulanan tüm cezalar ve kısıtlamalar kaldırıldı ve dokuz gün içinde işgal kuvvetlerinin tümünün ülkeyi terk etmesi kararlaştırıldı. Ne var ki ABD, "saldırđanlar" karşısında savunmasız bırakmamak amacıyla Japonya ile bir güvenlik anlaşması imzaladı ve askeri varlığını güvence altına aldı. Ardından da Japonya'ya daha önce konan silahlanma yasağına rağmen silahlanma izni verildi ve Japonya Ulusal Güvenlik Kuvvetleri kuruldu.²⁴³ Bir başka gelişme de ekonomi alanında görüldü. Barış anlaşması sonrasında parçalara ayrılan zaibatsular, artık Japon ekonomisinin temeli olarak görülmeye ve ekonomi, yeniden inşa edilmeye başlandı.²⁴⁴

V. Kalkınma Yılları: Dünya-ekonominin A-Evresi ya da Kapitalizmin

Altın Çağı

A. Batı'nın Kalkınması

İkinci Dünya Savaşı sonrası çöken Batı Avrupa ve Japon ekonomileri, 1950'li yıllarla birlikte ABD'nin mali yardımları²⁴⁵, BM anlaşmasıyla kurulan IMF ve Dünya Bankası, uluslararası ticaretin GATT ile düzenlenmesi ve kolektivist bloktan alınan planlı ekonominin Keynesçi iktisat ile bütünleştirilmesi sonucunda Altın Çağ

²⁴³ *Ibid.*, s. 410.

²⁴⁴ Kennedy, *op. cit.*, s. 454.

²⁴⁵ ABD 1945-1952 yılları arasında Batı Avrupa, Asya ve Pasifik ülkelerine 38 milyar dolarlık yardım yaptı. Beaud, *op. cit.*, s. 254.

olarak adlandırılan döneme girdi. Yeni oluşturulan sistem sayesinde Kapitalist Blok daha önce görülmemiş bir performans sergiledi ve Altın Çağ'da emsalsiz bir gelişme gösterdi. Ne var ki bu dönem ABD için “ekonomik ve teknolojik ilerlemeden çok görece bir gerileme dönemi idi.”²⁴⁶

1950–1973 yılları arasında ortalama kişi başına düşen GSMH büyüme oranları İngiltere için %2,4, Almanya için %5, Fransa için %4, tüm kapitalist Avrupa için %4,1 ve Japonya için %8,0'ken, ABD için %2,4 olarak gerçekleşmiştir. Benzer bir biçimde ortalama GSMH büyüme oranları sırasıyla İngiltere için %2,9, Almanya için %6, Fransa için %5, tüm Batı Avrupa için %4,9 ve Japonya için %9,2'ken ABD için %3,9'dur. İşgücü verimliliğinde de Batı Avrupa ve Japonya'nın ABD karşısındaki üstünlüğü göze çarpmaktadır: İngiltere %3,1, Almanya %6, Fransa %5,1, Batı Avrupa ortalaması %5, Japonya %7,7 ve ABD %2,7. Rakamların gösterdiği üzere ABD, kapitalizmin altın çağında önde gelen kapitalist ülkelerden yalnızca İngiltere'yi GSMH göstergelerinde geçebilmişken, verimlilik artışında bu ülkenin bile gerisinde kalmıştır. Bu göstergelere ek olarak işsizlik rakamlarında da Avrupalı devletler altın bir çağ yaşamışlardır. 1950-1973 yılları arasında önde gelen on iki²⁴⁷ Avrupa devletinin ortalama işsizlik oranları %2,4 gibi çok düşük bir düzeyde seyretmiştir. Bu muazzam gelişme sonucunda da Avrupa dünyanın geri kalanından azımsanmayacak miktarlarda göç almıştır.²⁴⁸

²⁴⁶ Hobsbawm, *op. cit.*, s. 346.

²⁴⁷ Almanya, Avusturya, Belçika, Danimarka, Finlandiya, Fransa, Hollanda, İngiltere, İsveç, İsviçre, İtalya, Norveç.

²⁴⁸ Angus Maddison, “The Nature and Functioning of European Capitalism: A Historical and Comparative Perspective”, *Banca Nazionale del Lavoro Quarterly Review*, December 1997, s. 14-15; s. 32-34.

Batı Avrupa devletlerinin ve Japonya'nın ekonomik gelişiminde bir altın çağ yaşamalarında ABD yardımları kadar askeri harcamaların da rolü büyüktür. Zira “Avrupa bütünleşmesi ve dünya ekonomisinin genişlemesi, Marshall Planı ile diğer yardım programlarının içerdiğinden çok daha kapsayıcı bir dünya nakit dolaşımını gerektirmekteydi. Bu daha kapsayıcı dolaşım, sonunda, dünyanın barış zamanında gördüğü en büyük yeniden silahlanma çabası ile gerçekleşti.”²⁴⁹ Yoğun silahlama harcamaları ABD için üç açıdan önem taşıyordu. İlk olarak ABD’de talebi destekleyecek yeni bir araç sağlayacaktı. İkinci olarak Marshall Planı’nın sona ermesinin ardından Avrupa’ya yapılacak yardımın sürekliliği elde edilebilecekti. Son olarak da NATO’nun kurulmasıyla beraber ABD ile Avrupa askeri kuvvetlerinin bütünleşmesi sonucunda Avrupa’nın ekonomisini ABD’ye kapatmasını engelleyecekti.²⁵⁰ Kore Savaşı’nın başlamasıyla beraber silahlanmanın sıçrama göstermesi, dünya-ekonominin 1945 sonrası dönemde yaşadığı nakit sıkıntısını aşmasını sağladı ve yirmi üç yıllık genişleme evresi boyunca dünya-ekonominin ihtiyaç duyduğu paranın tümünü sundu.²⁵¹

ABD’nin çok büyük miktarlardaki parayı maddi ve askeri yardımlarla dünya-ekonomiye pompalamasının nedeni sadece ekonomik değil, aynı zamanda da siyasiydi. ABD’nin Batı Avrupa ve Japonya’ya yardımlarının siyasi alandaki sonucu, bu ülkelerin güdülen-devlet haline gelmeleriydi. Zira ABD’nin devletlerarası alanda sözünü dinleyecek ve aldığı kararları sorgusuz sualsiz kabul edecek güvenilir müttefiklere ihtiyacı vardı. O günün şartlarında da bu rolü Japonya ve Batı

²⁴⁹ Arrighi, *Uzun Yirminci Yüzyıl*, s. 438.

²⁵⁰ Arrighi, *Uzun Yirminci Yüzyıl*, s. 439’dan Fred Block, *The Origins of International Economic Disorder. A Study of United States Monetary Policy from World War II to the Present*, Berkeley, CA, University of California Press, 1977, s. 103-104.

²⁵¹ Arrighi, *Uzun Yirminci Yüzyıl*, s. 440.

Avrupa'dan daha iyi oynayabilecek başka hiçbir devlet görünmüyordu.²⁵² Böylelikle ABD hegemonyası meşruiyetini sağlayacak “destekçilerini” bulmuş oluyordu.

Bedeli ne olursa olsun “kapitalizmin altın çağı” olarak adlandırılan dönem, Batı Avrupa ve Japonya için benzersiz bir gelişme dönemi olmuş ve bu ülkeler ABD ile otuz yıllık iki dünya savaşı süresince ortaya çıkan farkı kapatma şansı bulmuşlardır. Peki, benzer bir durum dünyanın geri kalanı için geçerli miydi?

Bu sorunun yanıtı bulabilmek için öncelikle ABD'nin Kore Savaşı sonrası Üçüncü Dünya'ya yönelik politikasındaki değişimi anlamak gereklidir; çünkü 1950 sonrasında ABD'nin sömürgelere yönelik politikası Wilson'dan beri savunduğu ulusların kendi kaderini tayin hakkı çerçevesinin dışına çıkmış ve sömürgeci güçlerin lehine seyretmeye başlamıştır.

B. Üçüncü Dünya: Darbe, Kalkınmacılık, Tarafsızlık ve Hayal Kırıklığı

ABD, İkinci Dünya Savaşı sona erdiğinde Wilsoncu dünya görüşüyle ulusların kendi kaderini tayin hakkını ve ekonomik kalkınma ve refah artışı çabalarını destekliyor; ancak sömürgeleştirme sürecinin bir aciliyeti olduğunu düşünmüyordu. Zira Üçüncü Dünya'nın, Batı Avrupa'nın durumu ve Sovyetler Birliği'nin nüfuz alanları kadar sıkıntılı olmadığını düşünüyor ve bu nedenle esas ağırlığını Batı Avrupa'nın kalkındırılması ve Sovyetler Birliği ile ilişkilerine veriyordu. Dahası sömürgeci güçler de sömürgelerinden hemen vazgeçmek niyetinde değillerdi. Gerçi her birinin sömürgelerine yaklaşımı farklıydı; ancak yine de hiçbiri, kontrolü altında tuttuğu bölgelere başka bir gücün karışmasını istemiyordu.²⁵³ Sonuç

²⁵² Wallerstein, “America and the...”, s. 4

²⁵³ *Ibid.*, s. 6.

olarak bu güçlerin her biri farklı yöntemlerle de olsa süreci durdurmak, en azından yavaşlatmak için ellerinden geleni yaptılar. Yine de Avrupalı devletlerin tüm çabalarına rağmen savaşın son yıllarında sömürgelerde bağımsızlık hareketleri ortaya çıkmaya başladı, özellikle de Japon işgali sonrası Güneydoğu Asya’da. Japonya’nın İkinci Dünya Savaşı sırasındaki yayılması bir yandan Avrupalıların Güneydoğu Asya’daki hâkimiyetine son verirken, diğer yandan da Asya’daki bağımsızlık hareketlerini tetikledi. Zira Japonya işgal ettiği topraklardan çıkmadan hemen önce, Tayvan ve Kore dışındaki tüm eski Avrupa sömürgelerinin bağımsızlıklarını ilan etmiş ve Avrupalı güçleri zor durumda bırakmıştı. Ne var ki İngiltere geri çekilmenin koşullarını çoktan belirlemiş olduğundan, esas zorda kalanlar Endonezya’yı kontrol eden Hollanda ve Çinhindi’ni²⁵⁴ elinde bulunduran Fransa oldu.²⁵⁵

Japonya’nın eski sömürgelerde yarattığı etki farklılık göstermektedir: Bir kısmı Japonya’ya Avrupalı efendilerine kıyasla daha olumlu bakmaktayken, diğerleri büyük bir nefret beslemekteydi. Genel olarak bakıldığında “faşizm” ve Japonya, Asya, Afrika ve İslam dünyasının büyük bir kısmı için savaş sırasında önemli bir düşman bile değildi, esas olan “emperyalizm” ya da “sömürgecilik”ten, özellikle de Avrupalı sömürgeci güçlerden kurtuluştu.²⁵⁶ Bu nedenle de Japonya’nın savaş sırasında Fransa, Hollanda ve İngiltere karşısında elde ettiği kazanımlar genel olarak olumlu karşılanmış ve bağımsızlık yanlısı hareketleri cesaretlendirmiştir. Bununla birlikte Japon işgali kalıcılaştıkça direniş hareketlerinden nasibini almıştır. Örneğin Vietnam’da Ho Chi Minh liderliğindeki Vietminh, 1942 yılından itibaren ülkedeki Fransız ve Japon ortak yönetimine karşı mücadeleye girişti ve bu mücadelesinde

²⁵⁴ Çinhindi, bugünkü Kamboçya, Laos ve Vietnam’dan oluşmaktadır.

²⁵⁵ Ferro, *op. cit.*, s. 431-433.

²⁵⁶ Hobsbawm, *op. cit.*, s. 229

ABD ve Çin'den destek gördü. Dahası Aralık 1943'te gerçekleştirilen Tahran Konferansı sırasında Roosevelt ve Stalin, Churchill'in itirazlarına rağmen, Fransa'nın Çinhindi'ni terk etmesi gerektiği konusunda fikir birliğine vardılar²⁵⁷ ve böylelikle Çinhindi'ndeki bağımsızlık mücadelesine desteklerini sürdürdüler.²⁵⁸

Avrupalı imparatorlukların tüm çabalarına karşın sömürgeciliğin yıkılışı çok çabuk oldu ve sömürgeler bağımsızlık savaşlarından zaferle ayrıldılar. Öyle ki 1947'den 1960'lara kadar Asya ve Afrika'da yüzden fazla devlet, Cezayir ve Vietnam gibi çok kanlı örneklerin yaşanmasına rağmen devletlerarası sisteme nispeten barışçıl biçimlerde dâhil oldular. Ancak sömürgeciliğin bu ülkelerdeki etkilerinin silinmesi bağımsızlıkla kıyaslandığında çok daha zordu ve silinemedi; çünkü merkezin eski sömürgeler üzerindeki ekonomik, politik ve kültürel etkileri yeni sömürgecilik yoluyla devam ettirildi.²⁵⁹ Yeni emperyalizm olarak da adlandırılan bu siyasetin başlıca oyuncusu tabii ki dünya-sistemin egemen gücü ABD'ydi.

ABD teorideki Wilsoncu düşünceye rağmen, özellikle Çin Devrimi ve Kore Savaşı sonrasında, bağımsızlık hareketlerini engellemeye çalışan Avrupalı devletleri Güney'e karşı savaşlarında destekledi. Süreç geri dönülemez noktaya gelince de

²⁵⁷ Roosevelt'in savaş sonrası dönemde imparatorlukların eski sömürgelerini yeniden kontrol alma istekleri hakkındaki görüşleri: "Bir ülke Fransa'ya ait olabilir mi? Hangi mantığa, hangi göreneğe ve hangi tarihsel yasaya dayanabilir bu? Bu savaştan sonra, bir milyon insanın tekrar yarı köle durumuna düşmesine izin verirsek, dünyamızın ne hale gelebileceğinden söz ediyorum... Bu savaşı [kazandığımızda], Amerika Birleşik Devletleri'nin, Fransa'nın emperyalist hırslarını hoş gören hiçbir planını kabul etmemesi ve İngiliz İmparatorluğu'nun isteklerine yardımda bulunmaması ve bu konuda İngiltere'ye cesaret vermemesi için elimden gelen bütün çabayı harcayacağım." Raimondo Luraghi, *Sömürgecilik Tarihi*, Çev. Halim İnal, İstanbul, E Yayınları, 2000, s. 302.

²⁵⁸ Ferro, *op. cit.*, s. 433-435.

²⁵⁹ Lewellen, *op. cit.*, s. 24.

sömürgeci güçlerden yönetimleri “ılımlı” liderlere bırakmasını istedi.²⁶⁰ Yönetimi ele geçirenler, “ılımlı” liderler olmadığında da kendisi doğrudan müdahil oldu.

“ılımlılık” liderin demokratik olup olmamasıyla ilgili değildi. Nitekim ABD 1950’den itibaren baskıcı Güney Kore’ye verdiği askeri desteği artırdı, daha önce desteklemeyeceğini açıkladığı Tayvan’ı Çin’e karşı korumaya aldı ve Çinhindi’nde komünist Vietminh’e karşı mücadele için silah ve para desteğinde bulunarak²⁶¹ ılımlılık ile demokrasi arasındaki bağı kopardı. Zira burada sayılan yönetimlerden hiçbiri demokratik niteliğe sahip değildi, hatta her biri baskıcı ve yolsuzluğa batmış durumdaydı. Bu manzara, her ne kadar “özgür dünya” anlayışıyla uyuşmuyorsa da ABD için önemli bir sorun teşkil etmiyordu. Bu ülke için önemli olan, John F. Kennedy’nin 1960’larda Karayipler hakkında yaptığı bir konuşmada açık bir şekilde ortaya koyduğu gibi “sol”²⁶² görüşlü bir liderin iktidara gelmemesiydi:

“Tercih sırasına göre üç [yönetim biçimi] olasılığı vardır: Saygın bir demokratik rejim, Trujillo²⁶³ rejiminin devamı veya bir Castro rejimi. Biz ilkini hedeflemeliyiz; ancak üçüncüyü engelleyebileceğimizden emin oluncaya kadar da ikinci [seçenekten] vazgeçemeyiz.”²⁶⁴

Kısacası, ABD’nin Üçüncü Dünya’daki müdahaleleri dünyayı demokrasi için güvenli kılmaktan çok, sermaye için güvenli kılmayı hedeflemiştir. Bu maksatla

²⁶⁰ Wallerstein, “The Cold War...”, s. 1104.

²⁶¹ Kennedy, *op. cit.*, s. 455.

²⁶² Sol için tırnak işaretinin kullanılmasının nedeni, bu kavramın, Muhammed Musaddık’tan Fidel Castro’ya kadar kapitalizm içinde kalkınmayı savunanlarla komünizm içinde kalkınmacılığı savunanları kapsayan geniş bir yelpazeyi temsil ediyor olmasıdır.

²⁶³ Rafael Trujillo, Dominik Cumhuriyeti’ni 1930-1961 yılları arasında yönetmiştir. Trujillo, 1930-1948 ve 1942-1952 yılları arasında ülkenin resmi başkanı olarak görev yapmışken, 1952’den 1961’de suikast sonucu öldürülmesine kadar geçen dokuz yıllık sürede ülkeyi askeri bir diktatör olarak yönetmiştir.

²⁶⁴ Aktaran: Sullivan, *op. cit.*, s. 3

yapılanlar sadece ABD’li şirketlerin o ülkelerdeki yatırımlarını korumakla sınırlı kalmamış, çok daha büyük bir hedef olan kapitalist sistemin kendisinin korunmasını amaçlamıştır. Bu politikayı savunmak için de kapitalizmin gelişmekte olan ülkelerde, uzun vadede demokrasiyi geliştirebileceği ve yaşam kalitesini yükseltebileceği iddia edilmiştir. Ne var ki bahsi geçen demokrasi ve yüksek yaşam standartları ancak küçük bir kapitalist sınıfın elde edebildiği, topluma yayılamayan iyi niyet bildirimleri olarak kalmıştır. Kısa vadede ise bu politika, müdahale edilen ülkelerin hem ekonomilerinin hem de iç ve dış siyasetlerinin merkez ülkelerin kontrolü altına girmesiyle sonuçlanmıştır. Böylelikle hem Wilsoncu kalkınmacılığa alternatif bir kalkınma stratejisi yaratılamamış hem de Yalta’da varılan sınırların dışına çıkabilen bir dış politika izlenememiş ve sistem güvence altına alınmıştır.²⁶⁵

Sistemi, sistem karşıtı hareketlerden korumak amacıyla ABD’nin ideolojik propagandadan ekonomik yardım ve askeri müdahaleye kadar her çeşit silahını kullanması sonucunda, Birinci ve İkinci Dünyalar Barış Çağı’nda yaşarken, Üçüncü Dünya, bir savaş, darbe, istikrarsızlık ve kargaşa çağına girdi.²⁶⁶ Sonuç, siyasi bağımsızlıklarını büyük umutlarla elde eden yeni devletlerin halklarının modern devlet yönetimi kurma ve kalkınma çabalarında yaşadıkları büyük hayal kırıklığı oldu.

Soğuk Savaş çağı, askerlerin tüm dünyada siyasete aktif bir biçimde müdahale ettikleri bir dönem olarak modern dünya-sistem tarihinde yeni bir döneme işaret etmektedir. Zira Latin Amerika’da askeri darbeler bir gelenek olsa da, dünyanın geri kalanında, özellikle Birinci Dünya savaşı öncesinde, askeri yönetim altında bulunan

²⁶⁵ *Idem.*

²⁶⁶ Hobsbawm, *op. cit.*, s. 584.

herhangi bir devlet yoktu. İki savaş arası dönemin son yıllarında İspanya, iç savaş sonrasında General Franco'nun diktatörlüğü altında yönetilmeye başlamış olsa da askerlerin doğrudan yönetime katılması hala yaygın bir uygulama değildi. Soğuk Savaş ile birlikteyse askerler yönetime daha fazla müdahil olmaya başladılar. Özellikle eski sömürgeler yeni bağımsız devletler haline geldikçe askerlerin müdahalesi yaygınlaştı. Nitekim “Üçüncü Dünya komünist rejimlerinin ana gövdesini (Kuzey Kore, Çin, Hindini cumhuriyetleri ve Küba) ve Meksika Devrimi'nden kaynaklanan uzun süreli yerleşik rejimi atlarsak, en azından 1945'ten beri başından askeri rejim olayları geçmemiş herhangi bir cumhuriyet düşünmek zordur.”²⁶⁷ Bunun başlıca nedeni savaş sonrası sömürsüzleştirme dalgası sonucunda ortaya çıkan devletlerin etkin hükümetlere sahip olmamasıdır. Böyle devletlerde genellikle ancak silahlı kuvvetler, devlet temelinde siyaset yapabilecek ve istikrar sağlayabilecek güce sahip olabiliyordu. Dahası bu kuvvetler süper güçler arası mücadelenin araçları, yani müttefikleri ve potansiyel müşterileri oldukları için, süper güçler tarafından destekleniyor ve silahlandırılıyorlardı. Üçüncü Dünya'nın özellikle yeni, küçük ve zayıf devletlerinde bir istikrarsızlık unsuru olarak tecrübesiz ve yetersiz hükümetler, askeri müdahaleler için uygun ortamları oluşturuyorlardı. Böyle durumlarda yönetimin “sol” görüşlü bir liderin eline geçebileceğine dair en küçük bir ihtimal dahi “solcu” liderin karşıtlarına ABD'nin doğrudan ve dolaylı desteğini garanti ediyordu.²⁶⁸ Nitekim ABD'nin mutlak hegemonyası çağı, İran'da 1953 yılında Muhammed Musaddık'a karşı gerçekleştirilen darbeden 1973'te Şili'de Salvador Allende'ye karşı yapılan Pinochet darbesine kadar bu tür müdahale örnekleriyle doludur.

²⁶⁷ *Ibid.*, s. 469.

²⁶⁸ *Ibid.*, s. 469-471.

ABD tarafından yapılan ve desteklenen askeri müdahaleler merkez-çevre ilişkilerinde buzdağının ancak görünen yüzünü oluşturmaktadır. Zira eşitsiz mübadele yoluyla el koyma ve böylelikle çevreden merkeze yapılan artı transferi, kapitalist dünya-ekonominin en temel özelliğini oluşturmaktadır. Özellikle uluslararası kurumsal düzenlemeler bu eşitsizliğin hegemon gücün yararına olacak şekilde işlemlerini sağlamakla görevlidir. IMF gibi uluslararası kurumlar bu iş için biçilmiş kaftandır. Bu kurumların görevleri, devletler üzerinde kurumsal baskı yaratarak hükümetlerin korumacı ekonomi politikalarını bırakıp, piyasalarını dış ticarete açmalarını sağlamak ve böylelikle eşitsiz mübadele için yolları temizlemektir.²⁶⁹

Merkez ülkelerin tüm çabalara karşın Üçüncü Dünya, Yalta'da oluşturulan ideolojik çerçeveyi (3. madde) kırmayı ve üçüncü bir yol seçerek tarafsız bir güç olarak dünya sahnesine çıkmayı başarmıştır. Dahası Güney'in yeni ülkeleri, kapitalist ve komünist dünyaların sundukları "farklı" modernleşme seçeneklerine 1955'te gerçekleştirilen Bandung Konferansı ile ayrı bir blok oluşturarak karşılık vermiştir. Altı yıl sonra da Afrika'nın bağımsızlık hareketleri neticesinde ortaya çıkan yeni devletlerin katılımıyla birlikte Bandung'dan çok daha fazla sayıda devletin içinde yer aldığı Bağlantısızlar Hareketi ortaya çıkmıştır.²⁷⁰

1955 yılı Üçüncü Dünya'nın tarihinde çok önemli bir anı işaret etmektedir; zira bu yıl, yirmi dokuz Üçüncü Dünya ülkesi, Endonezya'nın Bandung şehrinde bir araya gelerek Samir Amin'in "Bandung Dönemi" olarak adlandırdığı yirmi beş yıllık

²⁶⁹ Harvey, *op. cit.*, s. 150. Bu süreç neoliberalizmin yayılmasıyla birlikte özellikle 1980'lerden sonra hızlanmış ve üretim, ticaret, hizmet ve finans sektörleriyle her koldan etkin hale gelmiştir. Ne var ki 1980 öncesinde de özellikle ticaret ve parasal yardımlar yoluyla çevreden merkeze artı transferini sağlamıştır.

²⁷⁰ Makki, *op. cit.*, s. 159.

sürecin (1955-1980) ilk adımını atmışlardır.²⁷¹ Bandung Konferansı'nda toplanan devletler, sömürgeciliğin sonsuza dek ortadan kaldırılması gerektiğini, birinci ve ikinci dünyaların arasında konumlanan yeni bir yol olan Üçüncü Dünya'nın varlığını tüm dünyaya ilan etmişlerdir.²⁷² Bu ilan aynı zamanda eski sömürge topraklarında yaşayan halkların haklarının da kabul edildiği yeni bir dünya sisteminin kurulması isteğinin ilanıydı. Bu hakların başında ulusal bağımsızlık elde ederek devletlerarası sistemin eşit bir üyesi olarak kabul görmek ve “kalkınma” hakları geliyordu. Bu yönleriyle “çağımız Üçüncü Dünya'sının ulusal burjuva projesi”²⁷³ olan Bandung süreci, Samir Amin'e göre emperyalizmi kendi talepleriyle uyuma zorlayan bir ileri atılımın kaynağıydı ve Güney halklarının sağlık, eğitim, modern devlet kurma, sosyal adalet ve sanayileşme alanlarında gerçekleştirdiği bir başarı öyküsüyü.²⁷⁴

Konferans her üç dünyada da büyük yankı uyandırdı, özellikle de bağımsızlıklarını henüz kazanamamış olan sömürgelerde. Bandung'un sömürgeciliği kesin bir dille mahkûm etmesi, bağımsızlık hareketleri üzerinde muazzam bir etkide bulunarak Afrika halklarını canlandırdı ve 1960'lı yıllarda Afrika kıtasının tamamı bağımsızlığını kazandı.²⁷⁵ Artık sömürgecilik tarihe karıştıyordu.

Üçüncü Dünya'da yarattığı heyecan ve etki nedeniyle Bandung ruhu, Batı'da rahatsızlığa yol açtı. Konferansın etkisinin büyümeden engellenmesi amacıyla 1956'da İngiltere, Fransa ve İsrail ortak planıyla gerçekleşen Süveyş Krizi sırasında, sürecin öncülerinden Mısır lideri Cemal Abdül Nasır ortadan kaldırılmaya çalışıldı.

²⁷¹ Samir Amin, *V. Enternasyonal İçin...*, Çev. Fikret Başkaya, İstanbul, Özgür Üniversite Kitaplığı, 2007, s. 16.

²⁷² Luraghi, *op. cit.*, s. 301.

²⁷³ Samir Amin, “Çeperde: Ulusal Kurtuluşun Sonu Mu?”, Samir Amin, et. al., *Büyük Kargaşa. Yeni Toplumsal Hareketlerin Krizi*, Çev. Erden Akbulut, İstanbul, Alan Yayıncılık, 1993, s. 121.

²⁷⁴ Amin, *V. Enternasyonal İçin...*, s. 19.

²⁷⁵ Luraghi, *op. cit.*, s. 301-302.

Batılı güçler Mısır'da başarılı olamadılarsa da merkezin çevrenin başkaldırısına karşı mücadelesi devam etti ve sonunda da merkez bu mücadeleyi kazandı. 1970 yılına gelindiğinde Üçüncü Dünya'nın 1960'lardaki radikal yöneticilerinin önemli bir kısmı (Cemal Abdül Nasır, Sukarno, Kwame Nkrumah, Modibo Keita²⁷⁶) yönetimden uzaklaştırılmışlardı. Yine de Bandung Projesi, 1975 yılına kadar canlılığını sürdürdü ve 1955-1975 yılları arasında en parlak dönemini geçirdi;²⁷⁷ ancak 1980'e gelindiğinde çevre, emperyalizmi kendi ihtiyaçlarına uyarlama gücünü kaybetti ve merkezin ihtiyaçlarına cevap verecek şekilde yeniden biçimlendirileceği neoliberal politikalara mahkûm oldu.²⁷⁸

Wallerstein, kalkınmacılığa ve Üçüncü Dünya devletlerinin kalkınma çabalarına, dolayısıyla da Bandung Projesi'nin elde ettiği kazanımlara karşı Samir Amin'den farklı bir yaklaşım sergilemektedir. Wallerstein'e göre, kapitalist dünya-sistemi, bırakın tüm ülkelerin bir arada kalkınmasını, birçok ülkenin eşzamanlı olarak kalkınmasına bile olanak vermeyen bir yapıya sahiptir. Yani dünya-ekonomisinin herhangi bir yerinde yaşanan bir "kalkınma" süreci ancak başka bir bölgedeki "geri kalma" pahasına gerçekleştirilmektedir. Dolayısıyla yoksulluk ve kalkınma madalyonunun iki yüzünü oluşturmaktadır.²⁷⁹ Kısacası oynanan oyun bir "sıfır toplamlı oyun"dur.

Oyun, tüm dünya-sistem tarihi boyunca sıfır toplamlı olmuştur ve kapitalizmin altın çağı da dâhil olmak üzere bunun hiçbir istisnası yoktur. Nitekim Batı ile

²⁷⁶ Endonezya Devlet Başkanı 1967 yılında görevinden ayrılmak zorunda kaldı; Gana kurucu Devlet Başkanı Kwame Nkrumah 1966 yılında Çin ziyareti sırasında bir askeri darbeye yönetimden uzaklaştırıldı; Mali Devlet Başkanı Modibo Keita 1968'de bir askeri darbe sonucu görevinden ayrılmak zorunda kaldı; Abdül Nasır ise 1970 yılında geçirdiği kalp krizi sonucu hayata veda etti.

²⁷⁷ Amin, "Çeperde: Ulusal Kurtuluşun...", s. 120.

²⁷⁸ Amin, *V. Enternasyonal İçin...*, s. 19.

²⁷⁹ Wallerstein, *Liberalizmden Sonra*, s. 161.

dünyanın geri kalanında kişi başına düşen GSYİH'lara bakıldığında, 1500 yılında benzer konumda bulunan bu iki grubun 1975'e kadar birbirlerinden ne kadar uzaklaştıkları görülebilir. Angus Maddison'un yaptığı hesaplamalara göre, kişi başına düşen GSYİH, 1500 yılında Batı için 717 dolar iken, dünyanın geri kalanı için 535 dolardı. 1950 yılına gelindiğinde Batı'da yaşayanlar için 6.016 dolara çıkmışken, dünyanın geri kalanında 1.122 dolara çıkmıştır. 1975 yılında ise aradaki fark daha da açılmış ve 13.579 dolar ile 2.167 dolar olarak gerçekleşmiştir. Yani "kalkınma" ideolojisinin iddia ettiğinin aksine aradaki fark kapanmamış, aksine giderek açılmıştır. Öyle ki 1500 yılında kişi başına düşen yurtiçi hâsıla Batı'da dünyanın geri kalanının yalnızca 1,34 katıyken, bu oran 1950'de 5,36'ya, 1975'te de 6,26'ya çıkmıştır.²⁸⁰

Sonuç olarak söylemek gerekir ki dünya-sisteminin çevresindeki halklar 1960'ların sonuna gelindiğinde 1945'ten sonraki iki hedeflerinden ilki olan daha fazla özerklik hedefine, eski sömürgelerin bağımsız birer devlet olarak devletlerarası sistemde yer edinmeleri ve hâlihazırda bağımsız olanların da daha güçlü milliyetçi rejimlere sahip olmalarıyla ulaşabilmişlerdir. İkinci hedefleri olan daha fazla zenginlik içinse aynı şeyi söylemek pek mümkün değildir. Zira savaş öncesi dönemle kıyaslandığında tüm dünya halklarında gözle görülür bir gelişme yaşanmış olsa da çevrenin kalkınması (merkez ile çevre arasındaki farkın kapatılması) ideali dünya-ekonomisinin genişleme evresinden merkezin, çevreye kıyasla çok daha fazla

²⁸⁰ 1991 dolar kuruyula. Angus Maddison, "Economic Progress: The Last Half Century in Historical Perspective", 1999, s. 11. <http://www.ggd.net/maddison/>.

yararlanması dolayısıyla başarısız ve 1970'li²⁸¹ yıllarda kalkınmacılık sona ermiştir.²⁸²

Kalkınmacılığın iflasa doğru sürüklendiği algısının dünya çapında yerleşmesi, kalkınmacı oydaşmanın bozulmasına ve ABD hegemonyasının sarsılmasıyla sonuçlanan 1968 devrimine yol açmıştır.²⁸³

VI. 1968 Devrimi ve Bretton Woods Sistemi'nin Çöküşü: Kartal İrtifa

Kaybediyor

A. Bir Dünya Devrimi Olarak 1968 Devrimi

1848'in ardından ikinci dünya devrimi olan 1968 devrimi, bir yandan 1945 ile başlayan karşı-devrime karşı bir devrim girişimidir, bir yandan da 1917 devriminin amaçlarını yerine getirme ve hatta onu aşma çabasıdır.²⁸⁴ Bu hedefler doğrultusunda 1968'deki protestoların hepsi ABD'nin dünya-ekonomideki hegemonyasına ve "eski sol" olarak adlandırılan hareketlerin yetersizliğine karşı çıkmışlardır.²⁸⁵

1848 devriminin başarısı sistem karşıtı hareketlerin temel bir politik stratejiye sahip olmalarını sağlamasıydı. Bu strateji, toplumu ve dünyayı dönüştürme yolunda devlet iktidarını ele geçirmektir ve bunun ulaşılabılır bir hedef olduğunu kanıtlayan 1917 Devrimi oldu. Bu tarihin ardından İkinci Dünya Savaşı'na kadar bu amaç doğrultusunda önemli kazanımlar elde edilememiş olsa da 1945 sonrasında eski sol sistem karşıtı hareketlerin üç türü -Üçüncü Enternasyonal komünistleri, İkinci

²⁸¹ Kalkınmacılığın 1970'lerde sona ermesi ironik bir durumdur; çünkü 1970'ler Birleşmiş Milletler tarafından "Kalkınma Onyılı" olarak ilan edilmişti. Wallerstein, *Liberalizmden Sonra*, s. 106.

²⁸² Wallerstein, *Ibid.*, s. 156-157.

²⁸³ *Ibid.*, s. 116.

²⁸⁴ Arrighi, Hopkins ve Wallerstein, *op. cit.*, s. 96.

²⁸⁵ Wallerstein, *Liberalizmden Sonra*, s. 116.

Enternasyonal sosyal demokratları ve Avrupa dışı milliyetçileri- de önemli başarılarla imza atmışlardı: Yugoslavya ve Çin’de komünistler, İngiltere’de İşçi Partisi ve neredeyse tüm Üçüncü Dünya devletlerinde milliyetçi hareketler iktidara sahip olmuşlardı. Bu başarılar neticesinde 1848’in hedeflerine dünyanın her yerinde ulaşılması an meselesi olarak görülüyordu.²⁸⁶

Ne var ki bu iyimserlik iki nedenden ötürü abartılıydı: 1945 karşı-devriminin gücü ve eski sol hareketlerin devlet iktidarını ele geçirdikten sonraki yönetsel başarısızlıkları. 1945’ten itibaren dünya-sisteminde ABD hegemonyasının kurumsallaştırılması, sistem karşıtı hareketlerin artan siyasi gücü azaltacak bir karşı-devrimdi ve önemli ölçülerce eski solun her üç tipine karşı da başarılı olmuştu. Bir kere, Yalta Anlaşması’yla birlikte ABD, Üçüncü Enternasyonal komünistlerini kendi sınırları içinde kalmaya ikna etmiş ve SSCB’nin önderliğindeki bu devletler de bu sınırları aşmamış veya (Kore’de) aşamamışlardır. Dahası “anti-komünist” ideolojik propaganda ile İkinci ve Üçüncü Enternasyonaller arasındaki karşıtlığı katılaştırıp ve Batı işçi sınıfını uysallaştırıp ABD, bu sınıfın devrimci çizgiden uzaklaşmasını sağlamıştır. Son olarak da Vietnam gibi istisnalar bir kenara bırakılırsa, ABD Üçüncü Dünya milliyetçi hareketlerinin politik ifadelerini yumuşatmaya ve dönüştürmeye çabalamış ve diğer iki eski sol türünde olduğu gibi bunda da başarılı olmuştur.²⁸⁷

1848’in başarılı olmasının önündeki ikinci engel, eski solun bir kez iktidara geldikten sonra beklenen başarıyı gösterememesiydi. Sovyetler Birliği’nde Stalin dönemiyle başlayan ve 1930’larda en şiddetli dönemi yaşanan terör ve hataların 1945

²⁸⁶ Arrighi, Hopkins ve Wallerstein, *op. cit.*, s. 97.

²⁸⁷ *Ibid.*, s. 97-98.

sonrasında tüm Doğu Bloğu ülkelerinde yaşanması, Batı'da iktidara gelen sosyal demokratların sömürgelerde uyguladıkları baskı ve Üçüncü Dünya milliyetçilerinin toplumsal dönüşüm ve kalkınma alanlarında beklenen başarıyı gösterememesi eski sol taraftarlarında büyük hayal kırıklığına yol açtı. Eski solun yaşadığı ve yaşattığı tüm olumsuzluklar 1960'larda yeni toplumsal hareketlerin ortaya çıkmasına yol açtı ve sonucunda 1968'de yeni sol olarak da adlandırılan bu hareketlerin protestoları tüm küreyi sardı: Prag Baharı'ndan Columbia Üniversitesi'ne her yerde büyük bir patlama meydana geldi.²⁸⁸

Fiilen yaklaşık olarak beş yıl süren 1968 Devrimi ateşi 1970'lerin ortalarına gelindiğinde tamamen kül olmuştu. Ne var ki devrim, kontrol altına alınmışsa da dünya-sistemin güç ilişkilerinde dört temel değişime yol açmıştı. Bu değişimlerin ilki Batı ve Doğu'nun Güney'i denetleme gücündeki gözle görülür azalmadır. ABD'nin 1968'de Vietnam'da başlattığı Tet Saldırısı'nın başarısızlığı ve bu saldırının üzerinden beş yıl geçmeden bu ülkeyi terk etmek zorunda kalması sonucunda Kuzey-Güney ilişkilerinde önemli bir dönüşüm yaşanmıştır. Benzer bir biçimde Sovyetler Birliği'nin Afganistan'dan çekilmek durumunda kalması Doğu-Güney ilişkilerinde bir dönüşüme yol açmıştır. Kısacası her iki gücün yüksek askeri harcamalarına rağmen Güney'i kontrol altında tutma yetenekleri zayıflamıştır. İkinci olarak, statü grupları arası ilişkilerde önemli değişiklikler yaşanmıştır. 1968 öncesi döneme kıyasla devrim sonrasında hâkim statü gruplarının (erkekler, yaşlılar ve çoğunluklar) tabi konumdaki statü gruplarını (kadınlar, gençler ve azınlıklar) kontrol etme ve itaat ettirme yetenekleri ciddi biçimde azalmıştır. Üçüncü olarak, sermaye ile emek arasındaki güç ilişkilerinde dönüşüm yaşanmıştır. Emek-sermaye çelişkisinde

²⁸⁸ *Ibid.*, s. 98-100.

1970'lerin ve 1980'lerin merkezi olgusu, sermayenin, emeğin itaatsizliğini azaltmak amacıyla üretimi, merkezden yarı-çevre ve çevreye yönlendirmesi olmuştur. Son olarak da devlet iktidarının sivil toplum üzerindeki etkisi ve gücü azalmıştır. Bu genel olarak tüm kürede yaşanmışsa da özellikle yarı-çevre ülkelerde daha belirgin bir hal almıştır: Güney Avrupa'da İspanya, Portekiz, Yunanistan; Doğu Asya'da Filipinler ve Güney Kore ve Latin Amerika'da Brezilya ve Arjantin'de burjuva diktatörlüklerinden demokrasiye geçiş yönünde adımlar atılmıştır. Sivil toplumun devlet iktidarının baskısı karşısında direnmesi, Batılı yarı-çevrede olduğu kadar Doğulu yarı çevrede de yaşanmıştır. 1968 Prag Baharı ile başlayıp 1980'de Polonya'da patlama yapan Sovyetler Birliği egemenliği karşıtı hareketler, proletarya diktatörlüklerinde sivil toplumun yükselişinin göstergeleri olmuştur.²⁸⁹

Yarattığı tüm dönüşümlere rağmen 1980'li yıllarda 1968'in öldüğü söylenebilir. Zira pek çok Üçüncü Dünya ülkesi, kapitalist dünya-ekonominin gerileme dönemine girmesi neticesinde 1968 öncesi döneme kıyasla daha yoksul ve az gelişmiştir; sermaye-emek güç ilişkisindeki dönüşümden işçi sınıfının ancak küçük bir kesimi kazançlı çıkmış, geri kalanlar enflasyon ve işsizliğin yarattığı yıkım sonucunda 1968 öncesine kıyasla daha güçlü bir biçimde kontrol altına alınmışlardır. Dahası Üçüncü Dünya ülkeleri 1980'lerle birlikte artan bir rekabet sarmalına girmiş ve tabi gruplar, eski solun kolektif söylemlerini terk edip bireysel çıkarlar peşinde koşmaya başlamışlardır. Tüm bu gelişmelerin sonucunda da sınıfsal ve Üçüncü Dünyacı dayanışma gerilemiş ve 1968 ölmüştür.²⁹⁰

²⁸⁹ *Ibid.*, s. 100-103.

²⁹⁰ *Ibid.*, s. 103-105.

1968'in ölmüş olduğunu söylemek dünya-sistemde yarattığı büyük dönüşümlerin de yok olduğunu kabul etmek anlamına gelmemelidir. Yukarıda sayılan dönüşümler her ne kadar kısa vadede işçi sınıfına ve tabi statü gruplarına bekledikleri kazançları sağlayamamışsa da uzun vadede, tıpkı merkezin çevre üzerindeki denetiminin zayıflaması gibi, sermayenin emek ve devletin sivil toplum üzerindeki denetim gücü de azalmaya başlamıştır.²⁹¹ Dahası devrim “jeokültürün egemen ideolojisi olan reformcu, merkezci liberalizme, onu arenanın sağındaki ve solundaki büyük güçlerle yarışan ideolojilerden biri haline getirmek suretiyle meşruiyet kaybetti... Ve ilerlemenin kaçınılmazlığı hakkındaki iyimserliği ortadan kaldırdı.”²⁹² Böylelikle Devrim hem modern dünya-sisteminin egemen ideolojisinin meşruiyetinin sorgulanmasını sağlamış hem de liberalizmi kendi hegemonyasının inşasında kullanan ABD'nin sistemin tek egemeni olma konumunu sarsıntıya uğratmıştır.

B. ABD Hegemonyasının Gerileyişinin Bir Sembolü Olarak Bretton Woods Sistemi'nin Çöküşü

Devrim, ABD'nin mutlak bir hegemon güç konumundan düşüşe geçen bir güç konumuna gerilemesinde önemli bir etken olmakla birlikte tek etken değildir. Batı Avrupa ve Japonya'nın ekonominin çeşitli alanlarında -işgücü verimliliği, büyüme oranları, dış ticaret- ABD'yi yakalamış ve hatta bazı ülkelerin geçmiş olması dolayısıyla ABD hegemonyasının üç temel unsurundan biri olan ekonomi ayağını kaybetmeye başlamıştır.

²⁹¹ *Ibid.*, s. 106.

²⁹² Wallerstein, *Liberalizmden Sonra*, s. 58.

1960'lara kadar ABD için her şey iyi gitmişti. Öyle ki 1960 yılına gelindiğinde ülke içinde refah yüksek düzeylere çıkmış, eğitim ve sağlık olanakları gelişmiş ve bu gelişmelerden ülkenin çevrede kalan kısımları da yararlanmaya başlamıştı.²⁹³ Ne var ki Marshall Planı ve diğer yardımlarla yeniden inşa edilen Batı Avrupa devletleri ve Japonya da gelişme gösteriyordu, hem de çok daha yüksek bir ivmeyle:

“Başlıca kapitalist ülkelerin ekonomileri yeniden ayakta durur hale geldikçe, dış ticaretleri gelişip, paraları güçlendikçe, dış ödemeler dengeleri iyileştikçe, Birleşik Devletler karşısındaki göreceli ağırlıkları da artmıştı. Tüm kapitalist dünya üretimi içinde ABD'nin payı 1950'de onda yediden, 1960'ların başında üçte ikiden aza, 1970'lerin başında da yarıdan aza düştü. Aynı dönemde ‘Batı Dünyası’ ticaretindeki payı da önce yarıdan üçte bire, daha sonra da dörtte bire düştü.”²⁹⁴

ABD ekonomisinin nispi bir gerileme yaşamasının önemli bir nedeni Vietnam Savaşı'dır. Zira savaşın ABD'ye 1964-1972 yılları arasındaki toplam doğrudan maliyeti cari fiyatlarla 111 milyar dolar, 2002 fiyatlarıyla da 494,3 milyar dolar olmuştur. 111 milyar dolarlık maliyet, ABD'nin yıllık GSYİH'sının %12'sine tekabül ediyordu.²⁹⁵ Bu açıdan bakıldığında Vietnam Savaşı, ABD'nin Üçüncü Dünya'yı denetleme gücünde yarattığı gerilemenin yanında, bu ülkenin altın rezervlerini neredeyse tüketerek “ABD'nin dünyanın başat ekonomik gücü olarak kalma yeteneğine büyük bir darbe indirdi... ve ABD'nin küresel ekonomi içindeki üstünlüğünü sona erdirdi.”²⁹⁶ Arrighi, bu tarihten sonra ABD'nin bir hegemon güç olarak zirveden aşağıya doğru düşmeye başlaması dolayısıyla Vietnam Savaşı'na

²⁹³ Wallerstein, “America and the...”, s. 8.

²⁹⁴ Beaud, *op. cit.*, s. 254.

²⁹⁵ Carl Kaysen, et. al., *War With Iraq: Costs, Consequences, and Alternatives*, Cambridge, MA, American Academy of Arts and Sciences, 2002, s. 55.

²⁹⁶ Wallerstein, *Amerikan Gücünün Gerileyişi...*, s. 23.

özel bir önem atfederek bu savaşın ABD hegemonyasının 1968-1973 “gösterge krizi”nin başlatıcı olayı olduğunu belirtmektedir.²⁹⁷

Vietnam Savaşı'nın yarattığı yıkımın, dünya-ekonomisinin gerileme dönemine girmesiyle çakışması sonucunda ABD ekonomisi, Bretton Woods Anlaşması ile yüklendiği sorumluluğu kaldıramamaya başladı. 1967 yılına gelindiğinde ABD, 1935 yılından beri ilk kez 2,7 milyar dolar ticaret açığı verdi.²⁹⁸ Ne var ki dolarda yapılacak olan bir ayarlama sabit kurlar ilkesine dayanan Bretton Woods sisteminin yıkılması anlamına geleceğinden ABD bir ayarlama yapmak yerine, ilk olarak dış ticaret fazlası veren Batı Almanya ve Japonya'nın paralarının değerini yükseltmeleri için baskı yapmaya başladı. Ardından da tüm mallarda gümrük vergilerini %10 artırdı ve yerli mallardan alınan vergileri düşürdü. Gelişmeler üzerine Almanya, Belçika, Fransa, Hollanda, İngiltere, İsveç, İtalya ve Japonya, ABD ile bir araya gelerek bu ülkenin yükselttiği gümrük duvarlarını indirmesi karşılığında dolarda yapılacak olan %9'luk devalüasyonu, yani 1 ons altının fiyatının 35 dolardan 38 dolara çıkarılmasını ve Bretton Woods Anlaşması'yla +_ %1 olarak belirlenen ulusal paraların dalgalanma marjının +_ %2.25'e çıkarılmasını kabul ettiler. Ayrıca kurul, ABD'nin bir süre önce tek taraflı olarak aldığı, 'doların altına konvertibilitesinin kaldırılması' kararını da onayladı. Böylelikle Bretton Woods Anlaşması'nın dört temel ilkesinden biri olan sistemin sabit kur esasına dayanması ilkesi ortadan kaldırıldı.²⁹⁹ Bu hamle Bretton Woods Sistemi'nin fiilen yıkılması demek olmakla birlikte, sistemin ayakta tutulabilme umudu, çöküşünün ilanını geciktirdi. Ne var ki alınan tüm önlemlere karşın 1972 yılında ABD'nin dış ticaret açığı 4,2 milyar dolar

²⁹⁷ Giovanni Arrighi, *Adam Smith Pekin'de*, Çev. İbrahim Yıldız, İstanbul, Yordam Kitap, 2008, s. 186.

²⁹⁸ *Ibid.*, s. 256.

²⁹⁹ Seyidoğlu, *op. cit.*, 532-533.

artarak 6,9 milyar dolara yükseldi.³⁰⁰ Düzenlemenin başarısız olması, dolara karşı güvensizliğin artmasına ve dolardan kaçışlara yol açtı. Devalüasyon baskısının artması üzerine Şubat 1973'te ABD merkez bankası FED, doların değerini %10 oranında düşürdü. Ayrıca altının resmi fiyatı, ons başına 38 dolardan 42,2 dolara yükseltildi. Alınan önlemlere rağmen dolardan kaçış engellenemedi ve kaçışlar sonucunda serbest piyasada altının fiyatı ons başına 100 dolara yükseldi. Bu gelişme üzerine AET ülkeleri paralarını birbirlerine bağlayarak dolar karşısında dalgalanmaya bıraktı ve ABD hegemonyasının önemli araçlarından biri olan Bretton Woods Sistemi resmen çöktü.³⁰¹

ABD'nin nispi ekonomik gerilemesi Batı ittifakı içindeki siyasi gücünün de sınırlanmasına yol açmıştır. Zira Batı Avrupalılar ve Japonlar, biçimsel olarak ABD önderliğindeki ittifak içinde kalmakla birlikte ABD'nin ekonomik zayıflığının, dünya-ekonominin önceki hegemonlarında olduğu gibi ABD hegemonyasının da gerilemesi ve sonunda çökmesiyle sonuçlanacağını bilerek kendi konumlarını sürekli olarak iyileştirmeye çalıştılar. Sovyetler Birliği'nin 1990'da dağılmasına kadar ABD, önce üç taraflılık politikası, ardından da Reagan yönetiminin ideolojik dayatma politikası sayesinde Batı Avrupalıları ve Japonya'yı kendi önderliğindeki ittifak içinde tutabilmişse de özellikle bu tarihten sonra liderliği ciddi bir biçimde sorgulanmaya başlamıştır.³⁰² Sonuç olarak 1970'lerle birlikte ABD'nin dünya-sistemindeki ekonomik önderliğinin ardından siyasi önderliği de ciddi bir yara almış ve kartal irtifa kaybetmeye başlamıştır.

³⁰⁰ Beaud, *op. cit.*, s. 256.

³⁰¹ Seyidoğlu, *op. cit.*, 533-534.

³⁰² Wallerstein, "America and the...", s. 11.

SONUÇ

19. yüzyılın son çeyreğinde önemli bir ekonomik güç olarak ortaya çıkan ABD, 1873 Büyük Bunalımı ile birlikte gerileme dönemine giren İngiliz hegemonyasına Almanya ile birlikte karşı meydan okuyan iki güçten biri olmuştur. ABD ile Almanya arasındaki rekabet 1914-1945 yılları arasında yaşanan ve iki büyük muharebeden meydana gelen otuz yıllık dünya savaşının çıkmasının temel nedenidir. Savaşın ilk ayağı 1914-1918 döneminde yaşanmış ve Almanya'nın ağır yara almasıyla sonuçlanmıştır. Ne var ki Almanya ilk muharebeyi kaybetse de pes etmemiş ve 1929 Bunalımı'nın en önemli sonuçlarından birisi olan Nazi Programı ile birlikte dünya-imparatorluğu kurma hedefini gerçekleştirmek amacıyla yeni bir mücadeleye girişmiştir. Bu mücadele sonucunda otuz yıllık savaşın son muharebesi olan İkinci Dünya Savaşı yaşanmış ve bu savaştan ABD zaferle ayrılarak dünya-ekonomisinin yeni hegemon gücü olmayı başarmıştır. Almanya ise, 1945 sonrası dönemde güdümlü bir devlet konumuna indirilmiştir.

1945-1971(3) yılları, ABD hegemonyasının en güçlü olduğu dönem olmuştur. Bu çağda ABD kendi dünya düzenini yaratmış, Batı ittifakının liderliğini yapmış ve dünya-sisteminin merkezinde yer alarak artının çevreden merkeze akışını sağlamıştır. 1960'ların sonlarına gelindiğinde ise, hegemonya hem zirveye ulaşmış hem de zirvede uzun bir süre kalamayıp inişe geçmeye başlamıştır.

Bu düşüşün iki önemli nedeni bulunmaktadır: Ekonomik rekabet ve 1968 Devrimi. 1960'lı yıllara gelindiğinde Batı Avrupa ve Japonya, ekonomilerini toparlayarak ABD ile rekabet edebilecek duruma gelmişler, hatta verimlilikte bu ülkeyi geçmişlerdi. Dahası 1970'li yıllarla birlikte dünya-ekonomisinin B-evresine

girmesi, merkez ülkeler arası rekabeti daha da artırmış, bu da ABD ekonomisinin ciddi boyutlarda dış açık vermesiyle sonuçlanmıştı. İkinci olarak, 1968 Dünya Devrimi ile eski solun, ABD'nin ve kalkınmacılık idealinin sorgulanması, Yalta Anlaşmaları ile yaratılan düzenin meşruiyetinin sorgulanmasına yol açmıştı.

Tüm bu gelişmeler Batı Bloku'nda ABD'nin, Doğu Bloku'nda Sovyetler Birliği'nin ve bu iki devletin dünyaya vaat ettikleri kalkınmacılık anlayışının sorgulanması sonucunu doğurdu. ABD, bu süreçten, ilk olarak 1970'lerde her üç dünyaya karşı uyguladığı ılımlı politikalarla çıkma çabası içinde oldu. Batı ittifakı üyelerine, yani Batı Avrupa ve Japonya'ya tek taraflı politika üretiminden vazgeçtiğini açıklayarak “üç taraflılık” (trilateralism) teklifinde bulundu. Buna göre, ABD kararların alınması sırasında Batı Avrupalı ve Japon müttefiklerine artık daha fazla danışacaktı. İkinci olarak, Sovyetler Birliği ile yumuşama (detente) politikasına geçiş yaşandı ve silahlanmanın kontrol altına alınması yönünde adımlar atıldı.³⁰³ Son olarak da ABD, Üçüncü Dünya'ya karşı Vietnam sonrası sendromunu uygulamaya koydu: Çin açılımı yaptı, Çinhindi'nden çekildi ve İran'da Şah'a ve Nikaragua'da Samoza'ya verdiği desteği kesti.³⁰⁴

ABD'nin gücünün sınırlarını görmesi anlamına da gelen “Yumuşak tavır” politikası başlangıçta gayet iyi işledi. Ne var ki 1980'e gelindiğinde petrol şoklarının yarattığı büyük borçlanmalar ve 1979 İran Devrimi, ılımlı politikanın sonunu getirdi ve Reagan ile birlikte ABD, Wallerstein'in “sahte maçoluk” olarak adlandırdığı keskin bir politika değişikliğine gitti. Bu değişiklikle birlikte ilk olarak iç politikada New Deal'in tüm unsurları terk edildi ve neoliberal dönüşüm gerçekleştirilmeye

³⁰³ Wallerstein, “The Cold War...”, s 1104.

³⁰⁴ Wallerstein, “America and the...”, s. 12.

başlandı. Buna göre devletin piyasaya müdahalesi sınırlandırılacak, vergiler düşürülecek, zenginler ulusal gelirden daha fazla pay alacak ve reel ücretlerde kesinti yaşanacaktı. İkinci olarak Batı Avrupa ve Japonya'ya yönelik üç taraflılık politikası terk edilecek, eski tek taraflı politikalara geri dönecekti. ABD, benzer bir biçimde Sovyetler Birliği'ne yönelik politikasını da sertleştirdi ve “yumuşama”yı terk ederek askeri harcamaları artırdı, Sovyetler Birliği'ni yeniden “Şeytan İmparatorluğu” ilan etti. Bu politika, aynı zamanda, Batı ittifakı üyelerini ABD liderliği altında tutmak ve dünya-ekonomide yaşanan ve ABD'yi de etkileyen durgunluğun aşılması için uygulandı. İzlenen yeni politikalar, 1980'li yıllar boyunca, en azından süreci erteleyerek, başarılı oldu. Son olarak da ABD'nin Üçüncü Dünya politikası sertleşti ve ABD, Grenada'yı işgal ederek ve Libya'yı bombalayarak doğrudan müdahale seçeneğini yeniden aktif hale getirdi.³⁰⁵

İki on yıl boyunca uygulanan iki farklı politikanın da amacı 1945 sonrası düzenin devamını sağlamaktı. Bunun için de olmazsa olmaz koşul Yalta düzenlemelerinin devamıydı ve düzenlemeler, aksaklıklar yaşansa da 1991 yılına kadar varlığını sürdürdü; fakat aynı yıl yaşanan çok önemli bir gelişme artık düzenin sürdürülemez olduğunu ortaya koydu: Sovyetler Birliği çöktü.

Sovyetler Birliği'nin dağılması, doğal olarak Yalta düzenlemelerinin de ortadan kalkması sonucunu doğurdu. Zira artık anlaşmanın en önemli unsurlarından biri yoktu. Yalta'nın ortadan kalkması, aynı zamanda ABD hegemonyasının gerilemesi sürecini hızlandıran bir gelişme oldu; çünkü artık Batı ittifakı üyelerinin ABD'nin ideolojik ve askeri şemsiyesini kullanmalarını gerektirecek bir düşman da kalmamıştı. Kısacası ABD, her ne kadar Sovyetler Birliği'nin çöküşüyle birlikte

³⁰⁵ *Ibid.*, s. 12-13.

Soğuk Savaşı kazandığını ilan etmişse de bu zafer bir “Pirus zaferi”dir ve aslında ABD’nin sahip olduğu ideolojik gücü elinden alarak, kartalın irtifa kaybetme hızını artırmıştır.

KAYNAKÇA

Kitaplar

ADDA, Jacques, *Ekonominin Küreselleşmesi*, Çev. Sevgi İnceci, 4. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2007.

AMIN, Samir, *et. al., Büyük Kargaşa: Yeni Toplumsal Hareketlerin Krizi*, Çev. Erden Akbulut, İstanbul, Alan Yayıncılık, 1993.

----, ----, *V. Enternasyonal İçin...*, Çev. Fikret Başkaya, İstanbul, Özgür Üniversite Kitaplığı, 2007.

ARRIGHI, Giovanni, *Uzun Yirminci Yüzyıl Para, Güç ve Çağımızın Kökenleri*, Çev. Recep Boztemur, Ankara, İmge Kitabevi, 2000.

----, ----, *Sermayenin Dolambaçlı Yolları*, Çev. Osman Akınhay, İstanbul, Agora Kitaplığı, 2009.

----, ----, *Adam Smith Pekin'de*, Çev. İbrahim Yıldız, İstanbul, Yordam Kitap, 2008.

----, ----, Terence K. Hopkins ve Immanuel Wallerstein, *Sistem Karşıtı Hareketler*, Çev. C. Kanat, B. Somay ve S. Sökmen, İstanbul, Metis Yayınları, 2004.

AŞUKİN, N. S., *et al., Politika Sözlüğü*, Çev. Mazlum Beyhan, İstanbul, Sosyal Yayınlar, 1979.

BAYRAKTUTAN, Yusuf, *Global Ekonomide Bütünleşme Trendleri Bölgeselleşme ve Küreselleşme*, Ankara, Nobel Yayın Dağıtım, 2004.

BEAUD, Michel, *Kapitalizmin Tarihi*, Çev. Fikret Başkaya, Ankara, Dost Kitabevi, 2003.

BETTELHEIM, Charles, *Nazizm Döneminde Alman Ekonomisi*, Çev. Kenan Somer, Ankara, Savaş Yayınevi, 1982.

BLAINEY, Geoffrey, *20. Yüzyılın Kısa Tarihi*, Çev. Onur Şen, Tuğfan Tıgılı, İstanbul, 1001 Kitap Yayınları, 2007.

BLOCK, Fred, *The Origins of International Economic Disorder. A Study of United States Monetary Policy from World War II to the Present*, Berkeley, CA, University of California Press, 1997.

CARR, Edward Halett, *Milliyetçilik ve Sonrası*, Çev. Osman Akınhay, İstanbul, İletişim Yayınları, 2007.

DİLAN, H. Berke, *Siyasi Tarih 1914–1939*, İstanbul, Alfa Basım Yayım Dağıtım, 1998.

DOWD, Douglas, *Kapitalizm ve Kapitalizmin İktisadi, Eleştirel Bir Tarih*, Çev. Cihan Gerçek, İstanbul, Yordam Kitap, 2006.

ELİF, A., *Kapitalizmin Krizlerinden İnsanlığın Geleceğine... 20. Yüzyılın Bir Bilançosu*, İstanbul, Pencere Yayınları, 1999.

EĞİLMEZ, Mahfi ve Ercan Kumcu, *Ekonomi Politikası*, 10. Basım, İstanbul, Remzi Kitabevi, 2006.

----, ----, *Küresel Finans Krizi*, 5. Basım, İstanbul, Remzi Kitabevi, 2009.

ERDOST, Cevdet, *IMF İstikrar Politikaları ve Türkiye*, Ankara, Savaş Yayınları, 1982.

FERRO, Marc, *Sömürgecilik Tarihi*, Çev. Muna Cedden, İstanbul, İmge Kitabevi, 2002.

FRANK, Andre Gunder, *Latin America: Underdevelopment or Revolution*, New York, Monthly Review Pres, 1970.

----, ---- ve Barry K. Gills (Der.), *Dünya Sistemi: Beş Yüzyıllık mı, Beş Binyıllık mı?*, Çev. Esin Soğancılar, Ankara, İmge Yayınları, 2003.

GALBRAITH, J. Kenneth, *Kuşku Çağı*, Çev. Reşit Aşçıoğlu, Nilgün Himmetoğlu, 2. Basım, İstanbul, Altın Kitaplar Yayınevi, 2004.

----, ----, *Büyük Kriz 1929*, Çev. Elif Nihan Akbaş, İstanbul, Pegasus Yayınları, 2009.

HARVEY, David, *Yeni Emperyalizm*, Çev. Hür Güldü, 2. Baskı, İstanbul, Everest Yayınları, 2008.

HEATON, Herbert, *Avrupa İktisat Tarihi*, Çev. M. Ali Kılıçbay, Osman Aydoğuş, Ankara, Paragraf Yayınevi, 2005.

HOBSBAWM, Eric, *Kısa 20. Yüzyıl Aşırılıklar Çağı 1914–1991*, Çev. Yavuz Alogan, 3. Baskı, İstanbul, Everest Yayınları, 2007.

KARA, Uğur, *Sosyal Devletin Yükselişi ve Düşüşü*, Ankara, Maki Basın Yayın, 2004.

CARL, Kaysen, *et. al.*, *War with Iraq: Costs, Consequences, and Alternatives*, Cambridge, MA, American Academy of Arts and Sciences, 2002.

KENNEDY, Paul M., *Büyük Güçlerin Yükselişi Ve Çöküşleri: 1500'den 2000'e Ekonomik Değişme ve Askeri Çatışmalar*, Çev. Birtane Karanakçı, Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2009.

KINDLEBERGER, Charles P., *The World in Depression 1929-1939*, London, Allen Lane The Penguin Press, 1973.

----, ----, *Cinnet, Panik ve Çöküş Mali Krizler Tarihi*, Çev. Halil Tunalı, 2. Baskı, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2008.

KISSINGER, Henry, *Diplomasi*, Çev. İbrahim H. Kurt, 6. Baskı, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2007.

KÖYMEN, Oya, *Sermaye Birikirken: Osmanlı, Türkiye, Dünya*, İstanbul, Yordam Kitap, 2007.

KRUGMAN, Paul R. ve Obstfeld, Maurice, *International Economics: Theory and Policy*, Sixth Edition, Boston, Addison Wesley, 2003.

LEFEBVRE, Maxime, *Amerikan Dış Politikası*, Çev. İsmail Yerguz, İstanbul, İletişim Yayınları, 2005.

LENIN, V. İ., *Emperyalizm: Kapitalizmin En Yüksek Aşaması*, Çev. Olcay Geridönmez, İstanbul, Evrensel Basım Yayın, 2001.

LEWELLEN, Ted C., *Dependency and Development: An Introduction to the Third World*, Westport, Connecticut, Bergin and Garvey, 1995.

LURAGHI, Raimondo, *Sömürgecilik Tarihi*, Çev. Halim İnal, İstanbul, E Yayınları, 2000.

MADDISON, Angus, *Growth and Interaction in the World Economy: The Roots of Modernity*, Washington D.C., The AEI Press, 2005.

MAGDOFF, Harry, *Sömürgecilikten Günümüze Emperyalizm*, Çev. Erdoğan Usta, İstanbul, Kalkedon Yayınları, 2006.

MORGENTHAU, Hans, *Uluslararası Politika: Güç ve Barış Mücadelesi*, Çev. Baskın Oran ve Ünsal Oskay, Ankara, Sevinç Matbaası, 1970.

NÉRÉ, Jacques, *1929 Krizi*, Çev. Vamık Toprak, Ankara, Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları, 1980.

MCNEIL, William H., *Dünya Tarihi*, Çev. Alâeddin Şenel, 9. Baskı, Ankara, İmge Kitabevi, 2004.

PARKER, Selwyn, *Büyük Çöküş*, Çev. Burcu Çekmece, Ankara, Arkadaş Yayınevi, 2009.

POLANYI, Karl, *Büyük Dönüşüm Çağımızın Siyasal ve Ekonomik Kökenleri*, Çev. Ayşe Buğra, 5. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2006.

RAPPAPORT, Armin, *A History of American Diplomacy*, New York, Macmillan Publishing Co., Inc., 1975.

ROBERTS, J. M., *Yirminci Yüzyıl Tarihi*, Çev. Sinem Gül, Ankara, Dost Kitabevi, 2003.

SAAD-FILHO, Alfredo ve Deborah Johnston, *Neoliberalizm*, Çev. Şeyda Başlı ve Tuncel Öncel, İstanbul, Yordam Kitap, 2008.

SCAMMEL, W. M., *International Monetary Policy*, London, Macmillan & Co. LTD, 1961.

SCHURMANN, Franz, *The Logic of World Power. An Inquiry into the Origins, Currents, and Contradictions in North America and Western Europe*, Londra, Pion, 1988.

SEYİDOĞLU, Halil, *Uluslararası İktisat: Teori, Politika ve Uygulama*, 15. Baskı, İstanbul, Güzem Can Yayınları, 2003.

SÖNMEZ, Sinan, *Dünya Ekonomisinde Dönüşüm*, 2. Baskı, Ankara, İmge Kitabevi, 2005.

SWEEZY, Paul, *Marksizm Üzerine Dört Ders*, Çev. Tuncel Öncel, İstanbul, Yordam Kitap, 2009.

TEKELİ, İlhan ve Selim İlkin, *1929 Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları*, Ankara, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, 1983.

WALLERSTEIN, Immanuel, *The Politics of the World Economy*, Cambridge, Cambridge University Press, 1991.

----, ----, *Liberalizmden Sonra*, Çev. Erol Öz, İstanbul, Metis Yayınları, 2003.

----, ----, *Amerikan Gücünün Gerileyişi: Kaotik Bir Dünyada ABD*, Çev. Tuncay Birkan, İstanbul, Metis Yayınları, 2004.

----, ----, *Modern Dünya-Sistemi: Kapitalist Tarım ve 16. Yüzyıl Avrupa Dünya-Ekonomisinin Kökenleri*, Cilt 1, Çev. Latif Boyacı, İstanbul, Bakış Yayınları, 2004.

----, ----, *Modern Dünya-Sistemi: Avrupa Dünya-Ekonomisinin Pekiştirilmesi ve Merkantilizm, 1600-1750*, Cilt 2, Çev. Latif Boyacı, İstanbul, Bakış Yayınları, 2004.

----, ----, *Dünya Sistemleri Analizi: Bir Giriş*, Çev. Ender Abadoğlu ve Nuri Ersoy, İstanbul, Aram Yayıncılık, 2005.

----, ----, *Tarihsel Kapitalizm*, Çev. Necmiye Alpay, İstanbul, Metis Yayınları, 2006.

Makaleler

ABU-LUGHOD, Janet, “Süreksizlikler ve Süreklilik: Tek Dünya Sistemi mi Yoksa Birbirini İzleyen Sistemler mi?”, *Dünya Sistemi: Beş Yüzyıllık mı, Beş Binyıllık mı?*, Çev. Esin Soğancılar, Ankara, İmge Kitabevi, 2003, s. 507-525.

AMIN, Samir, “Çeperde: Ulusal Kurtuluşun Sonu Mu?”, Samir Amin, *et al.*, *Büyük Kargaşa. Yeni Toplumsal Hareketlerin Krizi*, Çev. Erden Akbulut, İstanbul, Alan Yayıncılık, 1993, s. 102-148.

----, ----, “Modern Kapitalist Dünya-Sistemi Kavramına Karşı Eski Dünya-Sistemleri Kavramı”, *Dünya Sistemi: Beş Yüzyıllık mı, Beş Binyıllık mı?*, Çev. Esin Soğancılar, Ankara, İmge Kitabevi, 2003, s. 457-505.

ARRIGHI, Giovanni, “Globalization, State Sovereignty, and the Endless Accumulation of World Capital”, D. Kalb, Marco van der Land, R. Staring, Bart von Steenberg, Nico Wilterdink (Ed.), *The Ends of Globalization*, 2000, s. 125–148.

----, ----, “Global Governance and Hegemony in the Modern World System”, Alice D. Ba ve Mathew J. Hoffman, *Contending Perspectives on Global Governance*, 2005, s. 57–71.

----, ----, “The Global Market”, *Journal of World-Systems Research*, Vol. 5, No. 2, Spring 1990, s. 217-251.

FRANK, Andre Gunder, “World System History”, <http://www.hartford-hwp.com/archives/10/034.html> (13.10.2009)

----, ----, “İdeolojik Geçiş Tarzları: Feodalizm, Kapitalizm, Sosyalizm”, *Dünya Sistemi: Beş Yüzyıllık mı, Beş Binyıllık mı?*, Çev. Esin Soğancılar, Ankara, İmge Kitabevi, 2003, s. 379-408.

----, ---- ve Barry K Gills., “5000 Yıllık Dünya Sistemi: Disiplinler Arası Bir Giriş”, *Dünya Sistemi: Beş Yüzyıllık mı, Beş Binyıllık mı?*, Çev. Esin Soğancılar, Ankara, İmge Kitabevi, 2003, s. 41-136.

----, ---- ve ----, ----, “Eleştirilere Yanıt ve Sonuçlar”, *Dünya Sistemi: Beş Yüzyıllık mı, Beş Binyıllık mı?*, Çev. Esin Soğancılar, Ankara, İmge Kitabevi, 2003, s. 535-554.

GILLS, Barry K. ve Andre Gunder Frank, “Kümülatif Birikim”, *Dünya Sistemi: Beş Yüzyıllık mı, Beş Binyıllık mı?*, Çev. Esin Soğancılar, Ankara, İmge Kitabevi, 2003, s. 175-233.

----, ---- ve ----, ----, “Dünya Sisteminde Çevrimler, Krizler ve Hegemonik Değişiklikler (MÖ 1700-MS 1700)”, *Dünya Sistemi: Beş Yüzyıllık mı, Beş Binyıllık mı?*, Çev. Esin Soğancılar, Ankara, İmge Kitabevi, 2003, s. 283-377.

GLASER, Charles L., “Realist as Optimist: Cooperation as Self-Help”, *International Security*, Vol. 19, No. 3, Fall 1994/1995, s. 54-57.

KIRAN, Abdullah, “Milletler Cemiyeti ve Önlenemeyen Savaş”, *GAU Journal of Social and Applied Science*, Girne, No. 3(6), 2008, s. 19–36.

MADDISON, Angus, “The Nature and Functioning of European Capitalism: A Historical and Comperative Perspective”, *Banca Nazionale del Lavoro Quarterly Review*, December 1997.

----, ----, “Economic Progress: The Last Half Century in Historical Perspective”, 1999, s. 11. <http://www.ggdc.net/maddison/> (04.02.2010).

MAKKI, Fouad, “The Empire of Capital and the Remaking of Centre-Periphery Relations”, *Third World Quarterly*, Vol. 25, No. 1, 2004, s. 149-168.

MEARSHEIMER, John J., “False Promise of International Institutions”, *International Security*, Vol. 19, No. 3, Fall 1994/1995, s. 9-13.

ÖZLEN, Fatma, “Mikrobun Gazabı”, *NTV Tarih*, İstanbul, Sayı 5, Haziran 2009, s. 60–65.

SOUZA, Anthony R. de, "To Have and Have Not: Colonialism and Core-Periphery Relations", *Focus on Geography*, Vol. 36, No. 3, Fall 1986, 14-19.

SULLIVAN, Michael J., "U.S. Foreign Policy in the Periphery: A 50-Year Retrospective", <http://www.ciaonet.org/isa/sum01/> (13.10.2009).

TOPOROWSKI, Jan, "'Parasal Uygulamanın Tanıdık Sığınağı': Neoliberal Uluslararası Para ve Finans Rüyası", Alfredo Saad-Filho ve Debroah Johnston (Der.), *Neoliberalizm*, Çev. Şeyda Başlı ve Tuncel Öncel, İstanbul, Yordam Kitap, 2007, s. 179-190.

WALLERSTEIN, Immanuel, "The Cold War ad Third World: The Good Old Days?", *Economic and Political Weekly*, Vol. 26, No. 17, 1991, s. 1103-1106.

----, ----, "America and the World: Today, Yesterday, and Tomorrow", *Theory and Society*, Vol. 21, No. 1, Feb. 1992, s. 1-28.

----, ----, "The Modern World-System and Evolution", *Journal of World-Systems Research*, Vol. 1, No. 19, 1995, http://jwsr.ucr.edu/archive/vol1/v1_nj.php (03.09.2009).

----, ----, "Dünya Sistemleri Kavramına Karşı Dünya-Sistemi Kavramı: Bir Eleştiri", *Dünya Sistemi: Beş Yüzyıllık mı, Beş Binyıllık mı?*, Çev. Esin Soğancılar, Ankara, İmge Kitabevi, 2003, s. 527-534.

----, ----, "The Curve of American Power," *New Left Review*, No 40, July-August 2006, s. 77-94.

----, ----, “Globalization or the Age of Transition? A long Term View of Trajectory of the World-System”, Samir Dasgupta ve Ray Kiely (der.), *Globalization and After*, New Delhi, Sage, 2006, s. 67–83.

WALTZ, Kenneth, “Structural Realism after the Cold War”, *International Security*, Vol. 25, No. 1, Summer 2000, s. 5-41.

İnternet Kaynakları

<http://avalon.law.yale.edu/wwii/yalta.asp> (28.03.2010).

http://www.oecd.org/document/48/0,3343,en_2649_201185_1876912_1_1_1_1,00.html (28.03.2010).

<http://usinfo.org/docs/democracy/53.htm> (28.03.2010).